BIBLIOTECA ... INV. Nr. ...

Muzeul Al. Saint-Georg

KANDVIALA

P.183244

ANUL I. — IULIE-SEPTEMBRIE 1935 — N-RUL 3

ARHIVĂ DE GÂND ȘI FAPTĂ ROMÂNEASCĂ

R Â N D U I A L A

— ARHIVĂ DE GÂND ŞI FAPTĂ ROMÂNEASCĂ —

— APARE DE PATRU ORI PE AN —

REDACŢIA REVISTEI:

DUMITRU C. AMZĂR - ERNEST BERNEA
ION I. IONICĂ - ION SAMARINEANU

«CERCUL RÂNDUIALA»:

DUMITRU C. AMZĂR - VASILE BĂNCILĂ - ION BELGEA
ERNEST BERNEA - NICOLAE N. BRÂNZEU - ION CONEA
MAC CONSTANTINESCU - ION CREANGĂ - NICOLAE CRIŞAN - CONSTANTIN FLORU - LILIANA GRIGORESCU - ION I. IONICĂ - EUGEN I. IONICĂ - G. NICOLAU-BĂRLAD - MIHAIL ORLEANU - VALERIU PAPAHAGI - MIHAI N. POPP GHEORGHE RACOVEANU - VICTOR I. RĂDULESCU-POGONEANU - ION SAMARINEANU - EMIL TURDEANU - HARALAMBIE UNGUREANU

ABONAMENTUL: Lei 200 pe an. - PENTRU INSTITUŢII: Lei 400.
REDACŢIA ŞI ADMINISTRAŢIA: BUCUREŞTI II, Francmazonă 7.

RÂNDVIALA

ANUL I — IULIE - SEPTEMBRIE 1935 — N-RUL 3

ARHIVĂ DE GÂND ŞI FAPTĂ ROMÂNEASCĂ

CUPRINSUL

	Pag.
ERNEST BERNEA: Tradiţie şi Revoluţie	249
ION MOLEA: Toamnă. Iisus. Sărbătoare (versuri) . . .	281
ION I. IONICĂ: Horia	284

CRONICA

ION SAMARINEANU: Psihologia românească	301
VALERIU PAPAHAGI: Aromânii şi rolul lor economic în trecut	315

INSEMNĂRI

DUMITRU C. AMZĂR: Umbra. O viaţă de călugăr. — ERNEST BERNEA: Tache Soroceanu. Brăila şi brăilenii. Gib. I. Mihăescu. — NIC. N. BRÂNZEU: Lucrări româneşti la opera română. — DINU BUZDUGAN: Pentru românul de mâine. România în faţa conflictului italo-abisinian.—CONSTANTIN FLORU: Descartes în româneşte. Lucian Grigorescu. — PUIU GÂRCINEANU: Cooperativa legionară. — E. GEORGESCU: Constantin Nottara. — LILIANA GRIGORESCU: Eminescu în adevăr şi închipuire. — ION I. IONICĂ: Ţara Loviştei. Noii istorici ai răscoalei lui Horia. — MIHAI N. POPP: George Vâlsan. — VICTOR ION RĂDULESCU: Opinia publică şi politica externă.

Tip. «Bucovina» I. E. Toroutiu, Bucureşti.

P. 18244

TRADIŢIE ŞI REVOLUŢIE

Rânduri închinate acelora cari cred şi luptă pentru o renaştere românească.

Aşezarea noastră politică s'a arătat în vremea din urmă necorespunzătoare nevoilor adevărate ale societăţii româneşti. Nu numai că ea nu poate îndruma naţiunea către năzuinţele sale, dar, ceeace e mai rău, nu poate nici măcar să păstreze bunurile morale şi materiale câştigate. Aşezămintele de seamă ale statului sunt lipsite de însuşirile necesare unei bune orânduieli sociale şi naţionale. Ele sunt stăpânite tot mai mult de puterea acaparatoare a politicianismului demagogic şi materialist. Şcoala, biserica, armata şi întrega administraţie de stat, şi-au pierdut de mult rostul lor, acela de a îndruma şi organiza deosebitele activităţi ale societăţii româneşti. Munca organizată, autoritatea, ierarhia, într'un cuvânt rânduiala, sunt isgonite din aceste aşezăminte ce stau la temelia statului nostru. Acestea toate, se înţelege, judecate din punct de vedere obştesc, naţional şi nu din acela individual sau de grup, când statul, aşa cum e, poate fi creator şi păstrător de bunuri, — lucru care nu ne interesează însă pe noi aci. Căci, puse în slujba unui individ sau a unui partid, iar prin ele în slujba unor interese străine, aşezămintele noastre nu-şi mai au rosturile fireşti, adică acelea din care au luat naştere.

Această stare de lucruri este atribuită de obiceiu crizei generale care bântue cu deosebire civilizaţia europeană şi care, oricât de ciudat ar părea în această epocă materialistă, este în primul rând spirituală şi în al doilea rând economică. Nu putem tăgădui desigur o astfel de legătură. Numai că revoluţiile ştiinţifice, morale şi politice care au sdruncinat până în adâncimi civilizaţia apuseană din care noi ne-am hrănit şi pe urmele căreia mergem astăzi, au avut la noi urmări particulare, datorită condiţiilor locale. In acest fel criza capătă un caracter specific şi aceasta ne interesează pe noi.

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ BUCUREŞTI

Sfârşitul războiului cel mare şi întregirea neamului au fost pentru noi încheerea unei epoci, încheerea veacului al XIX-lea, cu gândul şi fapta lui. Ce-au înţeles şi ce au putut să ne lase în urmă oamenii acestui veac, aci are piatra de hotar. Iată, sunt cincisprezece ani de atunci ; vreme de îndelungată aşteptare, vreme de linişte şi mărire naţională în care ţăria noastră trebuia să devină o realitate. Ce am făcut noi în aceşti 15 ani ca să meritäm destinul unirii făcut cu atâtea jertfe ? Ce au gândit şi ce au făptuit pentru întărirea noastră prezentă şi pentru creşterea continuă în viitor ? Uneori am găsit uitare, ca şi când destinul nostru ca neam ar fi încheeat, ca şi când nimic nu ne mai poate sdruncina dintr'o aşezare ce pare a fi cea din urmă. Alteori am găsit, atât în rândul oamenilor politici dar mai ales al intelectualitor, înclinarea către o adâncire a fiinţei noastre naţionale pentru înfăptuirea golurilor lăsate de precipitata schimbare a vremurilor din urmă. Acţiunea lor patriotică era îndreptată în acest sens. O înşelătoare aparenţă de realizări depline îi făceau să caute tot mai mult către trecut, viitorul ne mai putând deschide, pentru ei, noi porţi idealului românesc. Iată două atitudini caracteristice primilor ani de după răsboi, cari deşi sunt atât de deosebite, pot fi apropiate prin lipsa lor de înţelegere a momentului istoric.

Dar astăzi încotro se îndreaptă acţiunea politică reprezintată de actualii noştri conducători ? Două sunt curentele de idei care ne stăpânesc, cu rândul, dela răsboi încoace: liberalismul şi ţărănismul.

Situaţia este aceasta: după răsboi n'am mai avut oameni şi aşezăminte corespunzătoare nevoilor noastre. In primul rând ne-au stăpânit supravieţuitorii altor vremi şi ne-au supus supravieţuirilor unei alte societăţi, care şi aşa cum era în vremea ei de idealuri, fusese în mare parte construită falş. Oamenii şi aşezămintele liberale sunt acestea. Am avut iluzia de bine cât a trăit Ionel Brătianu. Personalitatea lui organizatoare puterea lui de stăpân, încerca să se pună împotriva cerinţelor vremii. Liberalismul ajustat, aşa cum l-a înfăţişat un alt fruntaş liberal [1]) a dat roade, pentru un moment, datorită mai ales acestui om. Astăzi ce-a mai rămas din activitatea vechiului partid liberal ? Lipsiţi de un conducător destoinic, cum fuseseră obişnuiţi dela început şi mai ales forţaţi de împrejurările în care sunt puşi să lucreze, oamenii din urmă ai acestui regim al veacului trecut, depun mari sforţări să se menţină în capul statului român. Aceasta fără a da pas cerinţelor vremii, ci aplicând metode noi la un sistem învechit şi impropriu vieţii care se sbate în trupul acestei naţiuni.

1) I. G. DUCA: *Doctrina liberală*. In doctrinele partidelor politice. I. S. R. pag. 103.

Cea de a doua ideologie şi grupare politică cu mare răsunet în opinia publică şi care cu câţiva ani în urmă a avut conducerea statului, este ţărănismul şi partidul ţărănesc. Această mişcare este în adevăr de origină ţărănească de care însă astăzi n'o mai leagă decât numele. Ea îşi îndreptăţeşte acţiunea prin lupta ce-o poartă împotriva «ciocoilor»; luptă de alt-fel mai mult teoretică, întrucât, în realitate, ciocoismul rămâne totuşi un element esenţial al acestei mişcări. Cugetarea ei politică este un amestec foarte ciudat de idei poporaniste, conservatoare şi cu o puternică vână marxistă, dacă nu, în cele din urmă, chiar şi comunistă. Cu toată sforţarea distinşilor cugetători din sânul grupării, nu s'a ajuns nici până astăzi la o înţelegere deplină cu privire la principiile după care trebue să se desfăşoare o politică ţărănistă.

In ceeace priveşte acţiunea de guvernare a acestui partid, s'o judecăm în rezultatele ei. A continuat o operă începută de liberalii democraţi: politicianizarea aşezămintelor de stat şi demagogia la sate [1]) şi a realizat, ca proprie contribuţie, întrăinarea întregii economii naţionale, isbutind să atingă astfel nu numai spolierea bunurilor materiale ale ţării ci şi, prin aceasta, subjugarea ei politică. Guvernarea ţărănistă, care era mai bine să fie ţărănească, a dus în chip firesc la actualul regim liberal, una din cele mai ciudate forme ale vieţii noastre politice şi poate ale istoriei politice în genere prin anacronismul şi prin prăpastia dintre concepţia pe care o reprezintă şi acţiunea pe care o desfăşoară.

Indiferent de partidul care o face, politica noastră actuală are două caractere deosebite: imoralitatea şi incapacitatea. Primul este un rezultat al egoismului şi materialismului cari stăpânesc spiritul clasei conducătoare şi al doilea e rezultatul votului universal şi al demagogiei.

In acest fel criza noastră are caracterele ei particulare ieşite din împrejurările istorice în care ne-am format ca stat modern. Criza noastră este în primul rând o criză de conducere, o criză morală, aşa cum nu se poate vorbi despre marile naţiuni ale Apusului în rândul cărora vrem şi credem că ne mişcăm. De aceea cauzele decadenţei şi neliniştei noastre de astăzi ni se par înainte de toate politice.

In faţa acestor stări de lucruri nemulţumirile au crescut. Din rândul celor conduşi s'a ridicat problema unei schimbări a aşezămintelor noastre, unei reînoiri a formelor juridice şi politice pentru a se da o bună rânduială ţării şi desvoltării forţelor ei creeatoare. S'a pus deci problema unei revoluţii care să însemne o renaştere românească. Astăzi,

1) Operă ce-i aparţine aproape în întregime, ca ţărăsiste. Liberalii, ca burghezi, lucrau în această direcţie mai mult la oraş.

împotriva romanticilor (tradiţionalişti), ca şi împotirva acelora ce opresc istoria naţională în loc din interese personale sau de grup, generaţia tânără (care e şi de suflet, nu numai de vârstă), înţelegând adâncul în care coborâm, îşi dă seama că românismul este *încă o problemă de viitor*. Pentru aceasta voesc ei un om nou şi o aşezare românească nouă.

Puţini sunt aceia (în afară de actualii conducători), cari să nu dorească o schimbare: unii într'o măsură mai mică, alţii într'o măsură mai mare. Chipul în care vor să împlinească această schimbare este văzut deosebit, dar toţi luptă pentrucă ea să aibă loc. O *revoluţie românească* pare să fie deci fapta către care tinde cea mai mare parte a activităţii politice a celor tineri. Numai pe o asemenea cale pot ei să mai nădăjduiască o însănătoşire deplină a vieţii naţionale, numai aşa cred posibilă o renaştere românească.

II.

Aceasta fiind starea de spirit a societăţii noastre, ni se pune în chip firesc întrebarea: ce va însemna, ce va trebui să însemne viitoarea revoluţie românească? Dar înainte de aceasta e bine să ne întrebăm ce se înţelege prin revoluţie şi cum poate fi înfăptuită. E logic să fim lămuriţi dela început asupra acestor lucruri, pentrucă felul deosebit cum este înţeles acest fenomen social, concepţia lui, are consecinţe în faptă. Astăzi, oamenii limpezi la minte, lipsiţi de prejudecăţi şi interese, sunt de acord în ceeace priveşte nevoia unei primeniri a aşezămintelor noastre, — şi acesta pentrucă evenimentele li se impun obiectiv, din afară. Nu tot atât de uşor se înţeleg când se pune problema sensului unei revoluţii, chipului în care trebue ea înfăptuită pentru a da roade.

Pentru mulţi oameni revoluţia este legată de violenţă, de vărsare de sânge şi domnia străzii. Pentru aceştia revoluţia este egală cu un războiu civil, o luptă fratricidă, aşa cum a fost revoluţia franceză sau cea comunistă din Rusia. Aceste caractere nu sunt însă esenţiale fenomenului social despre care vorbim. Poate fi foarte bine o adevărată revoluţie, o schimbare care să nu aducă cu sine violenţa sau războiul civil. Istoria ne dă exemple de acest fel. Aceste caractere ţin mai mult de metodele, de tactica revoluţiei şi nu rareori de temperamentul celor ce o fac. Chiar atunci când sunt cerute de împrejurări, ele nu sunt însuşiri esenţiale. Drept dovadă că aşa este, nu avem decât să privim în realitate şi vom vedea că violenţa şi vărsarea de sânge le practică deseori tocmai aşa zisele partide de ordine, cari luptă împotriva revoluţionarilor pentru a păstra o ordine stabilită, de care se leagă anumite interese particulare.

Altceva înseamnă fenomenul social al revoluţiei. Privită din punct de vedere sociologic, *revoluţia este fenomenul prin care se împlineşte o prefacere din temelii a aşezămintelor de stat, ca rezultat al unui nou sistem de valori spirituale şi economice*. Această prefacere adâncă şi integrală a societăţii constitue caracterul esenţial al revoluţiei. Celelalte caractere pomenite mai sus nu sunt decât accidentale şi deci lipsite de necesitate.

Trebue să deosebim din capul locului revoluţia de aşa zisele acte revoluţionre sau reforme sociale. Sunt în adevăr două feluri de prefaceri : unele parţiale şi altele integrale, unele într'un timp mai îndelungat iar altele deodată. In primul caz, cum ar fi adaptarea parţială a aşezămintelor la nevoi noi, sau chiar crearea de noi aşezăminte fără să se sdruncine nimic din ordinea de fapt, nu poate fi vorba de revoluţie, ci doar de o extindere, credem nejustificată, a termenului, care devine în acest fel sinonim cu acela de înnoire. Abia în cel de al doilea caz, acela al prefacerilor adânci şi pe deaîntregul poate fi vorba cu adevărat de un fenomen revoluţionar.

Pentru a pătrunde mai bine structura acestui fenomen, să mergem către o altă problemă: aceea a cauzelor care îl produc.

După cum am văzut, revoluţia tinde întotdeauna să prefacă din temelii aşezămintele de stat. De aceea e necesar să vedem ce este un aşezământ şi în ce raport se află cu societatea din care a crescut sau căreia i s'a aplicat. (Aşa cum s'a întâmplat bunăoară, în mare parte la noi, în veacul trecut). Aşezămintele sunt cristalizări, forme ale vieţii sociale. Ele reglementează raporturile dintre indivizi şi dintre aceştia şi stat. Aşezămintele au un caracter îndrumător: ele arată calea pe care trebue să meargă întreaga viaţă socială.

Dar am spus: aşezămintele de stat sunt cristalizări, sunt lucruri cari, odată fixate, rămân neschimbate, până ce din nou intervine gândul şi voinţa noastră. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu viaţa socială organizată de aceste aşezăminte ? Desigur că nu. Oricine priveşte atent, observă acest lucru: societatea este un organism viu, în continuă prefacere. Valorile economice şi cele spirituale nu au un caracter absolut ci unul relativ, supus vremurilor şi deci schimbărilor. In acest fel societatea, organism viu, la un moment dat scapă formelor juridice şi politice, lucruri fixe. Schimbările care se produc cu vremea în ordinea morală şi materială a societăţiit fac ca aşezămintele care originar au fost croite după ea, să nu-i mai corespundă dela o vreme. Ele nu mai pot cuprinde pe de-a'ntregul trupul schimbat al societăţii, dând astfel naştere, unui desechilibru. In acest fel aşezămintele nu mai pot să în-

drumeze activităţile sporite sau schimbate ale societăţii respective. Oamenii politici, legiuitorii cu însuşiri de prevedere şi inteligenţă adaptabilă, isbutesc, prin ceeace se numesc reforme sociale, să stabilească şi să menţină raportul de echilibru, adaptând formele juridice şi politice după nevoile vremii. De cele mai multe ori însă, fie că aceşti oameni lipsesc, fie că evenimentele iau un curs prea repede şi activităţile sociale nu mai pot fi stăpânite şi îndrumate, se produce o ruptură, un antagonism între stat şi societatea vie, între conducători, reprezenanţi ai vechilor sisteme şi conduşi, reprezentanţi ai noilor nevoi spirituale şi economice.

La început, din acest desechilibru se naşte o stare de nemulţumire a celor cari, prin nevoile lor morale şi materiale, sunt lăsaţi afară din lege. Această stare de suflet este întotdeauna la origina acţiunii revoluţionare. Nemulţumirile se organizează în acţiuni împotriva ordinei existente, pentru a ridica o nouă aşezare politică, corespunzătoare nevoilor şi forţelor sociale. In acest fel revoluţia este un fapt social de neînlăturat. Şi nu numai atât ci chiar necesar.

Dacă revoluţiile sunt fenomene sociale de neînlăturat, aceasta nu înseamnă că voinţa omului nu poate interveni în realizarea ei, ci dimpotrivă. Ni se pune deci problema chipului în care se poate îndeplini o revoluţie.

In primul rând este concepţia care crede în puterea creatoare a gândului şi a aşezămintelor isvorîte din el. Indiferent de realităţile sociale, schimbările regimului juridic şi politic, adică a formelor sociale, au puterea de a deştepta la o viaţă nouă şi realiza ceeace idealul sau gândul legiuitorului îi cere să înfăptuiască. In acest fel unei revoluţii i se cere să aibă la temelia acţiunii sale o concepţie, un ideal social şi numai prin el, trecut în faptă, nasc realităţi noi. Pentruca revoluţia să se poată îndeplini este necesar doar acest gând iniţial: un sistem social anticipator. Originea acestei concepţii se găseşte în raţionalismul francez, în iluminism. Plecând dela ideea identităţii raţiunii şi oamenilor, s'a ajuns la aceea a grupărilor de oameni. In concluzie această concepţie revoluţionară crede că gândul poate fi oricum tradus în faptă, că dacă un ideal social are o justificare logică este îndeajuns pentru a fi înfăptuit. Realitatea socială poate fi în acest fel o construcţie a acestui gând fără verificare experimentală în concret. In acest fel răsturnarea vechilor valori si orândueli se face în numele unor idei absolute si universal valabile.

Construcţia noului edificiu social, pornind dela aceste idei anstracte nesocoteşte elementele obiective, proprii ale societăţilor, elemente cari pot

să nu fie comune tuturor societăţilor omeneşti şi deci esenţiale în genere, dar cari unei societăţi concrete, dintr'un anume loc şi timp, să-i fie esenţiale, specifice şi deci pe de-a'ntregul necesare creşterii sale firesti.

Oamenii trăesc în grupări, în unităţi organizate. Aceste organizaţiuni nu sunt însă ceva abstract ci realităţi concrete, nu sunt ieşite dintr'o construcţie de arhitectură metafizică şi raţională, ci din condiţii precise legate de pământ şi istorie. Societatea omenească nu poate fi deci considerată ca ceva abstract şi indefinit ci dimpotrivă ceva concret şi definit. Deşi ea are un fond comun şi legi proprii, grupările sociale ca şi indivizii au însuşiri deosebite cari au mare importanţă şi reale consecinţe atunci când vin în contact cu voinţa noastră transformatoare. Aceste deosebiri calitative pot fi naturale, sau sociale şi cu deosebire istorice.

A nesocoti aceste modalităţi, aceste calităţi diferenţiale pe care ni le prezintă realitatea obiectivă, ascultând numai de gândul şi de raţiunea noastră, este desigur o greşală. O revoluţie nu înseamnă numai ideal ci înseamnă şi o realitate obiectivă. Dacă în adevăr societăţile se schimbă — în afară de micile variaţiuni obişnuite — prin mari revoluţii politice, este numai decât necesar pentru aceasta să renunţăm şi să tăiem orice legătură cu ceeace am găsit înainte? Cu ce începe şi de unde se hrăneşte noua orânduire socială ? Din mintea noastră de vizionari ? Din experienţa «universal valabilă» a altui popor ? Hotărît că nu. Acestea pot fi folositoare, dar numai în al doilea rând. Revoluţiile fie ele cât de repezi şi profunde nu pot să nesocotească realitatea vie şi să rupă orice legătură cu ceeace fusese înainte.Nu se pot face substituiri aşa cum un obiect din natura moartă ar lua locul în spaţiu altuia şi ar rămâne tot el. Societatea este însă un organism viu. Ea se poate schimba şi reînnoi, încet sau revoluţionar, dar trebue să-şi respecte întotdeauna fiinţa, ceeace formează spiritul şi sâmburele său de viaţă. Ceeace îi este esenţial, ceeace îi este propriu nu poate fi lepădat decât cu riscul unei falsificări.

Ori tocmai aceasta este greşala pe care au făcut-o revoluţionarii cari au avut la temelia acţiunii lor, o concepţie raţionalistă şi egalitară a societăţii omeneşti. Revoluţiile liberale şi democratice au avut o înţelegere cantitativă a realităţii sociale, ca rezultat al aplicării spiritului ştiinţelor fizice în cercetarea vieţei omeneşti [1]).

---

1) «Concepţia democratică este rezultatul aplicării spiritului ştiinţelor positive la cercetarea vieţii umane... Obiectele sunt desbrăcate de ceeace au ele personal, diferenţial, calitativ şi luate în ceeace au ele comun ca obiecte. Dar în acest caz ceeace le mai deosebeşte nu este o notă specifică a lor, conţinutul fiind la toate acelaş, ci faptul că sunt *altele* în timp şi spaţii, că sunt numeric deosebite. Aci e rădăcina considerării cantitative a realităţii. NAE IONESCU: *Sindicalismul* în *Doctrinele partidelor politice*. I. S. R. pag. 82.

Ca o puternică reacţiune împotriva acestui fel de a vedea a apărut o concepţie care stă pe un plan cu totul opus şi anume o concepţie care, date fiind condiţiile obiective cu deosebire economice ale societăţii, neagă orice posibilitate de a influenţa în vre-un fel oarecare mersul vieţii, prin puterea gândului şi voinţei noastre. Revoluţiile se întâmplă dela sine cu forţe proprii şi de neînvins. E vorba de concepţia evoluţionistă şi materialistă a societăţei, care a stat la origina revoluţiilor socialiste. Această concepţie cu toate că introduce un element nou ştiinţific faţă de concepţia raţionalistă, şi anume calitatea obiectivă a fenomenelor sociale, nu este mai puţin raţională şi abstractă. Spiritul însă şi metoda, nu mai e acela al ştiinţelor fizice şi matematice ci al ştiinţelor naturale, biologice din veacul trecut. Evoluţionismul marxist, rupând legătura dintre gând şi faptă, nu face posibilă o ştiinţă a politicii şi nu justifică o acţiune socială, — ceeace constitue o contradicţie internă, deoarece există o acţiune şi o politică socialistă.

Intre aceste două concepţii este loc pentru o a treia poziţie care nu neagă nici valoare activă a gândului şi nici obiectivitatea fenomenelor sociale, punând în acest fel problema gândului şi a faptei în adevăraţii ei termeni şi găsind o metodă proprie obiectului ştiinţelor sociale care este societatea omenească. Şi iată cum: gândul iniţial, idealul politic este necesar pentru a transforma, pentru a revoluţiona o societate. Numai că acest gând pentru a deveni o realitate, pentru a fi înfăptuit fără renunţări, trebue să fie un rezultat al legăturii cu societatea concretă din care el a isvorât şi din care el îşi trage substanţa. Trecerea peste realitatea concretă şi obiectivă ne poartă către construcţii artificiale lipsite de viaţă. Lipsa unui gând activ care prin respectul realităţii să ducă spre o societate viitoare face imposibilă revoluţia.

Revoluţia adevărată nu poate fi deci decât o prefacere socială care pleacă dela un ideal potrivit realităţii concrete pe care vrea s'o transforme. Numai aşa poate aduce cu sine o creştere, o ridicare a societăţii la o treaptă mai înaltă, un progres. Fără acest rezultat, o mişcare revoluţionară nu poate fi îndreptăţită. Rostul unui astfel de fenomen social, care e şi un eveniment istoric, trebue să fie ridicarea la o formă superioară de viaţă colectivă.

Acei cari cred însă că această creştere, care e progresul, înseamnă în primul rând ruperea legăturilor cu tot ceeace a fost, condamnând în întregime vechile orânduieli, se înşeală din capul locului asupra naturii vieţii omeneşti şi sociale în genere şi al revoluţiei în specal, ca fenomen din această ordine de fapte. Societatea, desigur, nu este ceva statornic. Ea se poate schimba mai încet sau mai repede după caz, dar nu se

schimbă fără noimă decât cu riscul distrugerii. Sunt oameni cari se tem de orice schimbare, aşa cum se întâmplă în societăţile primitive sau în cele cari rămân pentru un timp mai îndelungat într'o stare fixă. Pentru aceştia orice fapt nou care îi face să iasă din deprinderile căpătate, este un fapt dăunător comunităţii. Alţii, despre a căror concepţie am vorbit mai sus şi pe cari i-am putea numai revoluţionari romantici, au dimpotrivă un adevărat cult pentru ceeace înseamnă noutate. Lupta lor este o continuă alergare după această noutate necontrolată.

Un fenomen social ca revoluţia, care are scopul de îndreptare a stărilor de fapt, îndrumând societatea pe calea unui progres real, nu rupe legătura cu ceace a fost, nu nesocoteşte toate condiţiile şi însuşirile particulare ale societăţii. La orice schimbare, ne găsim în faţa unui complex de date obiective pe cari gândul şi voinţa noastră trebue să le respecte. Dintre acestea sunt: neamul, pământul, istoria. Dacă legătura cu primele două se rezolvă dela sine, legătura societăţii viitoare cu trecutul rămâne continu o problemă.

Adevărata revoluţie trebue să păstreze deci legătura cu trecutul, respectându-i tradiţia. Dar ce înseamnă tradiţia? Pe scurt am putea-o defini : totalitatea bunurilor câştigate şi experienţelor continuu verificate în viaţa unui popor. Nu rămâne în ele, căci de aceea e revoluţie dar le valorifică prin mijloace noi şi în spirit nou, actualizându-le şi integrându-le vieţii sociale prezente în năzuinţele sale de viitor. O revoluţie care vrea să fie rodnică, nu renunţă la aceste experienţe şi bunuri câştigate ci dimpotrivă reclădeşte cu ele temelia noii aşezări politice. In timp ce revoluţionarii romantici determină evenimente negative, distructive, cari atacă societatea în fiinţa ei, adevăraţii revoluţionari, realiştii întemeiaţi pe tradiţie, determină fapte pozitive, creatoare de noi valori.

Dacă o adevărată revoluţie se face prin respectarea tradiţiei, să însemne aceasta o închinare sau o păstrare a tot ceeace găsim în trecut? In acest fel nu ar mai fi posibilă prefacerea care cere tocmai o înnoire. Trecutul luat pe de-a'ntregul, aşa precum a fost, este câmpul de exerciţii al istoricului şi poetului, iar nu al omului politic. Iată deci ridicându-se o nouă problemă şi anume judecarea acestui trecut pentru a desprinde din el adevărata tradiţie, sau tradiţia pur şi simplu. Nu putem fo-losi trecutul fără concursul experienţei şi al raţiunei. Omul politic deci trebue să distingă dela început, că după cum nu orice e nou, e şi bun, tot astfel nu tot ceeace e vechi şi s'a întâmplat în trecut, ne-a *aparţinut esenţial şi este valabil* pentru noua organizare socială [1]).

1) «La critique est illuminée par les feux continus de la Tradition, mais nulle tra-

Sunt în trecut două feluri de fapte care trebue înlăturate şi anume: faptele moarte, acelea cari pentru actualul nivel şi tendinţe ale societăţii nu ar folosi cu nimic şi acelea care prin împrumuturi au fost fapte în întâmplătoare, nu fac parte din structura intimă a colectivităţii. Omul politic trebue să ia din trecut ceeace s'a verificat printr'o neîncetată experienţă că are o valoare pe care am putea-o numi permanentă şi care poate folosi deci nevoilor prezente. Aceasta înseamnă tradiţia: ceeace ni s'a transmis şi se manifestă viu în fiinţa noastră şi nu tot trecutul mort sau accidental.

In acest fel firea şi chipul societăţii nu ies stricate. Păstrând legătura cu ceeace a fost prin respectarea tradiţiilor, se respectă o lege fundamentală a vieţii sociale: *continuitatea.* Dictonul atât de citat de evoluţionişti şi conservatori, *natura non facit saltus,* poate fi în acest caz valabil. Ar părea însă că respectând această lege sociologică nu mai este posibilă o prefacere revoluţionară. Ori tocmai aci se înşeală conservatorii evoluţionişti care cred că este absolut necesar ca orânduelile sociale să se schimbe încet şi în parte pentru ca să nu se producă un desechilibru şi o falsificare a societăţii. *Nu schimbările adânci şi în întregime strică faptura societăţii ci îndepărtarea de realitatea vie, concretă, de tradiţie.* O prefacere revoluţionară poate foarte bine nu numai să păstreze societatea în legile ei fireşti, dar chiar s'o readucă către sine însăşi, să o reclădească puternic atunci când e falsă şi înstrăinată aşa cum e în bună parte cazul societăţii româneşti. După cum e firesc ca uneori societăţile să se desvolte în chip evolutiv, nu mai puţin firesc e ca alteori — şi aceste cazuri sunt mult mai dese — să se desvolte revoluţionar. Totul este *cum* faci ca nevoile revoluţionare ale societăţii, atunci când ele sunt impuse de împrejurări, să fie îndrumate către o lume nouă şi totuşi proprie.

Schimbările integrale în viaţa unei societăţi, îndrumate astfel sunt necesare şi bine venite şi din alt motiv. Orânduelile sociale sunt organice, potrivite odată funcţiunilor pe cari le îndeplinesc şi în al doilea rând armonizate între ele. A schimba numai câte o parte, a înlocui ceva şi a lăsa altceva, însemnează a călca peste legătura strânsă şi organică dintre ele, a nesocoti interdependenţa faptelor vii. *O rânduială nouă trebue să cuprindă întregul câmp al activităţii omeneşti.*

In acest fel revoluţia, întemeindu-se pe tradiţie şi pe legăturile ne-

---

dition, n'est pure ni sûre sans critique préalable: plus celle-ci, raisonnable, juste, énergique, fera place nette en s'appliquant à ne détruire qu'absurdités et injustices, mieux elle permettra, mouvement, action et progrès». CH. MAURRAS: *Barbarie et poésie: Réfléxions préalables,* p. VI.

cesare dintre fapte, este un fenomen organizat. Pare paradoxal să vorbeşti despre legătura dintre revoluţie şi organizaţie, dar credem că numai aşa poate fi vorba de un fapt constructiv, rodnic. Purcedând dela realităţile concrete, respectându-le acolo unde ele se dovedesc vii şi purtătoare de rosturi, integrându-le unui sistem organic, o revoluţie este în rosturile ei un fenomen de ordine şi nu de anarhie, un fenomen organizator şi nu destructiv.

III.

După ce am arătat necesitatea unei revoluţii româneşti şi ce anume înseamnă revoluţie, în deosebitele înţelesuri ale acestui cuvânt, pentru o judecare mai dreaptă a momentului actual, să urmărim desfăşurarea vieţii româneşti în veacul trecut, analizând în vremurile de răscruce ale acestei vieţi, formarea statului român modern, atât în ideologia care i-a stat la temelie cât şi în aşezămintele însăşi, aşa cum au fost ridicate.

Prefacerea societăţii româneşti şi a aşezămintelor de stat se datoreşte, cum e bine cunoscut, legăturii strânse pe care am avut-o cu civilizaţia apuseană. Deşi abia în veacul trecut această influenţă s'a făcut puternic simţită, societatea românească a avut-o în tot lungul istoriei sale, desigur în chipuri şi măsuri deosebite. Dela curtea şi viaţa voevodală din Argeş până la statul naţional liberal de astăzi, găsim prezentă această legătură. Totuşi abia în veacul trecut se poate vorbi de o influenţă care a prefăcut în întregime, nu însă şi'n adâncime, atât cultura cât şi întreaga organizaţie de stat.

Veacul al XIX a fost veacul «schimbării la faţă» a neamului şi civilizaţiei româneşti. Lucrurile s'au schimbat atât de mult, evenimentele s'au petrecut atât de repede, încât cu greu pot fi judecate în legăturile lor intime şi în consecinţele pe care le-au avut. Incercăm totuşi a le înţelege în ţesătura şi desfăşurarea lor obiectivă.

Revoluţia ţărănească a lui Tudor deschide acest veac românesc printr'o redeşteptare a gândului şi a faptei naţionale. Războiul cel mare închide acest veac de sforţări naţionale, prin întregirea neamului.

Această frământată epocă cu toate că formează o unitate în gândul de care a fost însufleţită şi în fapta pe care a împlinit-o, poate fi împărţită la rândul ei în două epoci: dela 1821 până la 1848 şi de aci până la sfârşitul războiului cel mare. In prima perioadă, după căderea revoluţiei populare a lui Tudor, cu toate drepturile câştigate (domni pământeni şi unele începuturi de reforme sociale) prin sacrificiul său,

nu s'a putut duce o politică de eliberare şi întărire naţională. A avut însă o altă urmare: o stare nouă de spirit. Trezirea conştiinţei naţionale şi dragostea de libertate a crescut după această mişcare. Cu toată domnia rusească în principate, venită după convenţia dela Akerman din 1826, naţionalismul românesc era în creştere. Mişcarea lui Tudor îl stârnise, iar legăturile tot mai strânse cu Apusul îl alimentau. Epoca până la 1848 a fost o continuă însămânţare a gândului românesc de către idealurile revoluţiei franceze. In această vreme aceste idei au pătruns mai adânc în publicul românesc. Nu numai la cărturari, aşa cum fuseseră ideile latiniste şi acelea ale cronicarilor moldoveni, ci şi la oamenii de acţiune, la îndrumătorii politici. In acest fel ideile liberale aveau însuşirea de a fi active, de a fi purtate de către oameni porniţi mai mult către fapta politică. decât către cercetarea istorică sau filologică. Mişcarea lui Tudor pornită de jos, din nevoile şi împrejurările particulare naţionale, nu isbutise. Se pregătea acum alta de sus, prin influenţa Apusului asupra tinerilor cari studiau la Paris.

In această epocă şi chiar înainte de mişcarea lui Tudor, se găsesc acte care învederează această putere a ideilor liberale în principate, cu toată stăruinţa interesată a împărăţiei Ruseşti de a ne păstra departe de astfel de idei. Incă din epoca fanariotă, de pe la 1791 înainte, începuseră să pătrundă la noi prin cărţi şi călători [1]). Cea dintâi încercare scrisă în acest spirit nou a fost *scrisoarea anonimă* din 1804 sub domnia lui Alex. Moruzi, în care erau atacaţi marii boeri; ea are însă mai mult un interes istoric decât practic. O alta, care constitue cu adevărat o încercare de constituţie românească scrisă, influenţată de revoluţia franceză este proectul de constituţie din anul 1822, datorit *cărvunarilor* moldoveni, operă pusă mai mult în seama Marelui Vornic Iordache Drăghici [2]), proect descoperit de A. D. Xenopol în arhivele consulatului rus din Iaşi [3]), de care fusese oprit la vreme, înainte de a trece în faptă. Acest proect de constituţie al «cărvunarilor» urmat de ideile reformatoare, fanteziste în bună parte, ale *Conspiraţiei Comisului Leonte Radu*, din 1839, cuprinzând «idei prea înaintate», au ridicat rezistenţa marilor boeri ajutaţi de Ruşi. Din aceste două tendinţe opuse interne, cu sprijinul Ruşilor, a luat naştere *Regulamentul organic.*

1) «In August 1791, în mijlocul războiului Turcilor, deoparte şi Austro-Ruşilor, de altă parte, boerii din Ţara Românească ridică următoarea cerere: să fie guvern indigen, ţara noastră să nu mai ajungă teritoriu de ocupaţie pentru armatele străine, să căpătăm o armată naţională, căci aici nu e nici paşalâc nici sangiac, ci este teritoriul *n[aţiu]nei* valahe» N. IORGA, după HAMMER: *Istoricul Constituţiei româneşti* I. S. R. p. 19.

2) A se vedea N. IORGA: *op. cit.* p. 21.

3) Publicat în anexele lucrării: *Istoria partidelor politice.*

Lupta pentru înfăptuirea idealului liberal şi democratic e dusă mai departe şi se manifestă în revoluţia dela 1848, cel dintâi mare eveniment din care s'a desprins statul nostru burghez şi liberal. Dela această dată începe a doua epocă a veacului al XIX românesc, când ideile liberale trec în faptă.

In Moldova, după cele două încercări revoluţionare numite mai sus, începând de pe la 1840, este o mişcare tot mai puternică în acest sens şi care se identifică cu mişcarea lui Kogălniceanu, exprimată în *Dorinţele partidei naţionale din Moldova* [1]) şi în *Proectul de constituţie pentru Moldova* [2]), proecte revoluţionare în adevăr dar nu lipsite de legături cu experienţa istorică a neamului şi cu realităţile sociale de la noi.

Revoluţia dela 1848 este însă cu deosebire un fapt istoric al revoluţionarilor munteni. Redeşteptarea naţională adusă de mişcarea lui Tudor, condiţiile sociale deosebite [3]) (unii cercetători spun şi de «rasă») dar mai ales legăturile strânse şi timpurii cu Parisul, oraşul învăţămintelor revoluţionare ale vremii, au făcut ca revoluţia munteană să fie mult mai puternică decât cea din Moldova, în aşa fel încât cea dintâi şi-a subordonat pe cea de-a doua.

Crescută în lumina liberalismului şi democraţiei franceze, sub puternica influenţă a atmosferii dela *Collège de France*, unde cuvântau doi mari apostoli ai vremii, J. Michelet şi Ed. Quinet, fanatizaţi prin misticismul lor ca'n faţa unei noi religii, revoluţionarii munteni în frunte cu Ion Brătianu, C. A. Rosetti, Nicolae Bălcescu, Eliade Rădulescu, au provocat revoluţia dela 1848, arzând în piaţa mitropoliei *Regulamentul organic* şi odată cu el tot trecutul de privilegii sociale şi vasalitate către împărăţiile dominante, pe care le vedeau concentrate în acest act. Prin *Proclamaţia dela Islaz*, ei au dat poporului român o constituţie liberală, desprinsă în întregime din principiile Marei Revoluţii. In afară de corpul de idei liberale şi democratice, trecute în faptă în mare parte sub regimul liberal de mai târziu, această constituţie avea şi un caracter republican prin felul cum se propunea alegerea Domnilor. Acest lucru îl şi mărturiseşte Dumitru Brătianu într'o scrisoare către prietenul său dela Paris, Paul Bataillard [4]).

1) *Anul 1848* vol. VI. p. 89.

2) *Anul 1848* vol. II. p. 131.

3) In Muntenia burghezia avea un caracter mult mai pronunţat naţional decât în Moldova, unde, prin invazia Evreilor din Galiţia în veacul al XVIII-lea, nu mai putea fi românizată. Vezi N. IORGA: *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, p. 220.

4) «Notre nouvelle constitution est calquée sur votre constitution republicaine... Il ne manque que le beau nom de la republique» *Anul 1848* v. II. p. 188.

Deşi înăbuşită, în urma intervenţiei Turciei şi Rusiei, care au găsit un nou prilej să ocupe Principatele, această revoluţie, prin proclamaţia şi lupta ei, rămâne punctul de plecare al unei politici care se va desfăşura mai târziu şi prin care s'a înfăptuit statul naţional şi liberal român.

Revoluţionarii exilaţi nu au încetat să lucreze pentru înfăptuirea idealului lor şi au folosit situaţia europeană din acea vreme pentru interesele noastre. După războiul Crimeii, Franţa şi celelalte puteri aliate, voind să reducă puterea Ruşilor în Principate, ne-a dat o altă constituţie prin *Convenţia dela Paris* din 7 August 1858, un nou pas către autonomie şi unire. Convenţia dela Paris, cu toate lipsurile ei, a deschis drumul către realizarea idealului dela 1848.

Ca o continuare a acestor sforţări poate fi socotit şi *Statutul lui Cuza*, creeat prin lovitura de stat dela 2 Mai 1864, la care a colaborat M. Kogălniceanu, dar care statut, cu toată popularitatea Domnitorului şi priceperea ministrului său, a trebuit să cadă datorită felului cum a fost impus şi problemelor sociale pe care le ridica prin aplicare.

In sfârşit, peste doi ani se pune capăt acestor repetate proecte şi proclamaţii prin *Constituţia dela 1866*, act politic liberal şi operă de transplantare a constituţiei Belgiene, «cea mai liberală constituţie europeană», care a fost aproape tradusă. Dela această dată şi prin acest act politic, partidul liberal, prin cei mai puternici oameni de stat ai vremii, Ion şi Ionel Brătianu, a luptat pentru închegarea deplină a acestui stat şi ridicarea unei societăţi corespunzătoare. Faptele istorice: războiul independenţei dela 1877 şideclararea regatului României, războiul din 1916 şi întregirea neamului, au fost fapte, care, cu toată influenţa pe care au avut-o alţi oameni sau grupări, au rămas înfăptuiri ale acestui curent nou de viaţă pe care îl aduceau ideologia şi partidul liberal în veacul trecut. Tot în această epocă de înfăptuiri liberale s'au organizat nu numai aşezămintele juridice şi politice, ci s'a dat o nouă îndrumare culturii şi cu deosebire economiei naţionale, pentru a corespunde astfel nevoilor revoluţiei. Noua orânduire socială pe care liberalii voiau s'a creeze, cerea neapărat, pentru a avea pe ce se întemeea, creşterea şi întărirea unei burghezii româneşti. Din această nevoe a pornit acţiunea pentru întemeerea unei economii în acest sens. S'au întemeeat în primul rând institutele de credit (Banca Naţională, Casa Rurală, Creditul urban). Pentru a face posibil negoţul şi industria naţională, s'au făcut căi de comunicaţii (şosele, drumuri de fer, porturi). Ion Brătianu credea în această societate nouă pe care o aducea după sine revoluţia liberală şi

lupta pentru ridicarea ei. El nu lupta însă pentru interesele unei clase, după cum mărturiseşte, ci pentru neamul şi ţara sa[1]). Regimului agrar latifundiar, care murise, trebuia să-i ia locul un alt regim corespunzător vremii. După ridicarea economică şi politică a oraşelor, programul social liberal s'a înfăptuit pe deplin odată cu războiul cel mare, prin introducerea votului universal şi împroprietărirea ţăranilor, reforme cari în veacul trecut întâmpinaseră atâtea greutăţi.

Odată cu întregirea neamului şi noua constituţie din 1923, misiunea partidului era îndeplinită şi deci idealul său consumat. Din acest moment criza de conducere politică s'a deschis şi a crescut mereu prin necorespondenţa ideilor, aşezămintelor şi oamenilor puşi să conducă politica actuală românească.

Să vedem acum ideile şi rosturile politice ale celeilalte ramuri care a contribuit la crearea României moderne, ale acelora cărora mai târziu le-a plăcut să se numească conservatori şi cari au fost numiţi de alţii, pentru poziţia lor istorică, reacţionari.

Revoluţia munteană a lui Tudor şi mişcarea ei corespunzătoare din Moldova, după cum am arătat, a dat o nouă tărie elementelor naţionale, şi a trezit conştiinţa românească vie, mai ales în treptele de sus ale societăţii. Ideile naţionale şi liberale, răsleţe înainte de revoluţie, cuprind un câmp tot mai mare şi nu rareori se văd şi încercări de a le trece în faptă. De aci s'a născut partidul naţional, în care au jucat un rol atât de important marii boeri cari fuseseră refugiaţi la Braşov şi Cernăuţi.

Prin legătura cu ideile revoluţiei franceze însă, partidul naţional s'a ramificat în două: deoparte boerii mari cari voiau eliberarea naţiei dar fără renunţarea la privilegiile sociale de care se bucurau; de alta boerii mici, boernaşii, cari, pe lângă lupta naţională, purtau şi una socială, după ideile democratice apusene. Toţi membrii partidului naţional erau naţionalişti dar nu toţi erau şi democraţi. In acest fel în faţa luptei duse de «cărvunari» în Moldova şi de liberali în Muntenia, s'a ridicat o alta, de rezistenţă pentru a se strivi mişcarea care tindea la desfiinţarea vechiului regim. In memoriul vornicului Mihail Sturdza, trimis

1) «...Puţin însă ne pasă de nume, voim numai a constata că aceea pe care o cheamă astăzi Europa spre a-i încredinţa soarta ţărilor, nu este o clasă, *ci o societate nouă, prin care se manifestă* conştiinţa naţională, geniul chiar al României. Dar ea nu este o clasă, ci România viitoare, România regenerată, care se ridică, creşte şi se întăreşte necurmat, care se luptă de atâta timp, nu contra unei clase ci contra unui regim ce fu creaţiunea străinilor pentru apăsarea, desnaţionalizarea şi subjugarea acestor ţări». După *E. Lovinescu: Istoria Civilizaţiei române*, vol. I p. 213—14.

generalului rus Minţiaky la 1 Februarie 1823, în care se protesta împotriva «novatorilor», apărându-se drepturile boerilor mari în numele principiilor conservatoare, vede Xenopol [1]) originea partidului conservator atât de puternic în Moldova.

Cel dintâi act al acestor boeri, dornici păstrători ai vechilor orânduieli şi ai privilegiilor, a fost *Regulamentul organic*. In faţa acţiunii democratice a «cărvunarilor» şi a creşterii tot mai puternice a noii ideologii, boerii mari, cari simţeau şi ei nevoia unei constituţii scrise, nu au rămas numai într'o atitudine de rezistenţă, ei s'au organizat şi cu sprijinul Ruşilor, cari, după cum am văzut, aveau mare interes să înlăture cât mai mult ideile noi pentru a păstra Principatele, au dat *Regulmentul* însuşindu-şi unele puncte din programul «novatorilor», fără a renunţa la vechile lor drepturi şi interese [2]).

Faţă de nestabilitatea de mai înainte *Regulamentul* reprezenta totuşi foarte mult: o formă nouă, modernă a vechilor orânduieli boereşti.

Prin necurmata creştere a ideologiei liberale şi democratice care s'a manifestat în faptă în constituţiile şi legislaţiile ce au urmat dela 1848 până la 1923, vechile drepturi sociale şi politice de boerie au fost desfiinţate, pierind odată cu ele nu numai regimul de privilegii ci şi o bună tradiţie naţională, după cum vom vedea mai departe. Social, cel puţin din punct de vedere legal, acest regim a fost desfiinţat încă din vremea divanurilor ad-hoc în 29 Octomvrie 1857, odată cu întărirea Convenţiei dc la Paris. Politic însă, cu toate reformele făcute între timp, el nu a fost desfiinţat în întregime decât în 1923 prin introducerea votului universal. Aceasta, pentrucă problema politică era legată de o problemă economică şi anume de proprietatea rurală. Ţăranul clăcaş, legat de moşia boereească, nu putea fi pus în deplinele sale drepturi politice, cum îl dorea o constituţie liberală ca cea de la 1866, fără o eliberare şi împământenire. Aceste două probleme au mers paralel până în 1923, când au fost deslegate laolaltă.

Pentru marii boeri pământeni reprezintă atât averea cât şi supremaţia politică, aceea pe care cele de mai înainte legislaţii liberale [3]) le făcuseră formal şi juridic să dispară. Din această pricină lupta puternică între acei ce lucrau în sensul democraţiei apusene şi acei ce erau păstrători ai tradiţiei dar şi ai bunelor situaţii de fapt ca clasă, s'au dat cu

1) A. D. XENOPOL: *Istoria partidelor politice, pag. 94.*
2) Pentru aceasta D. Iorga defineşte *Regulamentul* astfel: «realizarea, potrivit cu interesele boerilor mari, a programului sprijinit de boerimea de toate treptele şi mai ales de boerii cei mici, începând încă din secolul al XVIII-lea» *Ist. Constituţiei româneşti*, p. 23. I. S. R.
3) Articolul 46 al Convenţiei dela Paris.

deosebire pe acest teren. De aceea credem îndreptăţită afirmaţia unui critic român că «istoria României contemporane s'ar putea rezuma, fără exagerare, la lupta încinsă în jurul proprietăţii rurale» [1]). Atâta vreme cât liberalii nu au trecut la faptă în această chestiune, rezistenţa marilor proprietari, a vechilor boeri, nu era prea puternică. La multe înfăptuiri ale revoluţionarilor ei au colaborat positiv. Când s'a pus însă problema împroprietăririi ţăranilor în Adunarea ad-hoc din 18 Dec. 1857, s'a produs ruptura definitivă între cele două vechi curente, constituindu-se în chip definitiv şi organizat *partidul conservator* [2]). Cât era de delicată această mare problemă economică şi politică ne-o arată şi faptul mărturisit de Kogălniceanu că văzând cât de mare tulburare poartă cu sine reforma agrară, a ocolit să o mai ridice până la Unire pentru a se îndeplini mai întâi în linişte acest act naţional, care şi aşa avea mulţi duşmani peste hotare.

Partidul conservator odată format a jucat un rol important în a doua jumătate a veacului trecut, rol însă mai mult negativ, atât politic cât şi social. Două fapte deosebite au adus ei la îndeplinire în această vreme: au susţinut şi întărit ideea monarhică şi au introdus România în cercul de influenţă al Puterilor Centrale.

La început, după unire, ca şi în timpul revoluţiei de la 1848, liberalii manifestau o puternică tendinţă republicană. In faţa acestei tendinţe conservatorii au ridicat, o alta, adânc monarhică, care cu vremea s'a impus tuturor, ceeace a însemnat, desigur, un fapt de mare importanţă politică şi un merit deosebit al partidului conservtor (cu toate că ideea dinastiei ereditare ca şi celelalte puncte fixate în Adunările ad-hoc din 7 şi 9 Octombrie 1857, au fost stabilite tot de revoluţionarii munteni).

In ceea ce priveşte orientarea politicii noastre externe către Puterile Centrale, aceasta s'a produs într'o vreme când Franţa anului 1870 slăbise, iar Germania lui Bismark devenise puternică şi câştiga hegemonia în Europa. Primul act în acest sens a fost *Convenţia comercială* cu Austria încheeată la anul 1875 de guvernul Lascăr Catargi. Legătura economică a adus după sine o altă politică, ceeace s'a şi întâmplat prin intrarea noastră în *Tripla Alianţă* în anul 1883, fapt care a avut însemnate consecinţe nu numai economice dar şi culturale şi care a cântărit mult la formarea României moderne.

Aceste două fapte politice au fost însă mai mult opera ramurei junimiste din partid, sub influenţa lui Petre Carp şi Titu Maiorescu.

1) E. LOVINESCU: *op. cit.* vol. II p. 35.
2) M. KOGALNICEANU: *Opere*, p. 153. Ed. N. Cartojan.

Orientarea noastră către puterile centrale fusese propusă şi cerută de Maiorescu încă din anul 1881 [1]). Petre Carp lupta tot în aceea direcţiune.

In a doua jumătate a veacului trecut, mai precis dela 1866 până la 1923, adică întreaga epocă post revoluţionară şi constructivă a regimului liberal, s'a născut un curent tradiţionalist, o ideologie evoluţionistă care s'a întrupat cu deosebire în *Junimea*, grupare mai puţin politică şi mai mult cultural-literară. Acest curent critic a fost reprezentat cum era şi firesc mai mult de ideologi şi oameni de litere. După cum în prima jumătate a veacului, împotriva vechiului regim de privilegii s'a ridicat ideologia revoluţionară democrată, tot astfel în faţa regimului liberal tot mai puternic ca faptă, s'a ridicat ideologia evoluţionistă. Şi dacă raţionalismul politic era cu deosebire muntean, criticismul cultural era moldovean, locul de rezistenţă al trecutului românesc.

După cum am văzut, Muntenia se bizuia în revoluţia socială pe o clasă mijlocie românească în majoritatea ei. Aceasta a lipsit aproape pe de-a'ntregul în Moldova. Aci era o clasă boerească de o viguroasă tradiţie iar, în faţa ei, nu sta decât ţărănimea. Activi erau numai cei de sus, boerii păstrători ai trecutului, din care cauză vedem născându-se un îndoit curent de rezistenţă faţă de revoluţia liberală. Pe lângă partidul conservator ca grupare de luptă politică a apărut cercul *Junimea*, grupare de luptă ideologică şi culturală.

Am văzut ce-a însemnat partidul conservator, mai ales faptul care l-a născut. Inţelegând acest început înţelegem însăşi fiinţa şi structura acestei grupări şi acţiuni politice. Criticismul junimist venea ca o complectare ideologică a luptei pe care vechii boeri ai lui Barbu Catargi o duceau pentru a păstra vechile aşezări şi mai ales moşia. In acest fel partidul conservator vedea în junimişti o întărire a acţiunii lor, care începea să capete astfel şi o îndreptăţire teoretică, iar junimiştii vedeau în acest partid gruparea politică prin care ideile lor puteau fi trecute în faptă. Inţelegerea era deci nu numai posibilă dar şi necesară. Deşi paralèle şi de naturi deosebite aceste două activităţi, prin scopul comun ce-l urmăreau şi prin felul cum se complectau, au ajuns uneori până la identificare. (Prin ramura junimistă în partid).

Dar, care era această ideologie critică ?

In primul rând Conservatorii şi Junimiştii nu sunt revoluţionari. Primii sunt păstrători ai trecutului iar ceilalţi sunt evoluţionişti. Asemănând societatea unui organism, junimiştii pot admite necesitatea schimbărilor dar nu repezi ci încete, nu prefaceri revoluţionare ci evolutive, transformatoare. Ei nu cred ca revoluţionarii raţionalişti că viaţa unui popor se poate schimba după un program al unei concepţii ideale sau a unui vizionar social, ci prin desvoltarea germenilor de viaţă naturală, prin respectarea determinismului său iniţial pe care organism, orice societate, orice popor îl are pentru totdeauna în structura sa istorică. Schimbările nu se pot face deci dela formă la fond cum credeau revoluţionarii «paşoptişti», ci dela fond la formă, lucru atât de mult desbătut de Maiorescu şi de urmaşii lui [1]).

In faţa înfăptuirilor liberale Eminescu contesta realitatea progresului la noi pentrucă nu a fost o creştere firească a neamului şi a istoriei [2]) şi mai târziu, când partidul conservator îşi încheease activitatea politică, Al. Marghiloman expunând doctrina conservatoare afirma acelaş lucru [3]).

1) Propunere făcută în scris printr'un articol publicat în *Deutsche Revue* la 1 Ianuarie 1881, articol tradus de Eminescu în ziarul *Timpul*. v. TITU MAIORESCU: *Istoria contemporană a României*, p. 179—80.

IV.

In formaţiunea statului român modern şi a întregii noastre civilizaţii actuale, avem deci două mari curente de idei, cel liberal raţionalist şi cel conservator evoluţionist. In ceea ce priveşte fapta politică însă prin care s'a închegat acest stat şi această nouă civilizaţie, a fost un factor predominant, care, fie prin tăria oamenilor, fie prin aceea a tendinţelor vremii, şi-a impus caracterul său. Acesta a fost partidul naţional liberal.

Statul românesc liberal cu tot ceeace a putut să aducă după sine în tendinţa de a ne da libertatea naţională şi de a moderniza societatea, a fost aspru judecat, după cum e bine cunoscut, începând cu activitatea Junimei şi continuând sub deosebite chipuri până astăzi. Dacă a fost o

1) Iată cum critică Maiorescu revoluţia liberală: «In aparenţă, după statistica formelor din afară, Românii posed astăzi aproape întreaga civilizaţie occidentală. Avem politică şi ştiinţă, avem jurnale şi academii, avem şcoli şi literatură, avem muzee, conservatorii, avem teatru, avem chiar o constituţie. Dar în realitate toate acestea sunt producţii moarte, pretenţii fără fundament, stafii fără trup, iluzii fără adevăr... In contra direcţiei de astăzi în cultura română. *Critice*. vol. I p. 152. Minerva, 1908.

2) Vorbind despre civilizaţia românească şi revoluţia liberală, Eminescu, neagă contribuţia ei la un progres real arătând ce înseamnă progres: «Când o societate contactează necesităţi nouă ca a noastră, ea trebue să contracteze totodată şi aptitudini nouă». Sau mai departe: «...orice progres real se operează, nu în afară, ci înlăuntrul oamenilor şi că, cu cât aparenţele nejustificate ale progresului sunt mai mari, cu atât regresul real cată să fie şi el mai simţitor». Scrieri politice, p. 322—23. Ediţia D. Murărăşu.

3) «Doctrina conservatoare este aceea care ţine drept un adevăr istoric, că progresul real, durabil, nu se poate face prin salturi; că el nu poate fi decât rezultatul unei legături armonioase a trecutului cu prezentul. Instituţiile viabile ale unei societăţi *se desvoltă prin ele însăşi*, prin traiul normal al societăţii. I. S. R. *Doctrinele partidelor politice*, p. 112.

vreme când tot ce însemna progres şi frumuseţe se găsea în acţiunea partidului liberal, a venit o vreme în care tot ce însemna decadenţă şi falsitate erau atributele aceluiaş curent. Tinerii naţionalişti de astăzi, cari au apucat liberalismul şi partidul liberal în decadenţă, au crescut în această atmosferă de ponegrire şi condamnare totală. Aceasta se datoreşte în parte lui Eminescu şi mai mult îndrumătorilor noştri, cei mai mulţi conservatori convinşi sau în cel mai bun caz tradiţionalişti.

Dar lucrurile nu sunt întotdeauna simple, cel puţin aşa ni se înfăţişează nouă. De aceea e bine ca judecata noastră să se întemeeze pe o atentă şi obiectivă cercetare. Critica pentru a fi dreaptă şi rodnică trebue mai întâi să distingă şi apoi să judece. De aceea credem că e bine dela început să distingem un lucru în istoria liberalismului din veacul trecut. Acţiunea liberală a avut două aspecte şi poate fi judecată deci din două puncte de vedere: unul naţional şi altul social. Această primă deosebire făcută, observând faptele în rezultatele lor obiective vedem că nu poate fi vorba de o condamnare totală.

In acest fel vedem pe de-oparte lupta pentru desrobirea naţională, pentru eliberarea noastă de sub dominaţiile străine care prin cele trei Impărăţii dela hotarele noastre, ne împilaseră, pe rând sau laolaltă şi din care cerc al suferinţei numai cu multă greutate am scăpat. Aci ideile revoluţiei franceze în ele însile de o logică şi de o rodnicie relativă, au fost pentru noi, ca şi pentru celelalte naţiuni care nu-şi realizaseră libertatea şi unitatea politică, de un mare folos, am putea spune salvatoare. Aproape toţi marii luptători naţionalişti din prima jumătate a veacului trecut au fost liberali şi patrioţi, deopotrivă. Ei îşi iubeau naţia şi pământul de aceea erau liberali. Iubirea de neam nu le poate fi negată; nici chiar la acei care par mai înstrăinaţi [1]). Nu mai vorbim de un Bălcescu care a trăit şi a luptat stăpânit mereu de acest gând unic: libertatea şi unirea tuturor Românilor într'o naţiune puternică. Nu e lipsit de tâlc faptul că el a scris istoria lui Mihai Viteazul. Bălcescu atribue acest gând tuturor revoluţionarilor de la 1848, într'o conferinţă ţinută la Paris în exil [2]).

1) Dumitru Brătianu vorbind despre nevoia de a-l învăţa pe Român să-şi iubească patria, scrie în 1866: «Patria, ţara, naţionalitatea nu este o speculaţie filosofică, o combinaţie politică, sau o simplă formă a egoismului. Patria este o necesitate absolută a existenţii, a conservării şi a desvoltării societăţii omeneşti». ION BREAZU: *Michelet şi Românii*, p. 68.

2) «. . .revoluţionarii dela 1848 din Ţara Românească, deşi crezură că trebue a urma de pe pilda Ardelenilor şi că împrejurările politice nu-i iartă a pune din început în programul lor chestia unităţii naţionale, dar n'au pierdut un minut din vedere solidaritatea ce îi leagă cu toate ramurile naţiei române. . .» *Mişcarea Românilor din Ardeal la 1848*, conferinţă publicată în volumul N. BĂLCESCU: *Scrieri istorice*, p. 200. Ediţia P. P. Panaitescu.

Ideea socială democrată şi ideea naţională erau legate una de alta. Ele formau laolaltă un program de luptă. Nu se excludeau, cum se întâmplă astăzi şi cum este firesc să se întâmple după îndeplinirea idealului naţional aşa cum îl înţelegeau liberalii. Isbânda ideilor sociale a venit tocmai din faptul că erau dominate, învăluite în ideea de patrie. Această învăluire a făcut ca ideile revoluţiunii democratice să aibă răsunet chiar în sufletele acelora pe care aceasta îi lovia în situaţia lor socială. Aşa se explică faptul că în Muntenia unde curentul revoluţionar era mai puternic, o seamă de mari boeri au luat parte la mişcarea dela 1848. Este cunoscut rolul pe care l-au jucat Câmpinenii, Goleştii şi alţii în această mişcare. Chiar în rândurile luptătorilor din aceeaş clasă socială erau deosebiri de concepţii sociale; aşa era raportul Bălcescu-Brătianu. Ceeace îi ţinea laolaltă era însă idealul naţional. Redeşteptarea naţională şi faptul unirii au învins până şi tăria reacţionară a marilor boeri moldoveni.

Dacă însă această sforţare politică, rodnică din punct de vedere naţional este judecată în celălalt aspect, acela al revoluţiei sociale, nu mai găsim o aceeaş acţiune binefăcătoare. Pornit din aceeaş concepţie apuseană raţionalistă, ea a purtat în sine consecinţele unei înstrăinări a aşezămintelor naţionale, de unde s'a mers către o alterare a fondului nostru de viaţă însăşi, care ne făcea să fim noi şi nu alţii, ceace abia astăzi se vede cât de mult ne-a dăunat. Crescuţi la învăţămintele Marei Revoluţii, la principiile universal valabile şi nivelatoare ale raţionalismului francez, revoluţionarii pasoptişti au nesocotit elementele vii şi însuşirile naturale ale societăţii româneşti. Aşezămintele noi ale ţării, faptele viitorului ei, nu le vedeau aceşti oameni decât prin fiinţa şi experienţa naţiunii franceze, care era întruchipată în Franţa revoluţiei dela 1789. Ceeace era mai curios însă la unii era faptul că însăşi iubirea de ţară, naţionalismul lor care a rodit atât de bine, nu era născut din legăturile cu neamul şi pământul românesc, ci din legăturile cu gândul şi fapta naţiunei franceze [1]). Prin misticismul eroic deprins la şcoala lui Michelet şi Quinet, ei voiau să facă acasă ceeace văzuseră în Franţa iubită [2]). Porniţi pe acest drum, desigur că nu ne putem aştepta la roade prea bune în clădirea noii civilizaţii româneşti.

Atât istoria cât şi sociologia ne-au deprins să vedem că societăţile concrete se definesc prin condiţiile lor particulare de viaţă; că aceste

1) A se vedea ION BREAZU: *op. cit.*, p. 67—68.

2) Iată o declaraţie în acest sens a lui Dumitru Brătianu: «Qui, je viserais toujours plus lain, mais jamais hors de la France. Ah, maintenant je sais qu'où finit la France, là commence le néant. . . La France c'est une religion, elle est Dieu» ION BREAZU: *op. cit.* pag. 59.

societăţi care au viaţa lor proprie, dacă simt nevoia unei schimbări (fie repezi, fie încete) omul politic şi legiuitorul trebue să ia în seamă această viaţă proprie. Nesocotirea lor, duce la artificialitate şi ruină. Revoluţionarii noştri dela 1848, în afară de Bălcescu şi Kogălniceanu, nu gândeau astfel şi de aceea renunţau cu uşurinţă la tot ceea ce însemna trecut românesc. Vechile noastre aşezăminte de stat, istoria socială şi civilizaţia pe care o realizasem trebuiau să fie înlăturate în întregime, pentru a se creea o societate nouă, cum afirma însuşi Ion Brătianu în primii ani după revoluţia dela 1848.

Furia schimbării totale şi cu orice preţ s'a mai potolit, spre binele nostru, atunci când a început epoca constructivă. Aceasta se datoreşte în primul rând societăţii româneşti care nu ceda întotdeauna încercărilor de înnoire, iar în al doilea rând lui Ion Brătianu care, alături de misticismul unor Dumitru Brătianu şi C. A. Rosetti, reprezentau o minte mult mai cumpănită, mai rece, mai realistă şi o putere de acţiune rară, recunoscută chiar şi de Maiorescu.

A îndreptăţi revoluţia noastră democrată, numai prin «legea sincronismului» şi prin aceea a «imitaţiei», cum face d-l Eugen Lovinescu [1]), ni se pare a da o deslegare prea simplă unei probleme mult mai adânci. In primul rând că sincronismul nu mai poate satisface nevoile noastre de explicaţie în problemele sociale încă din vremea Renaşterii, lucru înfăţişat obiectiv de Auguste Comte. Astăzi cu atât mai puţin această «lege» poate fi satisfăcătoare în faţa unor societăţi concrete atât de diferenţiat organizate. Şi apoi n'au mai fost popoare care au suferit influenţele revoluţiei franceze fără a fi nevoite să renunţe la fiinţa lor naţională? Desigur că au fost: Germania, Italia etc. Se spune că acestea aveau o veche cultură şi erau state naţionale. Cine poate dovedi contrariul despre principatele române? Atunci dece atâta renunţare? Eram noi un popor fără istorie?

Că noi trebuia să trecem printr'o epocă revoluţionară în veacul trecut, este un lucru sigur. Nu atât prin sincronism ci mai ales prin condiţiile favorabile unei schimbări. Ne-o dovedise aceasta însăşi revoluţia autohtonă şi ţărănească a lui Tudor. Numai că o revoluţie românească nu poate fi îndreptăţită şi explicată, că aşa e curentul vremii în lume şi nici nu se poate face prin imitaţie, — a doua lege sociologică stabilită de d-l Lovinescu şi o adevărată consecinţă a celei dintâi. Aceste idei conţin în ele dela început ceva fals şi artificial. Imitaţia se produce în elementele exterioare, accidentale şi nu în cele de conţinut, esenţiale

1) E. LOVINESCU: *Istoria civilizaţiei române moderne*, vol. III.

ale civilizaţiei imitate. Aceasta n'ar fi de altfel posibil decât printr'o identificare, care ar însemna şi o distrugere a individualităţii celui care imită. Nu se poate tăgădui că împrumuturile pot folosi dar nu neconditionat, ci după o bună alegere şi o înţeleaptă adaptare. *Nimic din ceeace se ia dela alţii nu are valoare decât dacă se înrădăcinează într'un conţinut, într'o substanţă proprie.* In veacul trecut când s'a pus problema unei prefaceri rodnice nu putea fi vorba de o imitaţie a civilizaţiei apusene care din păcate se practică atât de mult şi astăzi, ci de o asimilare, după felul şi fiinţa noastră românească, a experienţelor şi metodelor acestei civilizaţii sub influenţa căreia intrasem atât de puternic.

Nu vrem să afirmăm aci necesitatea acelei creşteri încete şi evolutive în care credea Junimismul, ci necesitatea păstrării fondului propriu, chiar atunci când schimbarea este revoluţionară, fel nu mai puţin natural în viaţa socială.

Să judecăm acum gândul şi fapta celeilalte ramuri active care a contribuit la formarea statului şi civilizaţiei româneşti moderne. Vom vorbi deci acum, cu toate deosebirile ce le caracterizează şi le despart despre activităţile şi curentele: conservator, junimist şi tradiţionalist.

Fapta politică a acestei ramure a fost reprezentată după cum am arătat, de partidul conservator al vechilor boeri, căruia i s'a alăturat grupul junimist. Am văzut mai înainte care a fost contribuţia directă a conservatorilor, în politica veacului trecut. A fost redusă dar nu lipsită de importanţă. Infăptuirile politicii liberale şi democrate fiind tot mai depline, intransigenţa conservatorilor a devenit tot mai slabă. După o îndelungată şi dârză luptă împotriva revoluţiei sociale provocată de liberali, vedem pe Lascar Catargi declarând la 12 Martie 1871 când a format guvernul: «vom aplica constituţia cu toată sinceritatea în litera şi spiritul ei» [1]), şi constituţia era cea dela 1866 atât de mult criticată. Mai târziu, după 1880 conservatorii şi-au însuşit o seamă de puncte din programul liberal [2]). Ceea ce îi mai distingea în ultimii ani nu erau atât punctele de program cât metodele cu cari le realizau. Şi era desigur încă o deosebire importantă. Această apropiere a programelor a făcut pe Maiorescu să creadă într'o isbândă a conservatorilor şi acelaş fapt l-a făcut pe Eminescu să creadă că «instituţiile liberale de azi sunt în cea mai mare parte opera partidului conservator».

1) TITU MAIORESCU: *Istoria contemporană a României*, p. 36.
2) Vezi T. MAIORESCU: *op. cit.* Sub regimul conservator T. Rosetti—Carp, p. 240 şi urm.

Conservatorii au cedat mereu, dar au şi rezistat, după cum au spus mai târziu, mai mult în metode decât în probleme.. In rezistenţa aceasta, în opoziţia puternică stă adevărata contribuţie, care e indirectă dar nu mai puţin folositoare, când stătea în faţa unor prefaceri ca acelea ale liberalilor. Ei au îndrumat şi temperat acţiunea deseori pripită şi nu rareori de imaginaţie a liberalilor, scutindu-ne în acest fel de multe greşeli cari ar fi avut consecinţe rele, atât politice cât şi culturale.

Dar cu această atitudine, rodnică pentru ţară, un partid nu poate trăi decât lângă altul pe care îl corectează. De altfel un partid politic nu poate fi «conservator» în înţelesul de păstrător de bunuri câştigate. Cuvântul conţine dela început o condamnare a celui care îl poartă, pentrucă nu e îndeajuns şi nu e politic numai actul de conservare. O politică trebue să şi năzuiască, să creeze condiţii pentru desvoltarea unor valori noi şi reale.

Dar cum era şi firesc, activitatea acelora cari luptau mai mult în opoziţie criticând, a fost cu deosebire ideologică. Fapta politică revoluţionară, prefacerile sociale, au provocat cugetarea politică evoluţionistă cu origina în junimism. O critică o liberalismului abstract şi nivelator a venit să facă junimismul. Şi era, după cum am văzut, în bună parte îndreptăţită: am fost purtaţi pe drumul înstrăinării şi al renunţării la noi înşine. Să vedem însă dacă oamenii şi doctrina junimistă scapă acestei obiecţii pe care ei le aduceau celei revoluţionare.

Deşi apărute ca o reacţiune faţă de ideile şi faptele noi, urmărind oarecum acelaş scop, partidul conservator şi Junimea sunt grupări deosebite în structură şi mai ales în origine. Dacă partidul conservator este în primul rând o formaţie autohtonă şi firească a vechilor boeri ce se vedeau deposedaţi de bunurile moştenite, Junimea şi curentul criticist, deşi are un fond de tradiţie moldovenească al aceloraşi boeri, este o formaţie străină, tot atât de străină ca şi ideologia revoluţionarilor munteni. Numai că în locul Franţei stă de data aceasta Germania, în locul raţionalismului utopic lucrează evoluţionismul determinist. Cei mai mulţi şi cei mai însemnaţi junimişti au studiat în Germania, după cum cei mai mulţi paşoptişti studiaseră în Franţa. Instrăinaţii nu lipsesc de loc între junimişti, începând cu Carp şi Carageale şi terminând cu Paul Zarifopol [1]). Cât priveşte raţionalismul, nici din acest punct de vedere junimiştii nu sunt deosebiţi. Concepţia lor este tot o creaţie a spiritului lipsită de legături cu realitatea concretă românească, având origina în

1) Incă din veacul trecut contemporanii vorbeau despre «francişti» şi «germanişti» ca de două curente deosebite (Alecsandri).

mişcarea filosofică engleză şi germană din acea vreme [1]). Situaţia este aceasta: oamenii au valorificat când mai bine când mai rău, pentru civilizaţia noastră, după puterile lor, aceste două influenţe străine venite să fecundeze sau să nărue cultura şi politica românească.

Este demn de luat în seamă că activitatea Junimei nu a dat prea multe roade în politică. Mai puternic şi mai rodnic a fost criticismul cultural şi în deosebi cel literar. Aici se află locul de merit pe care îl ocupă în civilizaţia românească Maiorescu şi nu în politică, unde deşi dăruit cu mult simţ şi înţelepciune de îndrumător, el nu a fost un mare conducător, nu a găsit drumul bun al unei politici naţionale, după cerinţele vremii. Aceeaş situaţie politică o are şi celălalt mare junimist Petre Carp.

O situaţie deosebită o are aici Eminescu. Dela început critica sa socială şi culturală porneşte tot din Junimea şi cu toate că el s'a alipit acestora şi a luptat pentru ei şi conservatori, ideologia sa îl deosebeşte de junimişti. El pleca tot dela problema maioresciană a formei fără fond, considera la fel că revoluţia dela 1848 a fost o mare rătăcire istorică şi că începând dela această dată neamul nostru merge pe un drum greşit, pentrucă şi-a pierdut legătura şi nu se desvoltase natural din ceeace era el ca neam. Pentru Eminescu ca şi pentru ceilalţi junimişti, progres şi civilizaţie nu se poate căpăta decât printr'o creştere înceată şi evolutivă a organismului social [2]).

Totuşi între Eminescu şi junimişti este o mare deosebire şi anume una de structură sufletească şi alta de concepţie. Ca structură sufletească junimiştii erau raţionalişti şi chiar ştienţişti, pe când Poetul era un intuitiv inspirat, un liric pătrunzător. Cei dintâi erau patrioţi prin convingere iar el era un naţionalist înăscut, un patriot al pământului. Din acest punct de vedere el este mai mult apropiat de un paşoptist ca Bălcescu decât de un junimist ca Maiorescu sau Carp. In ceeace priveşte concepţiile sale sociale şi politice, Eminescu nu a fost totuşi un evoluţionist nici în sensul ştiinţific al lui Darwin şi nici într'un sens filosofic abstract ca Hegel sau alţi filosofi germani. El era mult mai concret, mult mai legat de fapte decât Maiorescu. El pleca dela realitatea românească prezentă şi dela trecutul pe care l-a găsit în cronici şi

1) Despre aceasta Maiorescu însuşi spune criticând constituţia dela 1848: «Cu modul de judecată istorică ce predomina între noi, mai mult englezeşte evoluţionar decât franţuzeşte revoluţionar, aşa numita regenerare dela 1848 nu se părea să aibă gradul de importanţă ce i-l atribuiau liberalii din Muntenia. T. M. *op. cit.*, p. 40—41.

2) «Civilizaţia adevărată a unui popor consistă nu în adaptarea cu deridicata de legi, forme, instituţii, etichete, haine străine. Ea consistă în desvoltarea naturală, organică, a propriilor puteri, a propriilor facultăţi ale sale. *Op. cit.*, p. 292.

l-a cântat atât de mult în poesie. De aceea credem că deşi influenţat de unele teorii filosofice la modă, Eminescu în felul său de a gândi şi simţi viaţa socială, era mai mult un tradiţionalist decât un evoluţionist. El iubea trecutul şi îl dorea luat în seamă de oamenii politici [1]). Pentru acestea cu toate deosebirile posibile de găsit, Eminescu ni se pare apropiat de un alt liberal, de Kogălniceanu care, deşi iubitor al trecutului era şi un revoluţionar.

Ca o critică aspră a liberalismului şi totodată a spiritului şi concepţiilor Junimei, poate chiar mai mult împotriva acestui de al doilea curent, a apărut mişcarea *Semănătorului*. Pe drumul deschis de Eminescu şi mai târziu cu puternice rădăcini în ideile şi politica lui Kogălniceanu, a mers *mişcarea tradiţionalistă a Semănătorului*, întrupată în personalitatea lui Nic. Iorga. Prezenţa acestui curent în istoria veacului nostru de formaţie ca stat modern, înseamnă luptă pentru autohtonizare. Ca şi la Eminescu, tradiţionalismul ca metodă şi ţărănismul ca realitate socială românească, păstrătoare a adevăratei noastre civilizaţii, au format şi sâmburele ideologiei şi acţiunei semănătoriste. Ca şi la Kogălniceanu, istoria cu experienţele şi învăţămintele ei, este o bună şcoală pentru activitatea omului politic. De aci împotrivirea faţă de liberalismul paşoptit şi cu deosebire faţă de junimism care, prin teoriile şi spiritul său abstract, static şi distructiv, seca tot ceeace era gând viu şi activ sau înfăptuire nouă.

Cu toate că *Semănătorul* a avut o mare însemnătate politică prin starea de spirit favorabilă creată marilor înfăptuiri naţionale de mai târziu, nu a fost atât un curent politic ci mai mult cultural, care a dat literaturii şi ştiinţei româneşti un rod bogat de adevărată substanţă naţională.

V.

După ce am arătat necesitatea unei revoluţii româneşti, ce anume înseamnă revoluţie şi cum trebue să fie îndeplinită pentru a aduce un progres; după ce, conform principiilor stabilite, am înfăţişat şi judecat formarea statului şi civilizaţiei României de astăzi, în acest capitol de încheere, pe aceleaşi principii stabilite în partea a doua a studiului, vom arăta cum trebue înfăptuită o revoluţie românească — astăzi.

Spuneam că oamenii trăesc în grupări concrete organizate. Cea mai mare comunitate de viaţă reală este naţiunea. Ea este unitatea so-

1) «. . .orice civilizaţie adevărată nu poate consista decât într'o parţială întoarcere la trecut, la elementele bune, sănătoase, proprii de desvoltare. *Op. cit.* p. 294.

cială şi politică a lumii moderne. Cu toate legăturile internaţionale pe care le găsim de fapt, cu toate năzuinţele frumoase de a trece în faptă o organizare ideală a umanităţii, istoria şi sociologia nu cunosc până astăzi, nici o altă organizare naturală, o altă realitate concretă organizată, decât naţiunea.

Recunoscând naţiunea ca cea mai mare şi naturală comunitate de viaţă, organizaţia noastră politică de mâine nu poate fi ridicată decât pe temeliile societăţii româneşti. *Revoluţia noastră, trebuie deci, să fie naţională.* Aci e punctul iniţial de deosebire faţă de acei cari pleacă dela concepţia revoluţiei franceze sau a celei ruseşti. Acestea au fost revoluţii internaţionale. Cu deosebirea numai că cea dintâi, prin liberalismul său, păstra realitatea naţională, iar cea de a doua, prin colectivismul său nivelator, a nesocotit-o.

Liberalii noştri dela 1848, cu toate că erau naţionalişti, în spiritul şi metodele lor, care erau acelea ale revoluţiei franceze, au făcut o revoluţie internaţională. In statul românesc de mâine, a continua să ne inspirăm şi să mergem pe drumul deschis de ei, ar însemna să tragem consecinţele logice şi de fapt ale acestei mişcări, să ne supunem adică de bună voe unei experienţe comuniste. Liberalismul revoluţiei franceze dela care revoluţionarii noştri din veacul trecut au plecat şi prin care au isbutit, după cum am văzut, să ducă la isbândă lupta naţională, este astăzi părăsit; în comunism şi în celelalte revoluţii de clasă, rămânând numai ideea democrată internaţională.

Se vorbeşte la noi astăzi de o revoluţie proletară şi de una ţărănistă. Proletariat, aşa cum au naţiunile industriale, leagăn al mişcărilor socialiste, noi nu avem. Numărul lor e prea mic, problemele pe cari le ridică, prea neînsemnate. Dar ni se va răspunde: proletariatul nostru este ţărănimea. Majoritatea lor în stat cere o politică de clasă. Revoluţia deci ca şi statul viitor, care se vor ridica pe ruinele celui liberal şi burghez, vor trebui să fie ţărăneşti. Aşa gândesc cugetătorii noştri ţărănişti [1]). Ce-a însemnat «revoluţie» ţărănistă în fapt, după mai mulţi ani de guvernare, am văzut; de aceea despre aceasta nici nu vom mai vorbi aci. Să vedem îndreptăţirea doctrinei ţărăniste.

Că poporul românesc este în primul rând un popor de ţărani nu este un lucru nou. Au văzut aceasta şi au luptat în acest sens un liberal ca Kogălniceanu şi un naţionalist ca Niculae Iorga. Totul este cum vezi

1) D. Prof. Rădulescu-Motru judecând în spiritul vremii afirmă: «Statul român va trebui să se aşeze pe adevărata lui temelie: pe populaţia ţărănească. El va fi prin caracterele sale diferenţiale, faţă de alte state, un Stat ţărănesc. *Ideologia Statului român*, p. 13.

un lucru şi cum înţelegi să-l foloseşti. Aci apar deosebirile şi aci este întreaga problemă.

Viaţa sătească şi civilizaţia pe care o poartă în ea, este desigur, o realitate românească. Şi nu numai atât, dar cum a arătat Eminescu [1]) şi mai târziu Nicolae Iorga [2]), această civilizaţie este autentică. Şi iată dece: influenţele răsăritene ca şi cele apusene care ne-au bătut peste veacuri, cele bune ca şi cele rele, au prins în rândul celor de sus. In timp ce stratul de sus al neamului s'a schimbat mereu prin legăturile cu străinii şi civilizaţiile lor, ţăranii şi-au dus veacuri de-arândul viaţa lor, aproape neschimbată, dela origini până azi. Furtunile de-asupra; jos, poporul şi-a păstrat limba, obiceiurile, tehnica, aşezămintele de tot felul. Abia după războiu, votul universal şi demagogia de-oparte, şi tehnica modernă întinsă de altă parte, au început să atace şi să distrame această veche şi autentică civilizaţie. Aşezămintele de stat şi cultura noastră superioară pentru a fi trainice trebue să respecte această unitate socială de originară viaţă românească: satul.

Dacă însă această civilizaţie ţărănească originară şi neprefăcută este o realitate şi are un rost mare în rânduiala românească, înseamnă de aci că trebue să nesocotim din această cauză ceeace cade dincolo de ea, sau să punem totul în slujba ei? Credem că e o greşeală şi iată dece. Societatea românească de astăzi nu este o societate ţărănească, ci este una naţională, formată din ţărani agricultori,din orăşeni cari fac negoţ sau industrie, din oameni de cultură care produc în domeniul ştiinţei şi al artelor. Cu toate că unul din doctrinarii statului ţărănesc, D-l Prof. Rădulescu-Motru, vorbeşte de o restabilire a rosturilor fireşti ale ţărănimii în stat fără să nege existenţa celorlalte categorii şi activităţi naţionale, credem că această doctrină are punctul de plecare şi metoda falsă. Şi anume: eroarea democrată. In această doctrină, ţărănismul nu este susţinut, prin rostul ce l-ar avea agricultura şi economia ţărănească în economia naţională şi nici prin rostul cultural al acestei civilizaţii (cum l-a arătat *Sămănătorul* şi *Gândirea)* ci se îndreptăţeşte un stat ţărănesc printr'o idee abstractă, democrată: întâietate în stat pentrucă sunt «mai mulţi» [1]).

De aci, ca o consecinţă logică: lupta de clasă, lupta împotrixa «ciocoilor» cari trăesc pe spatele mulţimii ţărăneşti.

1) M. EMINESCU: *op. cit.* pag. 70—73.

2) N. IORGA: *Ist. Românilor în chipuri şi icoane,* Cap. Viaţa socială în trecutul românesc.

3) «Statul ţărănesc va avea să restabilească ordinea firească. El face ca interesele celor puţini să atârne de interesele celor mulţi» C. R.-MOTRU: *op. cit.* p. 17.

Iată o idee care nu poate aduce nimic bun neamului românesc în năzuinţa sa de renaştere naţională. Pornind dela număr şi luptă de clasă o revoluţie ţărănistă, dacă s'ar face, este în spirit şi în metode internaţională şi deci antinaţională în afară şi antisocială înăuntru [2]). Renaşterea neamului românesc nu poate veni pe calea unei revoluţii de clasă promovată pentru interese de grup, fie el cât de mare, ci pe calea unei revoluţii în care toate categoriile sociale sunt solidare pentru a promova activităţile şi interesele generale naţionale. *Nu o revoluţie ţărănistă deci, ci una românească.* In acest fel se respectă realitatea concretă, care după cum am arătat în partea a doua a studiului, ni se înfăţişează în unităţi definite şi organice, aşa cum e în cazul nostru naţiunea română.

O revoluţie românească neputând fi decât naţională, ea nu poate fi înfăptuită decât folosind experienţele trecutului, păstrând legătura cu adevărata tradiţie. Prin felul cum înţelegem noi raportul dintre tradiţie şi revoluţie în istoria socială, *tradiţia este un termen dela care plecăm, un element de permanenţă, nu este însă o metodă şi un sistem.* A o ţine în seamă şi folosi nu înseamnă a rămâne numai la ea.

Cercetând critic trecutul pentru a afla ceeace am definit noi tradiţie, ni se pune acum întrebarea: ce înseamnă *tradiţia românească?* Aci părerile sunt împărţite chiar între aceia cari au înţeles rostul acestui fenomen social. Este bine cunoscut faptul că în istoria noastră naţională nu am avut o creştere normală, nu ne-am putut desvolta în chip firesc din sâmburele de viaţă originar, aşa cum ar fi vrut poate cugetătorii noştri sociali evoluţionişti. Imprejurările neprielnice în care a trebuit să ne purtăm viaţa, ne-au frânt în momentele cele mai mari, ne-au fărămiţat activităţile şi ne-au împovărat sufletul. Aşezaţi pe acest pământ, la răscruce de drumuri şi la întretăieri ale civilizaţiei, istoria şi deci tradiţia noastră nu poate fi prea uşor limpezită. In primul rând nu poate fi vorba de o continuitate în trecutul nostru. Mai ales în viaţa de Stat şi în cultura superioară, această legătură a fost de mai multe ori ruptă. Doar în popor, în sate se poate vorbi de o viaţă naţională curată, continuă şi care se pare chiar că a format până în vremea noastră un isvor puternic şi un element permanent al naţiunii.

Pe fondul nostru traco-roman dela începuturi, s'a altoit o influenţă romano-bizantin şi după cum dovedesc mormintele dela Argeş, o alta

2) «Tot ceeace în interesul unei clase este dincolo de interesele naţiunii, este un element care trebue combătut cu cea mai mare înverşunare». N. IORGA: *Doctrina Naţionalistă.* I. S. R. p. 40.

apuseană. Sub ele s'a desvoltat statul naţional dela Argeş [1]). Mai târziu am suferit o puternică influenţă slavo-bizantină, iar după veacul al XV-lea a venit influenţa turcă şi mai ales cea greacă întinsă dincolo de viaţa socială şi culturală până la cea politică, prin domniile fanariote. In sfârşit, în veacul trecut, influenţa apuseană a revenit, de astădată şi mai puternică, stăpânind întreaga civilizaţie română de astăzi.

Unele din aceste influenţe au fost adânci, adevărate altoiri pe fondul autohton, altele au fost pe de-asupra. Unele ne-au folosit, altele ne-au dăunat. Nu le putem judeca decât după o atentă cercetare în perspectiva istorică a neamului.

Legăturile noastre cu Răsăritul şi cu Apusul pot fi înţelese prin cele două idei conducătoare care au colaborat cu deosebire la formarea civilizaţiei şi istoriei noastre. Este ideea *creştină* şi ideea *romană*. Sunt două idei fundamentale care ne-au păstrat privirile către o civilizaţie sau alta.

La început aceste idei erau laolaltă: într'un spirit nou ideea romană organiza naţiunile prin Bizanţ. Creştinismul văzut dincolo de ortodoxie şi păstrător al tradiţiei romane a condus destinul Principatelor în cea dintâi şi cea mai frumoasă epocă de afirmare naţională dela 1300 la 1500, adică în vremea lui Mircea cel Bătrân şi Ştefan cel Mare, pe care Eminescu şi N. Iorga o consideră epoca eroică a neamului nostru. [1]).

Ideea creştină ne-a organizat şi întărit în faţa Turcilor; prin ea Apusul catolic ne-a hrănit cultural, dar tot această idee sub cel de al treilea aspect, acela al ortodoxiei, nu ne-a fost întotdeauna prielnică din punct de vedere naţional, deoarece a deschis graniţele influenţelor slave şi greceşti din veacul al XVII-lea şi al XVIII-lea.

Aceasta nu înseamnă o condamnare a ortodoxiei; ea rămâne ceeace a fost dela început: unul din elementele fundamentale ale sufletului şi civilizaţiei româneşti. O idee ca şi un aşezământ pot fi mai rodnice într'o epocă şi mai puţin în alta după împrejurările istorice şi caracterele vremii. Altceva voim să spunem: nu tot ceeace a intrat pe calea ortodoxiei la noi a fost rodnic şi trebue luat ca tradiţie naţională. Dacă influenţa bizantină originară, romană, după cât se ştie ne-a organizat şi a

1) N. IORGA: *Istoricul constituţiei româneşti*, p. 8.

1) «Toată vremea noastră cea mai glorioasă, aceea în care fruntea Domnilor Români a stat neatârnată sub cunună de aur, aceea în care s'a alcătuit şi Domnia Ţării Româneşti şi a Moldovii, în care s'au câştigat biruinţele cele mai desăvârşite şi mai roditoare pentru care să fi curs sângele neamului acestuia, anii dela 1300 până la 1500, cei două sute de ani ai tinereţii viteze au trăit sub acest semn». N. IORGA: *Istoria Românilor în chipuri şi icoane*, p. 119—20.

putut fi un element constitutiv al vieţii noastre culturale şi de stat, nu este necesar numai decât ca influenţele slavo-greceşti din epoca noastră de decadenţă şi tot atât de ale noastre încât să le recunoaştem pe de-a'ntregul ca făcând parte din tradiţia noastră, numai pentrucă au venit pe calea ortodoxiei. S'au suprapus în adevăr elemente cari nu aveau nimic comun cu fondul nostru traco-roman şi creştin, care ne-au înstrăinat şi au oprit în loc desvoltarea unei culturi naţionale. Cultul Răsăritului, ca şi al Apusului de altfel, nu-l putem avea. Nici în trecut, pentrucă nu tot ceeace ne-a venit pe această cale s'a altoit pe fondul nostru propriu şi ne-a întărit neamul şi nici în prezent pentrucă năzuinţele româneşti nu sunt acestea [1]).

Să judecăm cealaltă legătură puternică, legătura cu Apusul şi ideea romană, ideea originară şi activă a acestei legături. Influenţă apuseană am avut încă din primele înjghebări voevodale, aşa cum ne dovedesc mormintele dela Argeş. Domnii aveau legături cu civilizaţia apuseană prin Unguri şi Germani, cu cari s'au şi înrudit. In acea vreme, ca şi ortodoxia, influenţa apuseană era o realitate nu o problemă ca astăzi Problemă a devenit abia în veacul al XVIII-lea după epoca noastră de suferinţă şi decadenţă naţională. In răstimp, prin influenţa husită în Maramureş, cea catolică în Muntenia şi Ardeal şi cea polonă în Moldova, a apărut ideea romană la cronicari. Această idee a cronicarilor că «de la Râm ne tragem», ne-a trezit conştiinţa şi ne-a provocat întoarcerea privirilor dela Răsărit la Apus. Şi a fost un moment important acesta, pentrucă de aci destinul ţării noastre s'a schimbat. Ideea şi mândria naţională erau din nou în creştere. Cronicarii Moldoveni şi ardeleni au adus naţiei lor încărcată de suferinţă şi uitare, un gând nou, un gând înviorător prin care ea a crescut. Şcoala latinistă are meritul de a fi renăscut conştiinţa naţională prin ideea romană, aşa cum ne-au arătat istoricii naţionalişti dela Bălcescu la Nic. Iorga. Intr'o epocă de umilinţă, când străinii năpustiseră ţara, într'o vreme când devenisem un pământ al tuturor încrucişărilor de neamuri şi civilizaţii, conştiinţa latină a ridicat sufletul, a creat forţe noi printr'un ideal nou. Oricât de puţin sânge roman ar curge în vinele noastre, această idee a unei legături originare, a unei tradiţii romane pe locurile noastre, a făcut să nască încredere în puterile neamului şi mândrie faţă de aceia care ne stăpâneau politic. Pentru astăzi, alături de ortodoxie, romanitatea noastră rămâne un câştig purtător de îndemnuri şi valori naţionale.

1) După cum în veacul trecut salvarea ne venea *numai* din Apus, după războiu un alt curent opus ne arăta Răsăritul ca *singura* cale a culturii româneşti. Puţini erau aceia cari să ne îndrepte pe adevărata cale: aceea care duce spre noi înşine.

Tot prin legătura cu Apusul însă şi tot pe calea idee latinităţii noastre a crescut şi veacul trecut. Legaţi pe această cale de popoarele neolatine şi cu deosebire de Franţa, civilizaţia românească a suferit şi o concepţie nefastă, în alcătuirea ei modernă, aşa cum am arătat în cursul paginilor de mai înainte. Latinitatea noastră nu ne poate îndreptăţi cu nimic artificializarea limbii prin latinizare sau franţuzire şi nici «imitarea» aşezămintelor de stat. Latinitatea noastră poate fi rodnică, în măsura în care a luat parte la origina şi formarea poporului şi statului nostru, întrucât se găseşte în firea şi aşezămintele noastre, sau ţine trează ideea românismului. Ea nu mai poate fi însă rodnică atunci când devine «occidentalizare» adică renunţare la noi înşine.

Iată deci cum, nu tot ceeace trecutul ne-a dăruit, chiar pe calea elementelor esenţiale ale formării noastre istorice, poate fi o tradiţie românească vie şi rodnică.

Nu am voit aici decât să dăm câte un exemplu pentru a ilustra o metodă. Cercetarea critică în toate ramurile de activitate ale trecutului nostru rămâne de făcut. Abia atunci vom putea şti care ne este tradiţia. Deocamdată am voit să arătăm, în raport cu năzuinţele de azi ale neamului, ce înseamnă o tradiţie românească.

Pornită pe acest drum, o revoluţie românească care să însemne totodată şi o renaştere, poate fi înfăptuită. Aşezămintele României viitoare se vor întemeia pe trecut, pe tradiţiile noastre vii şi vor deschide drumuri noi spre viitor. Ele vor păstra bunurile câştigate, experienţele de veacuri şi totodată vor desvolta virtualităţile neamului, forţele creatoare latente ale sufletului său.

Pentruca aceste noi orizonturi să se desprindă în zarea istoriei naţionale, trebue să ne iubim desinteresat neamul şi ţara. Dar nu o iubire platonică, desprinsă de nevoile imediate şi totuşi permanente ale acestei fiinţe colective care se numeşte neamul românesc, ne trebue nouă, ci o iubire înfăptuitoare, o iubire activă care să ne pună în stăpânirea binelui. Să culegem deci tot ceeace aparţine neamului, să-l adâncim până în substanţa şi elementele sale permanente, spre a putea săvârşi astfel, într'o singură sforţare a tuturor, începutul rânduelii româneşti.

Semnele acestui început s'au arătat; calea ne este descoperită. Vom putea oare isbândi?

Da, — dar cu preţul unei lupte fără întoarcere.

ERNEST BERNEA.

TOAMNA

Svonitu-s'a departe, la hotare,
C'au început să lăcrămeze norii,
Şi că'n amurgul văduvit de soare,
S'au mistuit plângând, din nou, cocorii.

S'au întristat pădurile de moarte,
Şi-au tresărit fântânile'n câmpie;
Cărările s'au drumuit departe,
Şi-au gălbenit aracii'n deal, la vie.

Din depărtări vin nouri, rând pe rând,
Cernind năframa zărilor, în scrum;
Iar un salcâm s'opreşte tremurând,
Ingenunchind alăturea de drum.

Cad ploi, ca bulgări de pământ,
Pe racla firii 'nmormântate;
Iar vântul, preot la mormânt,
Cădelniţează frunze moarte.

I I S U S

Te-ai răsvrătit sub lespezile humii
Cu duhu' amenințând nimicnicia,
Și-ai făurit eternitatea lumii
Din înfrățirea cerului cu glia.

Și te-ai născut pe-o margine de lut
Incremenind cu ochii peste zare
Și'nsetoșat de ceruri ai băut
Intreg azurul mărilor solare.

Tăceri târzii, din umbre'nsângerate,
Ți-au înflorit apoi în palme spinii
Și răstignit cu lumile în spate
Ai reînviat sub bolțile luminii.

———

S Ă R B Ă T O A R E

Un clopot nevăzut și-a scuturat în zare
Petalele-i sonore din turnul de lumină;
Fiori de mântuire plutesc peste hotare,
Din patru lumi, pământul, îngenunchiat, se'nchină.

Tăriile coboară pe aripi moi de îngeri
Și două brațe albe purcese peste spații
Dau binecuvântarea mormintelor de plângeri,
Strângând la sân durerea atâtor generații.

Haotic prind să geamă adâncuri revolute,
Altarele să ardă cenușa pocăirii,
Și'n prosternarea humei stau veacurile mute:
O cruce răstignită la capul omenirii.

ION MOLEA

———

H O R I A

...țundră de flacări ți-aruncă pe umeri
munții înalți.
să suferi înmiit cât toți ceilalți
și rănile nicicând să nu-ți numeri.

A. Cotruș

La o sută și cincizeci de ani de la martiriul din Alba-Iulia viața de foc și de chin a Căpitanului răscoalei închide pentru noi o întrebare plină de noimă. Din rândul poporului celui robit al Valahilor ardeleni, ce puteri neștiute au ridicat pe Vasile Nicola Ursu, iobag din domeniul fiscal al Zlatnei, om cu mâni muncite și cu suflet de trudă, să hotărască în veac, el, soartea istoriei neamului său și să cheme, prin vremuri, în sufletul generațiilor urmașe, din adâncurile lor, energiile neînfricate și vrerile cele fără 'ntoarcere? Nimic în starea sau în averea sa, nimic în portul sau în numele său dintâiu n'ar părea să vestească soartea înaltă căreia i-a fost menit. Nici unul din faptele obicinuite în răscoală, de vitejie și de cruzime (de care el însuși se pare a fi fost strein) nu l-ar fi putut ridica, singur, atât de sus. Tăria lui neasemuită venea dar, din altă parte.

Lumea streină a epocii, în marea-i majoritate, ar fi vrut să vadă în fapta lui aventura unui iobag, ridicat împotriva domnilor săi și care, din visu-i de mărire, ajutat o clipă de *noroc*, ajunge să-și ispășească semeția nebună pe roata de la Alba-Iulia. O ciudată literatură de obârșie ungurească, plină însă de expresiuni românești deformate, dă glas acestei înțelegeri, înfățișând pe moțul din Albac, ca pe un căpitan de haiduci, care își caută folosul în țara Ardealului: «Hora be și hodinestie, czara plinse si plieteste». Câteva versuri, din cele prezentate la Expoziția din Aprilie a Academiei [1]), închipuie chiar pe puternicul Căpitan al răscoa-

1) Organizată de d-l O. Beu.

lei, înfiorat și nedumerit în fața norocului care-i aducea acum atâta tărie, dar care mai târziu îl va lăsa să cadă:

Rogu-te nărocule,
Din aripi sburătorule,
Ce ți-am greșit așa mare ?
'De m'ai lăsat așa tare? [1])

Și totuși nimic nu-i mai strein ca norocul de duhul faptei lui Horia. Norocul poate să mărească sau să scadă, prin lipsa lui, folosul omului, nicăieri el nu-i poate da tărie adevărată, nici trăinicie făpturii dincolo de veac. Ci nu în el, nu în semeția ce o trezește, va trebui să căutăm izvorul măririi lui Horia. Pentru noi puterea sa și viața peste veac a faptei moțului iobag stă în smerenia lui, în supunerea desăvârșită poruncii momentului istoric al neamului său. El cel dintâiu dintre toți a înțeles-o, el cel dintâiu a dus-o în faptă. De aci din împărtășania țăranului din Albac cu duhul strămoșilor morți în pământul atunci înstreinat al Ardealului, se ridică elementele tăriei sale, împotriva cărei întâmplările schimbătoare ale vieții nu mai pot nimic.

Spre a-l înțelege deci și spre a-i înțelege fapta cată să înțelegem porunca de atunci a Istoriei și a Pământului ardelean.

II

In aceea vreme, viața pământenilor din țara Moților înfățișa un fragment din marea dramă a neamului românesc de dincolo de munți, ajuns în iobăgie pe pământul devenit «pădure» a regelui (Erdély) și-apoi a nemeșilor unguri. Peste țările românești din cetatea munților și dinspre șesul Tisei, din sec. al XI-lea, se așezase stăpânirea streină și și elementele colonizării. Am arătat în numărul trecut al Arhivei noastre progresiunea, până la începutul secolului al XIII-lea, a acestei înstăpâniri a poporațiunilor streine. La această dată și mai târziu încă, două secole, organizările vieții românești, cu voevozii, cu chenezii (cnezii), cu oamenii lor liberi stăruiau încă, în bună parte, ținute în viață de trebuințele de apărare ale regatului ungar în laturile sale de miază-zi [2]),

1) Citarea, aproximativă ca scriere, o facem din memorie.

2) «In părțile de peste Carpați,.. poporulu românu aprôpe peste totu locuiu avea *teritoriele* sale *naționale*, teritorii cu instituțiuni particulare, si unde administrațiunea se afla în mâna elementului românu. Așa era în partea meridională a Transilvaniei, *Țèra Făgărașului* sau Terra Blacorum in sec. alu XIII, iar în partea de apusu *Banatulu Severinului* — Terra Zewrino — divisatu in opt districte naționale numite *districtus volahicales*, și tôte aceste districte formând o provincie națională in sînulu regatului unguresc, in frunte cu un banu sau voivodu — așa era Țéra Hațegului cu ținutulu Hinedoarei și al Devei formându unu complexu de mai multe districte românesci, organizate întogmai ca Țéra Făgărașului și ca Banatulu, pe baza unui sistemu militaru. Și deasemenea districte

poate iarăș, apărate ele-însele de întăririle naturale ale ținuturilor muntoase [1]). Din clasa acestor chenezi și voevozi români, dăruiți cu privilegii nobilitare de regii unguri, s'au rdicat, în acele timpuri, răsboinicii cari au acoperit de glorie armatele regale, până la acel om de faimă europeană, Ioan Corvinul, ajuns regent la Buda și părinte de rege. Cu aceeaș clasă nobilitară română din Ardeal trebue să punem în legătură, cu aproape două veacuri mai înainte, întemeierea principatelor «transalpine».

«In secolu al XIII-lea așa dară și până în a două jumătate a secolului alu XIV-lea — ne spune istoricul Densusianu — poporulu românulu din Transilvania și Ungaria ni se presintă ca un poporu liberu militaru, cu teritoriele și clasele sale naționale, cu instituțiunile sale particulari, în scurt ca o națiune politică distinsă în toate elementele sale de națiunea ungurească, secuiască și săséască» [2]).

Dar stările acestea ale neamului românesc, sub noua stăpânire streină, erau vremelnice și închideau în însăși condițiunile lor de viață politică supusă germenii trecerii și ai decăderii. După a doua jumătate a sec. al XIV-lea și mai vârtos în al XV-lea sec. Românii pământeni încep să-și piardă libertatea dăruiți ca părți ale lui *fundus regius* diferiților particulari, nobili sau comunități religioase. Pe de altă parte conducătorii români cu privilegii regale, stăpâni de pământ, siliți să treacă la catolicism pentru păstrarea acestor privilegii, se pierd încetul cu încetul în nobilimea maghiară [3]).

La începutul celui de-al XVI-lea sec. cea mai mare parte a clasei conducătoare românești nu mai era românească. Renunțând de a mai aduce în gândul și în fapta sa puterile de viață ale neamului originar ea își pierde rațiunea de a exista și dispare lăsând poporul fără prive-

românești mai aflăm în partea de miedă-noapte a Banatului, în ținutulu Aradului, în Zarandu, în comitatulu Bihorului, în Beregu, în Maramureș... etc.

Pe lângă instituțiunea voivodateloru și a chenceziateloru, pe lângă clasele sociale diferite de clasele ungaresci, mai esista în ținuturile românesci și unu dreptu consuetudinariu românu — jus colonie, antiqua lex districtuum volahicalium — ... etc. DENSUSIANU, *Revoluțiunea lui Horia*, pg. 52—55 Buc. 1884.

1) C. GIURĂSCU: *Istoria Românilor* vol. I pg. 275—76, Buc. 1935.

2) N. DENSUSIANU, op. cit. pg. 57. Autorul citează din Fontes rerum austr. II Abth. XV Band I Th. 167 pentru anul 1291: Andreas... Quod cum universis nobilibus Saxonibus, Syculis et *Olachis*...

3) N. IORGA, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria* Buc. 1915 pg. 100—101. «Trecând prin curtea Regelui, descendenții Voevozilor și ai cnezilor intrară pe la jumătatea secolului al XV-lea, trecând la catolicism, în nobilime, va se zică în «națiunea» ungurească, însemnând foarte mult în mijlocul vieții militare și politice a Ungariei, dar în aceeași măsură însemnând foarte puțin în viața națională a Românilor.

Vedem acum Voevozi, ca Moga, Vladislav de Buia, Ștefan de Birtin, Ioan de «Fenyopatak»..., Șerban și Ioan de Ribița, în părțile Inidoarei, cari sînt simpli dregători ai marilor nobili unguri, cu drepturi la Baia de Criș».

ghere și fără îndrumare. Chenezii în bună parte retrogradați în starea țărănească și despuiați de pământurile lor străvechi, sunt aserviți, împreună cu țăranii, nobililor maghiari ca iobagi de moșie. Statutul acestor iobagi se precizează treptat deodată cu reprimarea răscoalelor țărănești în cari Românii se unesc cu iobagii streini în fața apăsării tot mai grele a domnilor feudali: la 1437-38, prin înțelegerea dela Căpâlna a nobililor (între cari și unii români), a Sașilor și a Secuilor, cunoscută sub numele de *Unio trium nationum*, și la 1514 prin Tripartitul luiWerböczy. Țăranul român devine tot mai mult, după expresia unui scriitor ungur, «un sclav trântit în pulbere și menit să trăiască sub arbitru». Intreaga populațiune română a Daciei superioare ajunge să fie scoasă afară din lege: «In afară de munca pentru plata sa țăranul nu mai poate stăpâni nimic» [1]). Urmează dela 1540 la 1653, un șir întreg de legi, cele mai multe înainte de Mihaiu-Viteazul, adunate sub numele «*Approbatae Constitutiones Regni Transilvaniae ed partim Hungariae eidem anexarum*». Prin ele națiunea română este declarată a fi vremelnic îngăduită în țară: «locuitorii ce se țin de secta Românilor sau a Grecilor [2]) se sufer provizoriu în țară până le va plăcea Principilor și pământenilor țării — ...usque ad beneplacitum Principum et Regnicolarum» [3]).

Și astfel în decursul câtorva secole. Românii, autohtonii țărilor carpatice, reduși, prin aparatul juridic al stăpânirii streine, la singura stare a țărănimii, ajung să-și identifice naționalitate și stare socială, iar pe aceasta cu iobăgia. «Stătură în curând, față în față, două naționalități, în locul celor două clase ce existau mai înainte: Ungurii ca apăsători, Românii ca apăsați» [4]).

Reduși însă la șerbie și la condițiuni de viață neomenești, Românii își primesc cu greu soartea lor. In ei rămâne mereu viu gândul dreptului de străveche stăpânire a pământului dac.

Răscoalele sunt dese [5]) și în ele se țese neîntreruptă aspirația redobândirii acestei stăpâniri [6]). Dar lupta lor pentru pământ și libertate ajunge în acest chip o luptă de neam. Incă de la Mihaiu-Viteazul, care în 1599, la trecerea sa în Ardeal, este socotit de iobagii români, răsculați

1) WERBÖCY: *Jus Tripartitum* 1914 Pars III, tit. 30 2 8. Textul complet, din care se citează obicinuit propoziținea de mai sus, e următorul: «Rusticus praeter mercedem et proemiam in terris domini sui questitus, ad proprietatem nihil juris habet sed totius terrae proprietas ad dominum terrestrem spectat et pertinet».

2) Adică de rit grecesc.

3) *Aprobate constitutiones*... I, 1, 13.

4) AL. XENOPOL, *Istoria Românilor* ed. II. (1914) vol. V. pg. 336.

5) Istoricul N. Densușianu enumără de la 1387 la 1784, până la douăsprezece asemenea răscoale parțiale. Vezi Revoluția lui Horia pg. 72, nota.

6) Cu deosebită clară se arată aceasta în mișcarea de la 1784. Vezi mai jos cap. III

împotriva apăsătoarei stăpâniri a nobilimei maghiare, ca un liberator *din neamul lor*, conştiinţa aceasta naţională se arată [1]).

Dar asemenea lupte dacă, pe deoparte, zideau sufletul românesc al ţărilor transcarpatine, ele contribuiau prin rezultatele lor nefericite să îngreuneze tot mai mult situaţia iobagilor români, fiind prilej de tot mai aspre reglementări de raporturi între domni şi şerbi. Prin ele procesul de despuiere şi de împovărare progresivă a ţăranilor ardeleni de către streinii ajunşi privilegiaţi în Principat, continuă şi sub regim austriac (1687), până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, de-a lungul domniilor mai blânde, a Mariei Teresa [2]) şi a liberalului său fiu, Iosif al II-lea. Stăm faţă chiar, în decursul acestui secol al «luminilor», la ultimile întreprinderi ale feudalităţii streine de a reduce în stare de robie şi cele din urmă fragmente libere — uimitor strecurate prin cumplita apăsare a vremilor — de populaţie românească în Ardeal. Avem pedeoparte treptata coborîre în şerbie a Moţilor din Munţii Apuseni, pe de alta, barbara faptă săsească a măcelului de la Săliste, în 1774, cu scopul de a se iobăgi peste cincisprezece mii de locuitori [3]). Asupra acestea din urmă nu ne vom opri, dar cea dintâiu ne duce în miezul expunerii.

«Locuitorii din Muntii Apuseni — dăm aci cuvântul istoricului Lupaş — şi-au păstrat până în sec. al XVIII-lea calitatea de ţărani liberi, scutiţi de îndatoririle iobagilor. Dreptul de folosinţă a pădurilor şi păşunilor le-a dat putinţa unui trai mai bun decât al iobagilor. Relativa lor bună stare începuse de la o vreme a fi ca un ghimpe în ochii dregătorilor streini, cari cu ajutorul stăpânirii austriace isbutiră a face să fie declarat domeniu al statului teritoriul Munţilor Apuseni (domeniul Zlatnei). Starea ţăranilor din munţi fu redusă cu timpul aproape la aceeaş treaptă cu a iobagilor, devenind tot mai anevoie de suportat... Pentru impozitele pe cari ţăranii din munţi erau obicinuiţi din vechime a le plăti prin contribuţii în natură, după produsele lor, se introduseră taxe de răscumpărare, la început destul de modeste, sporite însă din an în an. Astfel taxele de răscumpărare de aprox. 6000 fl. fură sporite în 1775 la 15000 fl., iar în 1783 la peste

1) Avem în această privinţă mărturia nefalsificaată a cancelarului Wolfgang Bethlen: «Îndată ce se lăţi — scrie el — vestea despre nefericita luptă de la Sibiu, care, ca un fulger, străbătu toată ţara, Românii din Transilvania făcură conspiraţie se uniră cu streinii de aceeaş ginte şi începură să cutreere ţara... Românii din Transilvania făcură conspiraţie în credinţa că au să capete un domn din ginta lor». W. BETHLEN, *Historia de rebus transilvanicis*, tom IV, pg. 428, cit. de Xenopol Ist. Rom. V pg. 341 şi Densuşianu op. cit. 70.

2) Istoria notează cum în 1769, Maria Tereza, cerând municipiilor transilvane informaţiuni asupra serviciilor şi prestaţiunilor poporaţiunii iobăgite, cu gândul unor îmbunătăţiri a stării ei, primi de la acelea răspunsul «brusc şi îngâmfat», că „poporulu ţieranu agricultoru este condamnatu la sierbitute le veci, pentrucă e stigmatizatu prin lege cu not'a necredintei... poporulu nu robesc domniloru pentrucà locuesc pe pamentulu loru, ci robesc pentrucà este condamnatu a robi in veci, fàra cà domnii se fia datori cu ceva iobagiloru, cà-ci acestora nu le compete nimicu... GH. BARIŢIU: *Parti alese din Istori'a Transilvaniei* Sibiiu 1890 vol. I pg. 487—488.

3) Comunele Seliste, Tilişca, Cacova, Galeşiu, Sibielu şi Vale. Vezi Bariţiu op. cit. 1. § 87.

21000 fl. In afară de aceste taxe ţăranii... erau mânaţi la tăiatul lemnelor şi la cărăuşirea lor... Au mai fost apoi despoiaţi şi de vechiul drept de păşunat şi siliţi a cumpăra bucatele cu preţ îndoit de la arendatorii domeniului, câtă vreme mai înainte puteau să şi le procure însişi, fiind libri de ori ce vamă, ş. a.» [1]).

In urma îndelungatului şir de asemenea fapte, cari îşi găsesc corespondentele în toate părţile Principatului, starea Românilor din Ardeal ajunse acolo unde două lucruri mai sunt cu putinţă: hotărîrile extreme sau primirea resemnată a morţii. Pământenii ţinuturilor ardeleneşti coborîseră până la robia cea mai de jos «batjocoriţi şi bătuţi nu numai de domni, ci încă şi de iobagii de naţionalitate maghiară». Reluând, după istoricul maghiar, comitele Teleki, înşirarea cauzelor care au dus la răscoala din 1784, Gh. Bariţiu ne dă din viaţa iobagilor români din acel timp, un tablou dramatic, purtând în sine înţelegerea mobilelor de acţiune ale răsculaţilor de mai târziu şi a tuturor exceselor făptuite. Iată-l fragmentar reprodus:

«Amploiatii magiari apasa si storcu pe poporulu romanescu, pentrucà pe lànga ce smulgu de la elu totu feliulu de viptualii, apoi il despòia si de bani.

Iobagii sunt mànati la robot'a boiérésca inca si in dile de serbatori.

Dupa ce asia numitele sessiuni se desfăcu (in urmarea inmultirei locuitoriloru) in càte 8, inca si in càte 12 parti, boierii (domnii) iau de la fia-care iobagiu totu atàta servitiu urbariale, totu atàtea dile de robota, cà si pe candu mosii'a intrégà erà numai la man'a unui iobagiu...

Preste acea robotà in natura, mai trebuea se dea fia-care iobagiu càte 2 fl. 33 cr., càte un stànjinu de lemne, si càte una cana de untu...

In unele ţinuturi iobagii sunt mànaţi la lucru anume in capu de érna càte patru septemani (la trieratu, la taiatu lemne in padure) éra vér'a càte doue si mai multe septemani intinsu, fàra cà se'si mai póta vedé si de cas'a, famili'a şi economi'a sa. In alte ţinuturi, érasi unii membrii ai familieloru iobagesci trebuea ise stea degulatu peste tòta septemana in totu descursulu anului in servitiulu boerescu, sau cu palm'a sau cu carulu, sau si in ambele moduri; afara de aceea mai avea se numere fia-care iobagiu, de fia-care sessiune càte 22 de fiorini pe anu totu la boeriu.

Soţiile şi fiicele iobagiuloru sunt obligate a implini la curtea boierească lucruri femeiesci (torsu, tiesutu...) fàra cà aceea munca se li se compute intru nimicu.

Unii iobagi sunt obligati a plati la boieróica inca si pentru femeile loru càte un fl.

Iobagii din unele dominie sunt necessitati a scóte càte 70—80 de cară cu boi, spre a transporta bucatele domnesci din Transilvania da Ungari'a, éra daca in acelea drumuri lungi le peru vitele, nu li se face nici-unu desdaunare.

In comunele mai departate de locuintia boierului fia-care iobagiu este obligatu a prepara càte una miia pàri de viia si a'i transporta la loculu unde li se demanda.

Dela càte 10 oi iobagesci boieriulu luá càte un'a cu mielu.

La grapatu de semanaturi injugá si pe ómeni, cà si pe vite.

Aristocratii supunu si sugjuga si pe ómeni liberi la iobagia. Dupa-ce móre iobagiu, tòta averea lui cade in manile domnului, éra pe feciorii iogabiulu îi dà la óste, sau îi face sierbi in curtea sa.

Domnii răpescu agrii de aratu, livedile si padurile dupa placulu lor de la iobagi, éra dupa aceea iobagi spoliati de paduri sunt necesitati a cumpara lemne cu bani scumpi de la boieri, éra une-ori trebue se le lucre càte treidieci de dile pentru càte unu stànjinu de lemne...» [2]).

1) I. LUPAŞ: *Răscoala ţăranilor din Transilvania la anul 1784*. Cluj 1934. pg. 60—62.

Ş. A. M. D. Inşirarea se prelungeşte pe patru mari pagini de carte.

2) GH. BARIŢIU, op. cit. pg. 475—579 cu referire la Teleki: A Hora támadás története pg. 65—67 (Istoria răscoalei lui Horia).

III.

Suntem aci la începutul penultimei decade a secolului al XVIII-lea când zăgazurile se rup. Şi de-odată, din lumea aceasta năpăstuită şi pentru ea, se ridică un om, dintre ceilalţi, şi pune hotar între două lumi.

Omul acesta nu venea pentru sine. El nu va grăi pentru sine şi nicăieri nu-şi va căuta folosul. El venea poruncit din străfundurile Istoriei să dea viaţă mişcării de răscruce a neamului său. Fapta lui isvora dintr'o prea îndepărtată înlănţuire, pe care nimic n'ar mai fi putut-o clinti. Prin ea se pronunţa voinţa dârză a unui neam care nu se lăsa să moară. Şi dacă atunci un om s'ar fi dat la oparte, un altul ar fi venit să ia povara faptei; şi dacă toţi s'ar fi dat la oparte, un neam s'ar fi prăbuşit. Dar mărirea omenească a lui Horia e de a fi luat asupră-şi, fără şovăire, până în cele mai cumplite încercări, destinul chinuitului său popor.

Numele însuşi nu-i aparţinea. I-l dăruise poporul pentru glasul pretutindeni îndrăgit al fluierului său, care chema ca 'ntr'o horă, acum înceată şi dureroasă, acum strigată şi aspră, toată nădejdea înnecată în jale şi tot dorul necuprins al Moţilor din Munţi. Făptura sa întreagă era a neamului ale cărui tării împrăştiate s'au întrupat în ea.

Nimic nu este mai vădit decât caracterul impersonal şi reprezentativ al faptei lui. In mai multe rânduri poporul s'a recunoscut în el, iar, odată, cu glas mare, s'a ridicat mulţimea, să spună trimisului imperial care i-l cerea, ca pe instigatorul răscoalei, că nu un om ci «ţara a făcut toate».

Chipul său, aşa cum bogata iconografie a vremii ni l-a păstrat ne arată în el o fiinţă de rasă în care neamul s'a limpezit: o frunte largă, gânditoare, îi încununa figura, părul despărţit pe creştet îi cade în părţi, încadrând o faţă prelungă, în adâncul căreia ard privirile. In portretele unui Koréh Sigismund [1]) sau ale unui Martin Stock [1]), pluteşte pe faţa aceasta a căpitanului răscoalei nu ştiu ce aer de meditaţie adâncă şi tristă, care, la cel dintâiu, atinge marginile sfintei evlavii. Nepreveniţi am putea crede că ne găsim înaintea unui meditativ, dar profilul îndrăzneţ vădeşte din plin trăsăturile hotărîrii neînfricate.

Descrierile fizionomice ale vremii întăresc impresiile iconografice:

«Privirea lui este întunecoasă şi melancolică — ne scrie un cronicar anonim —. O perpetuă seriozitate a tras brazde mai mult pe faţă decât pe fruntea sa. O barbă neagră şi subţire îi umbreşte şi-i întunecă şi mai mult fizionomia. Configuraţia capului este prelungită, faţa ovală cu o frunte marcantă... cu sprânceana bine potrivită. Nasul ca de şoim este îngust, arcuit şi deosebit de fin, la rădăcină foarte ascuţit. Gura bine proporţionată are o linie spiritualizată. Profilul frumos cu bărbia ascuţită se potriveşte foarte bine cu fruntea şi mai cu seamă cu chipul său oval. Gâtul lung şi drept este într'adevăr foarte frumos. Intreaga ţinută arată, după principiile fizionomice, că omul acesta nu poartă un cap comun. Ochii negri nu sunt prea mari, însă plini de foc, observând tot şi oprindu-se instantaneu... Horia este de statură mijlocie, mai mult svelt. In general toată osatura corpului său, cu pieptul şi umerii solizi şi tari, ne prezintă pe un bărbat plăcut şi bine proporţionat, care, când mergea sau sta, se ţinea *întotdeauna drept*» [1]).

1) Vezi reproducerile în frumosul volum al d-lui O. BEU: *Răscoala lui Horia în arta epocii*. Buc. 1935.

Astfel ne este înfăţişat Horia. Totul la el, cum ne spune un alt cronicar, «părea născut pentru domnie», dar nu pentru domnia zadarnică a locului sau a numelui, ci pentru domnia faptei, care însemnează luptă înmiită şi jertfă pentru toţi. A conduce prin porunca destinului un neam înseamnă a-l sluji, până dincolo de puterea obicinuită a omului, cu cea dintâiu şi cea mai sfântă jertfă.

Aşa a crescut Horia în Vasile Nicola Ursu, aşa a crescut Moţul în omul din Albac.

Când s'a ivit Horia, întâmplări noi veneau să frământe viaţa iobagilor ardeleni. Fără ca să schimbe ceva în rânduiala cea din afară a lucrurilor, ele au mişcat totuşi sufletele oamenilor prin nădejdea ce păreau să o aducă într'o uşurare a jugului feudal. Stăpânirea cea nouă de la Viena se arăta îndemnată atunci să ridice din grelele sarcini ce apăsau bietul popor valah din Transilvania. Prin conscripţia militară, ea dădea iertare de iobăgie tuturor celor ce se înrolau pentru apărarea monarhiei în regimentele nou înfiinţate de grăniceri. Prin decrete şi porunci, ce porneau din cancelaria împărătească, noul monarh, spirit tolerant şi liberal, se arăta hotărît să schimbe starea poporului de jos ştergând servituţile feudale. Un vânt nou, venit dinspre Apus, bătea în vechea monarhie absolutistă. Şcolile noi, îngăduite prin plecarea greco-catolică şi, mai cu seamă, prin lupta episcopului Klein, începeau să deschidă şi puţinor, foarte puţinor Români, alte orizonturi de cunoaştere şi de îndrăzneală. Fapte ca acestea treziră în curând, în sufletele năpăstuiţilor iobagi din ţara Ardealului nestăvilita dorinţă de o viaţă mai liberă şi mai dreaptă pe pământurile lor strămoşeşti.

Dar nădejdea răzmată pe dispoziţiile Curţii se isbea de realitatea potrivnică a stăpânirii domnilor de pământ, de «naţiunea» maghiară, care, puternică pe privilegiile sale, pedepsea acum plângerile şi împiedeca pe de altă parte, conscripţia militară.

Toate le vedea Horia şi le judeca. El simţea clocotul ce se ridică din

1) *«Horya und Klotska Obenhaupt und Rathgeber der Aufrührer in Siebenbürgen»* 1785 cit. de O. Beu, op. cit. pg. 17—18.

adâncul poporului. El îl trăia în sine. Mintea şi inima lui frământau neîncetat chinuitoarele întrebări ale neamului său impilat.

Drumurile îi arătau pretutindeni ţara în aceeaş suferinţă. De patru ori, pentru oamenii săi răsbi până la împăratul din Viena, dela care nădăjduia, totuşi, cu unica speranţă a tuturor, că le mai poate veni vre-un bine. Dar voia împăratului Iosif, cel care în două rânduri venise până în Ardeal să caute nevoile supuşilor şi pe ale acelora, în deosebi, cari erau pentru el, împăratul Sfântului Imperiu Roman, adevăraţii săi supuşi, coborîtori din viţă împărătească, vòia împăratului din nou nu putu nimic peste voia domnilor de pământ. Şi atunci Horia înţelese, în măsura în care nădejdile îi căzeau, că soartea Moţilor şi a Românilor stă în fapta lor, în ridicarea cutezătoare pe pământul strămoşilor. Din trecutul de lupte şi suferinţe duhul Istoriei noastre venea să-l cuprindă şi să-l poarte spre zări de lumină mai depărtate şi mai înalte chiar, decât marginile puterii împărăteşti.

Trebuia însă câştigat poporul pentru marea hotărîre; şi drumurile lui Horia au fost neobosite. Revolta înnăbuşită de atâtea ori şi tăria călită în lupta pentru credinţă [1]) trebuiau împinse în faptă. Dar pentru poporul acesta legiuit şi cu temeri legale trebuia şi o deslegare legală. Horia chemă deci oamenii în semnul crucii dăruite lui la Viena şi — sfântă înşelăciune pe care îndrăzneaţa sa minte o judecă singură în putere să miste poporul spre mântuirea sa! — el îi chemă cu «poruncă împărătească» să se ridice împotriva domnilor unguri. Cu vedea clară a necesităţilor pe care desăvârşita libertate de interese personale i-o înalţă până a i-o face profetică, Horia tălmăci pentru nevoile clipei şi ale oamenilor săi cuvintele supărate ale împăratului. Aşa crescu legenda «poruncilor», care aducea un neam pe drumul marilor sale lupte istorice şi îl integra conştiinţei sale naţionale.

Mişcarea se lărgi şi se adânci de la sine. E o logică în lucruri care se impune oamenilor şi-i prinde înainte de a se limpezi în mintea lor. Dar, prin gândul celor dintâi dintre ei, ea coboară, pe măsura împlinirii sale, până la înţelegerea celor mai umili. Mişcarea se lărgi dar, spre a cuprinde întreaga populaţie românească a Ardealului — era aceasta chiar unul din gândurile tactice ale Căpitanului răscoalei —; ea se adânci în trecut pentru a lega fapta oamenilor de azi de drepturile strămoşilor liberi şi stăpâni. Astfel se limpezi în gândul lui Horia şi în actele oamenilor, cele două mari idei conducătoare ale răscoalei din 84: ideea de neam

1) Mulţi dintre răsculaţii din 1784 luaseră parte la mersul triumfător în Ardeal al călugărului Sofronie, în 1760—61, şi la lupta sa ziditoare pentru credinţa ortodoxă.

ce opunea în luptă pe Români Ungurilor, şi ideea vechimii noastre aci ,a stăruirii neîntrerupte şi a dreptului nostru neatins asupra pământului transilvan.

Mărturiile sunt numeroase în astă privinţă, în graiul însuşi al răsculaţilor. «Acum aţi gătat-o şi voi, Ungurilor, vi se iau moşiile şi ni se dau nouă», aşa îndrăsneşte să vorbească un ţăran din Ila, Iosif Buda, către un nobil ungur [1]). «Pe pământul ăsta noi suntem stăpâni», spune un altul [1]). Iar Cosma Toma din Gârbău, iobagul contelui Bethlen, nu se sfieşte să zică «ţara asta e a noastră, a voastră e ţara ungurească» [1]). Istoricul Densuşianu are astfel dreptate să noteze că pretenţiunea Românilor pentru împărţirea pământurilor era cu totul lipsită de tendinţe comuniste sau anarhice... ea se baza pe simple motive istorice... că ţara este *a lor* şi pământurile sunt *ale lor* [2]).

Insăşi întâmpinările nobilimei maghiare din aceea vreme către comisarul imperial Iankovits merg în acelaş sens: «este aşa dar evident, declară ei, că scopul lor mai înalt (al revoluţionarilor) a fost stârpirea naţiunii noastre (maghiare) şi a religiunilor recunoscute în ţară, şi 'n modul acesta dânşii voiau să aducă ţara în mâna altei puteri» [3]). Iar nobilul român de la Abrud, Alexandru Chendi, care a făcut lui Horia servicii de secretariat pentru limba latină şi limba maghiară, aduce mărturia scrisă unui ofiţer imperial «că singurul scop mai înalt ce l-au avut căpitanii răscoalei a fost să scoată pe Unguri din Transilvania şi să domnească ei» [4]).

De măsura în care dreptul acesta vechiu asupra ţării se adâncea în gândul oamenilor şi al Căpitanului lor până la afirmarea continuităţii istorice a Românilor în ţările carpatice, ne rămâne, pe lângă unele simboluri şi nume — efigiile cu crucea lui Horia şi titlul de Rex Daciae — cari, venite poate şi de la alţii, trădează totuşi tendinţele adânci ale mişcării, ne rămâne dar, o mărturie consemnată, cu puţin în urmă, de un cronicar sas al vremii. Notează acest cronicar, printre confuziunile sale, că Horia

1) Toate aceste mărturii sunt consemnate în documentele procesului de la Alba-Iulia, 1785. Densuşianu în op. cit. le reproduce, dând în note textul lor latin. Trimitem şi pentru alte informaţiuni acolo, pg. 122, 128—29. Ibid. pg. 151, nota 3, «... quod Regnum non Hungarorum sed Valahorum esset, conequenter Hungaros et Dominos suos terrestres ejecturi sint e propriis suis possesionibus». Certificatul assesorilor Vereş, Besseney, Isak 13, IX. 1784.

2) Ibid. pg. 151.

3) Petiţiunea nobilimii din comitetul Alba către contele Iankovits cit. de Densuşianu în op. laud. pg. 448.

4) N. DENSUŞIANU op. land. 462, declaraţiunea lui Al. Chendi scrisă cu mâna proprie şi dată vicecolonelului Kray, Abrud 5. I. 1785.

merse cu îndrăzneala sa atât de departe încât a făcut pe popor să creadă că Transilvania e dată Românilor încă de regele cel vechiu roman al Daciei, cu cuvintele «Dau-io-ţie» (Dau-ţie) adică ţară dăruită şi că prin urmare conjuraţiunea aceasta în contra nobilimei este o chestiune care interesează pe toţi Românii din ţară» [1]).

Cei ce caută să ne înfăţişeze răscoala Moţilor ca un diferend juridic, ca o ceartă pentru zile de lucru ale iobagilor la domni, chiar ca o luptă de clasă [2]), nu înţeleg sâmburele viu al faptei lui Horia şi puterea sa asupra destinelor româneşti. Deslegarea de foc pe care Căpitanul răscoalei a dat-o acestor probleme subalterne, înfăţişează un moment din lupta seculară pentru stăpânirea pământului dac — mai vie aci în ţara până de curând ca şi liberă a Moţilor — între cuceriţi şi cuceritori, şi acel moment anume, în care Istoria întorcându-se, autohtonii se ridică, cu primul lor pas conştient, peste domnia temporară a năvălitorilor. Al doilea pas va avea să fie 1848, al treilea 1918 şi proclamaţia de la Topliţa.

Era aşa dară o lume de gânduri şi sentimente care a coborît în faptă şi a rodit acolo, împărtăşindu-se din lumina curată şi din tăria de credinţă, dincolo de ori ce îndoieli, ale Căpitanului. Impreunarea aceasta a gândului unui om cu duhul ce se ridică din pământul părinţilor şi din frământarea veacurilor trecute e esenţială în mişcările de răscruce ale neamurilor.

Ar voi unii să ne înfăţişeze mişcarea Moţilor ca fiind cu desăvârşire lipsită de «idei politice» şi de «concepţiuni sociale» [3]). Nu vom

1) *Das alte und neue Kronstadt* ms. 1, 74, după Densuşianu op. cit. 460. O altă mărturie în acest sens e notată de Densuşianu din scrisoarea contelui L. Kalnoky către cancelarul Esterhazy: «Horia, după cum se vede, nu se teme să se publice de rege al Daciei în ascunsele munţilor şi în pădurile comitatului Zarand». — ibid., 460. — O primă veştire a acestei idei dacice ne este notată de prof. Lupaş în op. cit. pg. 26, însemnând că încă în 1760, «nobilul ungur G. Rettegi spunea în memoriile sale că ţăranii români s'au plâns şi fiindcă li s'a aruncat în gâtumaz jugul iobăgiei, cu toate că sunt mulţi şi mai vechi decât Ungurii în această ţară, *fiind ei rămăşiţele vechilor Daci*».

2) Interpretarea mişcării lui Horia ca luptă de clasă e dată cu predilecţie de acea parte a publicisticei noastre, care, prin logica tendinţelor sale inter şi a-naţionale şi prin originea celor cari o susţin, poartă cel mai redus interes trecutului românesc. E firesc ca ignoranţa lor istorică să acopere o apologie — singura căutată — a curentelor de destrămare a unităţii de viaţă naţională, prin opunerea elementelor ei complementare. Astfel în cutare articol de informaţie «serioasă» din 2 Aug. 1935 al ziarului *Adevărul*, unde d. Scarlat Callimachi, voind să ne dea mai întâiu chipurile conducătorilor răscoalei, ne înfăţişează pe Crişan drept Horia, pe Horia drept Cloşca şi, sub numele de Crişan o reproducere, se pare, mai puţin reuşită a lui Horia, în acel articol găsim rânduri ca acestea: «Din documentele vremii şi din scrierile istorice serioase (e ceeace autorul caută îndeosebi), reese clar că n'a fost vorba de o răsvrătire cu caracter naţionalist, ci de una cu caracter curat social. Şi, de aceea, ea nu poate fi înglobată în mişcările aşa zise naţionaliste, ci, dimpotrivă, trebue încadrată în marea luptă a proletariatului mondial împotriva exploatatorilor de toate speciile». Cităm acest fragment şi exactităţile sale ca să ilustrăm o stare de spirit şi să vădim anumite tendinţe.

3) Cf. Z. PĂCLIŞEANU, *Revoluţia lui Horia* în *Rev. Fund. Reg.* din Oct. 1934.

tăgădui partea de dreptate pe care, din fericire, o pot avea. Dar e aci mai cu seamă o greşită înţelegere. Nu este într'adevăr mişcare cu răsunet şi cu urmări în istoria omenirii, care să nu se împărtăşească din acele suflete ale lucrurilor cari sunt ideile. Departe de a le păstra privilegiul tulburilor colaţionatori de texte sau îndoielnicilor cumpănitori de biblioteci, noi vedem în ele date ale vieţii, legi, cari, şi în afara vestmântului preţios de vorbe, sunt pătrunse de caracterele tari şi de minţile limpezi ale celor simpli. Adevărurile mari ce scapă dascălilor, prin cari o societate se poate pierde, se arată uneori în graiul celor simpli cari o pot mântui.

Horia a fost acela care, în despuierea desăvârşită de interese şi ambiţiuni personale, s'a lăsat pătruns ca de săgeţi de lumină de marile adevăruri de viaţă ale neamului său, pe planul căruia îşi înălţase făptura. Orizontul oamenilor cade la limita intereselor, iar puterea lor se mişcă între ele. In stăpânirea grijilor şi câştigurilor personale stă mediocritatea vieţii obicinuite. Ci e în trăirea impersonală, în dăruirea desăvârşită către ceeace este mai mult de cât noi — un neam sau o lume — taina înţelegerii superioare şi a faptelor ridicate peste timpul omului, în veacul acelei vieţi căreia ne dăruim.

IV.

Istoria răscoalei se cunoaşte îndeobşte.

Ea ne aduce înainte, alături de Horia, pe Cloşca şi Crişan, ca pe acei cari, după el, în mulţimea ridicată a unui neam, au întrupat mai mult şi mai puternic vrerea moţească. Un jurământ înfricoşat, care la ei venea de dincolo de ei, îi legase să stea împreună în viaţă şi în moarte pentru ai lor. Şi acelaş jurământ ni-i leagă până astăzi în inima neamului. Vicecăpitani ai mişcării, ei au întins cu braţ puternic răscoala şi cu gând aspru au tăiat poporului drum înainte.

Mai vechiu tovarăş al Căpitanului, pe care îl însoţise chiar în drumurile sale la Viena, părtaş al gândurilor lui şi frământat însuşi de ele, Cloşca urma, ajuta şi sfătuia pe Horia. Până la moarte şi până în cumplita moarte pe roată, el i-a rămas neschimbat, cum neclintit a stat şi 'n prima credinţă. Mai aprig în luptă, mai plin de mândră cutezanţă ostăşească, Crişan se mişca şi mai liber în părţile Zarandului. Era un om al faptei fără îndoieli de gând. Focul său se răspândea între oameni şi răscoala îi mergea mereu înainte. Cloşca — după nimeritul cuvânt al lui Densuşianu — o aducea, numai, cu el.

Aproape o sută de alţi căpitani subalterni înmulţiau în Munţi voinţa şi poruncile primului Căpitan.....

Deslănţuită dar, la Curechiu, în ziua de 2 Nov. 1784, răscoala ajunse în puţine zile — până la înşelătorul armistiţiu de la Tibru în 11 Nov. — să cuprindă Zarandul în întregime, să străbată în toată ţara Haţegului, până în marginile Ţării Româneşti, să se întindă de-alungul Mureşului, spre apus, până la Şoimuş, să pătrundă spre răsărit până la Vinţul de jos şi până la Sesciori în comitatul Sibiului, iar spre miazănoapte dincolo de Ofenbaia, la Sân-Giorgiul Trascăului, înaintând ameninţător spre Cluj. Acolo, zile de-a rândul străjile nemeşeşti au păzit înfricoşate pe dealul Feleacului, apropierea revoluţiei.

Iuţeala uimitoare cu care s'a răspândit mişcarea din Munţii Apuseni arată cât de mult era ea în consensul mulţimilor româneşti ale Ardealului. In sufletul iobagilor Horia se însutise, se înmiise, şi acum vorbea pretutindeni. Ingroziţi nemeşii unguri începeau să strige: «Câte sate româneşti în Ardeal, atâţia Horia sunt». Analiştii vremii notează chiar, până în cele mai îndepărtate sate, nerăbdarea, abia stăpânită, cu care se aştepta venirea răscoalei, de populaţia iobăgită a Românilor.

A fost o deslănţuire fulgerătoare de energie telurică, în care se răsbunau veacuri întregi de înnăbuşită revoltă, de umiliri şi de fărădelegi. Focul răscoalei a cuprins şi a mistuit prea repede fragila stăpânire a domnilor de pământ. Peste o sută de curţi nemeşeşti au căzut în ruină şi mulţi dintre nobili au trebuit să plătească cu viaţa păcatele părinţilor şi ale lor.

Orice mişcare revoluţionară însoţeşte inevitabil dreptatea cerută cu un şir de excese şi de cruzimi, cari omeneşte cheamă întotdeauna lacrimele noastre. Ele sunt tristele necesităţi pe cari în răscoala Moţilor totul le explică. E drept să notăm însă aci în faţa lor şi un alt fapt care pune în lumină sufletul unui popor. Pornirile nestăpânite sunt pretutindeni ale mulţimii înfuriate, dar felul în care ele se fixează şi se lămuresc în procedări obicinuite vădeşte caracterele vieţii morale colective. La răsculaţii din 84, în sufletele cărora veacurile strânseseră atâta suferinţă şi ură, dorinţa de exterminare a nemeşilor unguri s'a domolit în curând şi s'a împăcat în aşa de creştinescul act al «botezului românesc»: domnul strein era iertat cu viaţă şi primit în comunitatea neamului, cu preţul curăţirii lui în botezul bisericii noastre ortodoxe. Astfel în scurtul răstimp al mersului înainte al răscoalei un număr foarte mare de streini au fost siliţi să primească botezul nostru. Trei zile, bună oară, cât ţinu furia ţăranilor în Abrud şi Roşia, «fură constrânşi să treacă la religiunea română — scrie Densuşianu —1122 de cetăţeni unguri, între cari 548 unitari, 428 reformaţi, 65 catolici şi 41 luterani»[1]).

Faptul acesta, ciudat într'o mişcare în care scopurile nu sunt religioase, vădeşte — pe lângă abaterea pe care un suflet creştinesc o caută de la faptele cele mai grozave — şi, vrednică de reţinut, trăsătura adâncă a unei mentalităţi. El arată în ce măsură credinţa strămoşească — prin puterea ce i se recunoaşte de a româniza — e socotită consubstanţială făpturii româneşti şi cât de mult creştinismul ortodox tradiţional înfăţişează pentru popor forma cea mai curată a românieî şi a omeniei noastre.

Purtarea poporului a fost dar aşa; ea a fost uneori şi altfel. Ceeace trebue să avem însă mai întâiu în faţă, în răscoala din 84, e o lume care îşi tăia un drum nou, şi nimic n'ar fi mai nedrept decât osândirea ei pentru violenţele prin cari era silită să meargă înainte. Necesităţi dureroase, ele se răscumpără, când prin ele, şi numai prin ele, se deschide un nou orizont de viaţă şi de civilizaţie.

O schimbare de soarte s'a căutat într'adevăr acolo prin fapte grele. Gândul căpitanilor ducea chiar foarte departe. Prin el un neam apăsat aspira, dincolo de libertate, la o nouă domnie naţională, cu conducători din sângele său. Ca din trebuinţa unei respiraţii normale, poporul iobăgit al Românilor căuta, în locul acuma gol al vechii clase de demnitari naţionali, întoarsă de mult de la rosturile ei şi pierdută în nobilimea maghiară, să-şi ridice o alta. Mai multe semne de acest gând ne sunt păstrate din cursul răscoalei. Un document al vremii însemnează astfel că cei doi vicecăpitani, «Cloşca şi Crişan, declarase mulţimii poporului... că după ce vor stinge pe toţi Ungurii, întreg Ardealul are să fie cârmuit de dregători de naţionalitate românească, pe care îi vor numi Horia şi Cloşca»[2]). Horia era însuşi, pentru toţi «Crăişorul»... şi dacă mişcarea lui isbutea, istoria avea să dateze de la el şi de atunci una din acele cunoscute răsturnări din viaţa popoarelor prin cari încep o domnie şi o viaţă naţională nouă.

Dar Românii în 1784 n'au avut decât slava jertfei.

Răscoala pornită cu atâtea nădejdi — ca trebuia în puţină vreme să ridice întreaga populaţie românească a Ardealului — s'a oprit în cu-

1) N. DENSUŞIANU, op. cit. pg. 207.

2) «Per eundem Klosca et tertium ducem Krisan. .. inchoassemus dictum est nobis, interfectis omnibus Hungaris, totus hic Principatus, ab officialibus duntaxat Valachicae nationes per duces Hora et Klosca denominandis administraretur». — Interogatoriul preotului Gav. Sulariu etc. din Mogos la 26 Dec. 1784. Cit. Densuşianu op. cit. pg. 149—50.

rând din mersul său victorios. Nu puterea şi vitejia domnilor unguri i-au stat împotrivă şi au stăpânit-o, nici măcar forţa regimentelor imperiale. Ci la această dată când soartea revoluţiei începe să se schimbe, se arată faţa slută a înşelăciunii, cum mai târziu se va arăta cea hidoasă a trădării. Buna credinţă a oamenilor din 1784 a găsit în faţă-i, în momentele hotărîtoare, viclenia şi minciuna administrativă austriacă. Răscoala s'a oprit dar, la 11 Nov., într'un înşelător armistiţiu, în care ţăranii cereau totul, iar trimisul armatei imperiale, sub jurământ de credinţă, făgăduia foarte mult.

Când, termenul trecut zadarnic, răscoala reîncepe, cetele de ţărani găsesc în faţa lor «cătanele» imperiale al căror cerc se strânge ca un cleşte în jurul lor. Odată cu ele veneau, din poruncă de sus, purtătorii cumpăraţi prin teamă şi prin făgăduieli de răsplată, ai credinţii strămoşeşti: episcopul Nichitici, cu protopopii şi preoţii ascultători de el. Ţăranii sdruncinaţi în tăria lor de suflet, pierd, după ce în rezistenţa lor multe lupte au fost câştigate, pe cea din urmă din ele, la Mihăleni, şi cu ea revoluţia însăşi.

In acest sfârşit de dramă în care omul luptă tot mai părăsit, dar tot mai dârz împotriva forţelor ce-l copleşesc, adevărata mărire a lui Horia se arată neatinsă. E, pretutindeni, omul pentru care întoarcere nu mai este. In inima sa smerită el cerea să fie împlinită voia Domnului care l-a trimis pe el. In nici o clipă făgăduielile şi ispitele — şi veneau destule de la stăpânirea ţării pe preţul opririi răscoale — nu l-au făcut să şovăie pe drumul început. Nobilului român, Alexandru Chendi, care venise cu cele din urmă mesagii de pace şi sfaturi de oprire, îi răspunde (în graiul aşa de veridic al d-lui Rebreanu):

«Acum nu mai pot asculta pe nimeni în lume. Eu oi rămânea cel din urmă, că doară eu am fost cel dintâiu şi în cărţile sfinte aşa scrie, să fie cel mai de pe urmă, acela care a fost cel dintâiu!»[1]).

Şi cel de pe urmă a fost.

Iarna şi stingere arăscoalei îl afundară, cu Cloşca, în bătrânul codru troenit de zăpadă al Scorocetului. Acolo sub cetini, Căpitanii găsiră adăpost într'o vizuină afundată ,la rădăcina unui copac. Horia se adânci în gândurile sale, arzând în piept dorinţa unui ultim drum la Viena.

Acest drum, zadarnic ca şi celelalte, Horia nu-l va mai face. Un altul îi era sortit: drumul celei mai înalte jertfe şi, prin ea, drumul biruinţei dincolo de moarte.

1) L. REBREANU, Crăişorul pg. 248.

Luptei sale vii i-a fost dat să se sfârşească aci. Un om care se ridicase pentru un neam a găsit, în durerea înfrângerii, alţi oameni care să-l vândă pe 300 de arginţi. Şi n'au fost aceştia dintre streini. Năimiţi ai unui ofiţer imperial, ce voia să-şi sporească gradele, şi ai unui pădurar ce avea să-şi primească titlul său de nobleţe, gornicii, al căror nume ne este păstrat, au bătut ascunzişurile munţilor, până la sărmanul adăpost al Căpitanilor, pentru folosul monarhiei şi pentru apriga răsbunare a domnilor. Horia i-a iertat în inima sa creştinească, dar un neam nu-i poate ierta. Marca şi trista parte pe care trădarea a ţinut-o în istoria naţională, făcând să cadă mişcări de răscruce, ca cele ale lui Horia şi Tudor, ne impun aspra datorie de a nu-i uita şi de a-i meni unui periodic oprobriu. E tot atât de trebuincioasă ca şi pietatea amintirii eroilor, ca şi slăvirea sfinţilor, pentru zidirea sufletească a rândurilor de generaţii româneşti, hulirea obştească, în zi de doliu naţional, a vânzătorilor de neam, ca singură dreptate pentru ei.

Horia în mişcătorul său testament, mărturie de smerenie şi gând creştinesc, ne-a reţinut aceste nume:

Horia, Vasilie, policra Nicola Ursu. Anii vieţii sale 54. Muierea lui Ilina, ficiori Ion 14 ani, Luca 6 ani. La alte cele nu ştie nimic. Oamenii care l-au prins: *Maties Nuţu, Matica Onu*, frate-său *Gheorghe, Tejfu Ştefan*, a lui *Neagu Andrei doi ficiori, Simion* cu frate-său; îi iartă cu toată inima...

Se păstrează în Munţii Apuseni tradiţia că vânzătorii aceştia ai lui Horia, «Matieştii, Dârleştii şi Trifeştii», şi-ar fi cumpărat făină din banii primiţi şi ar fi dus-o ei acasă să facă pâne din ea, «şi ar fi zis unu' dintre ei către mamă-sa: mamă, să ne faci pită, că nu mai putem de foame; ea o făcut şi o scos repede din cuptor un coc, l'o lăsat să se stâmpere şi după ce l'o rupt în două, o aflat în el un drob de sânge cât pumnu' şi o zis: no, dragii mamii, vai de voi şi de capu' vostru, că aţi vândut pe Horia şi iacă, mâncaţi amu sângele Horii şi neamul vost tăt sărac va fi toată viaţa şi sămânţa lui»[1]).

Aşa a vrut poporul să le cinstească amintirea.

V.

...Şi astfel l-au dus pe Horia la moarte, în cetatea Bălgradului, cu cunună de nuiele pe cap, şi astfel pe drum, cătane şi streini l-au bătut şi batjocorit pe cel vândut pe arginţi, strigându-i «iată Craiul Valahilor!»

1) LUPAŞ, op. cit. 189'

— ca să fie împlinit cuvântul Legii că se va jertfi pe sine cel ce va zidi viaţă nouă.

Dincolo de lanţurile închisorii, dincolo de zădarnicul proces, în care Horia n'a vorbit, s'a ridicat roata ca să frângă, alături de tovarăşul nedespărţit al luptei sale, trupul iobagului îndrăsneţ şi să-l risipească în patru părţi ale ţării. Tare în credinţa sa pentru neamul căruia îi închinase totul, gând şi putere, şi din inima căruia primise lumina marilor adevăruri, Horia merse, cum ne adevereşte un martor al supliciului, «fără nici o schimbare la locul destinat pentru ora cea amară a vieţii sale».

O asemenea viaţă nu se încheie însă acolo. Ea coboară şi se înmieşte în viaţa nesfârşită a neamului. Şasezeci de ani în urmă, ea a trezit pe Iancu, peste o jumătate de secol încă ea a chemat steagurile libertăţii naţionale. Iar cei mai de pe urmă veniţi merg purtând în sufletè înclinate ţării lumina făpturii sale de foc şi de jertfă.

ION I. IONICĂ

C R O N I C A

PSIHOLOGIA ROMÂNEASCĂ

Psihologia românească, — este vorba de sforţările româneşti pentru cunoaşterea în primul rând a firii sufleteşti a omului şi apoi a felului de a fi românesc, — ca cele mai multe dintre ştiinţele împământenite la noi, este încă departe de a fi ajuns la o stăpânire mai sigură a problemelor sale fundamentale. Deaceea glasul ei nu se face auzit cu autoritate în locurile şi împrejurările în care luminile sale pot fi hotărîtoare, fie că este, de pildă, în discuţie orientarea şi reorganizarea învăţământului nostru de toate categoriile dar mai ales a celui secundar şi superior, fie că este în discuţie problema specificului naţional sau a «culturalizării» satelor.

Lipsindu-i din capul locului o hotărnicire sigură a câmpului său şi o metodă potrivită pentru cercetările sale, psihologia românească a crescut prea de timpuriu sub influenţa şcoalelor din Apus. Acestea, continuând tradiţia scolastică de pe urma căreia dobândiseră unele rezultate serioase în domeniul psihologiei speculative, au părăsit acest domeniu pe la mijlocul veacului trecut, îndreptându-se cu totul spre metoda experimentală aplicată la funcţiunile sistemului nervos de un Haller, Gall, Mosso şi Flourens, spre a se îndrepta prin Wundt şi Fechner spre biologie şi fiziologie, adică spre explicarea generală a fenomenului vieţii şi a funcţiunilor fiziologice ale trupului, unde bănuiau că vor descoperi şi rădăcinile materiale, sigure, ale sufletului omenesc.

Psihologia noastră s'a îndreptat şi ea în această direcţie. Dar problemele psihologiei fiziologice şi psichofisice, erau prea speciale pentru ea, iar metodele de cercetare prea riguroase pentru slaba noastră disciplină ştiinţifică.. Iată pentru ce psihologia românească, mergând pe acest drum, departe de a trage dela început vreun folos, s'a ales cu o înţelegere falsă şi cu un fel unilateral de a trata faptele sufleteşti.

Pentru a împăca o grije de preciziune şi pentru a fixa mai bine cadrul în care va fi urmărită această cercetare este potrivit să arătăm de la început cum şi în ce fel se poate vorbi de o psihologie *românească*. Este aceasta cu atât mai de trebuinţă, cu cât, problema fiind foarte puţin limpezită, avem prilejul să preîntâmpinăm obiecţii sigure din partea acelora ce cred că ştiinţele, fiind universale, nu au nevoie de condiţiuni particulare de desvoltare în orice societate.

Universalitatea ştiinţelor positive derivă din universalitatea conceptelor

cu care lucrează. Cum obiectul acestora stă în realităţi socotite omogene, datele descoperite în cercetarea câtorva cazuri sunt valabile, prin generalizare, pentru toate de acelaş fel.

Psihologia, din acest punct de vedere, este şi ea universală, pentru că obiectul ei e universal. Intr'adevăr, putem şi trebue să ne ridicăm cu mintea la o natură umană universală. Cu alte cuvinte, în măsura în care psihologia ia în cercetare *firea omenească* în genere, ea este o ştiinţă universală, iar rezultatele tuturor cercetărilor, din orice loc pot să concorde şi să fie primite de oricine.

Când însă este vorba de omul concret, firea generală umană închide un *fel de a fi* particular prin care se deosebeşte om de om, dar şi prin care se aseamănă om cu om. Acest fel de a fi, prin care se manifestă personalitatea omenească, este determinat de condiţiunile particulare în care s'a născut şi a crescut, este o rezultantă a forţelor vieţii locale, care diferenţiază natura omenească universală dând tipul etnic, ce presupune o zidire din nou a forţelor sufleteşti într'un stil specific unei societăţi. Acest fel de a fi particular al oamenilor este obiect al unei cercetări deosebite a psihologiei. In acest sens psihologia poate fi *românească* atunci când acest fel particular de cercetat este cel românesc. Vorbim în atare caz de o psihologie românească prin obiectul său.

Dar putem vorbi de o psihologie românească încă şi în alt înţeles.

Fie că ne raportăm la o psihologie generală, fie că ne raportăm la una diferenţială, ştiinţa îşi dobândeşte un caracter naţional de la locul şi de la oamenii prin care creşte. O cunoştinţă psihologică e adevărată oriunde, ea nu este câştigată oriunde. Sforţarea creatoare în ştiinţă cere un mediu propriu şi o tradiţie. Pentru că acestea n'au putut fi asigurate în orice loc, ştiinţele au fost multă vreme apanagiul anumitor popoare. In antichitate astfel ştiinţa a fost grecească, în timpul Renaşterii şi'n epoca modernă ea a fost multă vreme italiană şi franceză. Ea nu s'a împământenit în celelalte ţări decât prin sforţări consecvente ale spiritului naţional, sforţări cari s'au organizat în instituţii, creind acolo o ambianţă de preocupări, în care gândul a ajuns să se mişte critic. Activitatea unui singur om, atunci mai cu seamă când ea se duce între streini, nu poate nimic pentru ştiinţa poporului său. N. Vaschide, român de origine, lucrând la Paris în psihologie franceză, nu însemnează nimic pentru formarea şi desvoltarea psihologiei româneşti. Ci acestea presupun o activitate locală cu un caracter cât mai larg colectiv. O psihologie *românească* aci îşi găseşte posibilitatea şi numele său.

Desvoltarea şi creşterea unei ştiinţe, în speţă a psihologiei, într'un anumit mediu naţional, aduc însă după sine şi unele caractere, cari îndreptăţesc şi într'un al treilea fel epitetul de naţional dat acelei ştiinţe. Oamenii dintr'o ţară cari lucrează în ştiinţă sunt oameni de o anumită făptură sufletească, cu anumite trebuinţe intelecuale, oameni la cari o anumită experienţă de viaţă socială s'a fixat în îndreptarea şi, prin limbă, în formele de expresiune ale gândului. Faptul acesta aduce după sine, nu printr'un program conştient, care nu şi-ar avea aci nici un rost — gândirea trebue să tindă oriunde spre adevăr şi numai spre el ! —, ci prin urmări firesti, anumite trăsături particulare în ştiinţă, în mijloace şi ipoteze de lucru ale ei, cari toate

vădesc orientarea spirituală a unui popor. E deajuns să amintim, bunăoară, pentru a ilustra aceasta, caracterele particulare cu cari se înfăţişează ştiinţa psihologiei în Statele-Unite şi în Germania. In primul caz tendinţele exagerat objectiviste ale şcoalei americane «behavioriste» trădează caracterul pragmatic al vieţii de dincolo de Atlantic; într'al doilea caz grija continuă pentru aspectul subiectiv al vieţii sufleteşti vădeşte o lungă tradiţie de simţire religioasă ş. a. m. d. In mersul progresiv al ştiinţei psihologice, când una când cealaltă din aceste şcoli naţionale se ridică, prin trebuinţele momentului, pe primul plan, ajunând prin succesiunea ipotezelor şi prin multiplicarea mijloacelor de lucru, pătrunderea tot mai adâncă a gândului în lucruri. In aceasta stă înţelesul contribuţiilor naţionale la ştiinţa universală.

In acest sens psihologia stă să fie *românească* nu numai prin elementele cari muncesc în ea, ci şi prin ceeace va da ca expresiune a activităţii spiritului poporului nostru în îndreptarea lui spre adevărurile sufleteşti. Ea începe să devină însă cu putinţă doar din clipa în care elementele active ale acestuia, stăpâne pe datele ştiinţei şi pe mijloacele de lucru, îşi îndreaptă libere cercetarea lor, pentru îndestularea nevoilor noastre de cunoaştere şi de acţiune.

In cronica pe care o începem aci vom căuta să urmărim desvoltarea psihologiei la noi în cele trei momente fixate mai sus. Ea se va ocupa, într'un prim capitol, cu problema începuturilor şi desvoltării psihologiei la noi, cuprinzând un istoric al sforţărilor româneşti de la jumătatea secolului trecut, când încep a se pune bazele învăţământului pedagogic, filosofic şi ştiinţific românesc, până astăzi. Un al doilea capitol va încerca să ne înfăţişeze starea actuală a psihologiei româneşti, aducând o judecată asupra valorii şi asupra contribuţiilor ei la psihologia generală. Al treilea capitol va căuta, însfârşit, să arate partea psihologiei noastre la cunoaşterea sufletului românesc, încercând o critică a valorii ei ca ştiinţă românească.

I.

Din cauza condiţiunilor culturale speciale în care au trebuit să se desvolte ţările româneşti, psihologia împreună cu toate ştiinţele cultivate la noi, au fost luate la început pe cale de imitaţie şi împământenite apoi, dintr'o nevoie puternică de ridicare culturală a păturii intelectuale pe aceeaş treaptă cu Apusul.

Această nevoie de cultură, înţeleasă în toată întinderea ei, a făcut ca orice preocupare intelectuală, la oricine şi în orice domeniu să fie primită nu numai cu bunăvoinţă dar cu entusiasm. Indemnul lui Heliade Rădulescu a fost ascultat şi s'a ajuns repede la o producţie literară foarte îmbelşugată, dar de cele mai multe ori de-o valoare îndoielnică. S'a ajuns la o literatură de inflaţie. Aşa s'a procedat puţin mai târziu cu ştiinţele naturale, istorice şi morale şi s'a ajuns şi aci la inflaţie. In psihologie a fost deasemenea numeroase încercări şi, pentru a da o pildă, amintim de brăileanul Th. Souliotis cu al său *Compendium de psychologie*, apărut la Berlin în 1876, carte despre care Maiorescu spune că «nu poate fi luată în serios» [1].

Supraproducţia de care am vorbit nu a fost un rău în sine mai mare

1) T. MAIORESCU: *Despre psihologia de Ion Popescu*, Conv. Lit. XV. p. 243.

decât acela că, pentru a se ajunge la ea, s'a renunțat de bună voie la orice analiză și critică serioasă.

Era într'adevăr pe atunci o nemărginită și stăruitoare sete de cultură și nu de orice cultură ci de una națională, care a fost pentru un moment satisfăcută pe această cale. Și această năzuință de înălțare, semn al unei renașteri spirituale, năpădită de un adevărat haos de curente literare, importate pe toate căile, imitațiuni de toate nuanțele, s'a afirmat în cele din urmă cu limpezime în vastitatea geniului eminescian și în ascuțimea criticismului maiorescian. Prin Eminescu au fost puse temeliile tari ale poeziei românești iar prin Maiorescu ale cugetării filosofice și ale criticei românești.

Dar în celelalte științe, cu excepția medicinei și a științelor naturale pe de-o parte, a istoriei și filologiei de alta, mai ales în psihologie, faza începutului s'a prelungit mai bine de patru decenii. Faza formării definitive în ce privește metodele și problemele ei, o trăim și acum ca o urmare atât a condițiunilor speciale de la noi care au cerut dintr'o dată o orientare practică, cât mai ales a stării înapoiate de desvoltare a spiritului românesc, care a favorizat adâncirea prăpastiei între știința sufletului și realitățile noastre sufletești, fără să mai vorbim de criza generală în care s'a sbătut psihologia modernă de pretutindeni în ultimul timp.

Începând de la jumătatea a doua a veacului trecut, odată cu sforțările, care tindeau la organizarea învățământului în țara noastră, cu toate că nu se poate vorbi de o psihologie românească, ea a fost pusă exclusiv în slujba pedagogiei. Ea trebuia să alcătuiască temelia pregătirii învățătorilor pentru școalele satului, ce se înființau din îndemnul legiuirilor școlare ale lui Haret și în același timp baza învățământului românesc de toate categoriile.

Trei direcțiuni se desprind în această epocă: una lucrând sub influența psihologiei asociaționiste herbartiane și a psihologiei empirice; a doua sub influența psihologiei experimentale (psihofiziologice și psihofisice) și a treia reprezintă un punct de vedere nou, acela al psihologiei științifice.

1. Psihologia lui Herbart care era, până către începutul secolului nostru, la baza școalelor nemțești, ungurești și românești din Ardeal, s'a strecurat și răspândit și dincoace de munți, prin dascălii români ardeleni veniți în vechiul Regat. In Ardeal funcționa un Institut pedagogic, un fel de școală normală, unde a lucrat până târziu Ion Popescu, autorul mai multor lucrări și manuale de psihologie, pentru nevoile de pregătire a viitorilor învățători și Ștefan Velovan, conducătorul Institutului care a trecut apoi în vechiul Regat.

Acest institut, menținându-se în cadrul principiilor psihologice herbartiane, a căutat să ducă mai departe ideile acestuia în ce privește educația intelectuală și morală, încercând să adune în același timp un material pe baza observației directe pentru a putea eventual da o directivă nouă școalei românești ardelene și pentru a putea lua poziție împotriva psihologiei fiziologice a lui Wundt, care amenința în existența sa psihologia asociaționistă.

«Nu trebuie decât să aruncăm o privire la ce s'a făcut și se mai face încă de a explica fenomenele vieții spirituale numai pe baza datelor fiziologiei, scria Ion Popescu în

1881. și vom observa cum acelea nu duc decât la neașe vederi pe cât de unilaterale și maniace, pe atât de funeste în consecințele lor» [2]).

Aceste păreri s'au dovedit îndreptățite în ce privește rezultatele psihologiei fiziologice.

Se crease înlăuntrul acestui institut pedagogic un bun simț și o preocupare cinstită pentru a se ajunge pe calea empirică și a bunului simț, la cunoașterea cât mai amănunțită și mai sigură a firii copiilor. Felul lor de a lucra era cu multă chibzuință și cu multă răbdare, dată fiind natura abstractă a obiectului de cercetat.

Toți pentru a fi mai drepți în judecata noastră, nu trebue să uităm că aceștia nu erau psihologi ci pedagogi, și că nu putea să-i intereseze cunoașterea problemelor psihologice decât din punct de vedere pedagogic, adică în măsura putinței lor de a fi aplicate în vederea desăvârșirii artei de predare și a sporirii rezultatelor educației pe care o urmăriau.

Concepția lor despre suflet și faptele sufletești era, în măsura în care îi interesa, realistă. Sufletul nu este luat în înțelesul lui metafizic și sforțările lor nu urmăriau definirea rațională a naturii lui ci năzuiau la descoperirea și înțelegerea naturii omenești: care sunt aspirațiile ei și căile ei de desvoltare și mai ales felul ei, mecanismul sufletesc al acestei firi, felul cum un fapt sufletesc este condiționat în chip firesc în conștiința omului, pentru ca apoi, prin stăpânirea legilor de ivire și de dispariție, să poată interveni în condițiuni mai bune și mai sigure în producerea cauzelor cari fac să se nască și să evolueze un fapt sufletesc dorit (un sentiment, sau o idee).

Metoda lor era determinată de obiectul cercetării: sufletul copilului, și pentru a ajunge la cunoașterea lui cât mai apropiată, calea cea mai bună era observația directă. Într'adevăr, psihologia empirică a lui Ion Popescu se întemeiază pe observația directă și nu pe introspecție. In felul acesta s'a putut agonisi de către acești modești dascăli români știința trebuitoare pentru a avea o părere dreaptă despre firea omului în general și a copilului și o înțelegere dreaptă despre valoarea culturii în viața unui om sau a unui popor, condiții care susțin și fac să propășească educarea și instruirea prin școală.

Pedagogi și dascăli, ei nu au năzuit să depășiască problemele de educație, îmbrățișând între oarecari limite câmpul vieții sufletești. Dar cum problemele de educație, având să frământe un material de natură psihică, ajung să fie deslegate mai bine prin date psihologice, au fost nevoiți, din cauza lipsei unei științe psihologice întemeiate, care să folosească și cunoștințele timpului dar care să înainteze și prin cercetări proprii, să se orienteze prin puterile lor, alcătuind astfel manuale de psihologie pe care le-au pus la îndemâna dascălilor.

Aceste «psihologii», care nu sunt, e drept, altceva decât compilații, dar compilații inteligente din care nu lipsesc observații și experiențe originale, sunt începuturile modeste și rudimentare ale psihologiei la noi.

Aproape în același timp un alt ideal își face loc printre cercetătorii de atunci. Drumul adevăratei psihologii era întrezărit în metoda experimentală.

---

2) ION POPESCU, *Psihologia empirică, sau știința despre suflet, în marginea observațiunii*. Sibiu, 1881; în prefață.

Pentru deslegarea întrebărilor din ce în ce mai precise ce şi le puneau pedagogii noştri, — întrebări al căror punct central era fenomenul apercepţiunii (temelia psihologică a învăţământului) — datele puse la îndemână de vechia psihologie herbartiană, se pare că erau neîndestulătoare şi nesigure. Iată ce spune în această privinţă Ştefan Velovan:

«Când psihologiile tratează despre fenomenul apercepţiunii, temelia psihologică a învăţământului, ele au mai mult caracterul unor lucrări de literatură frumoasă decât de ştiinţă ... în ele găseşti adevărate romane despre fenomenele sufleteşti, în terminologie nestabilă şi prea adeseori improprie sau figurată. Mai în totdeauna ni se înfăţişează ca încercări empirice, lipsite de claritatea şi preciziunea proprie ştiinţei» [3])

2. Al doilea curent este cel care pune la baza cercetării psihologice experimentul, acordându-i o valoare nemărginită. In afară de nevoia de preciziune şi claritate care se manifestă în acest timp, apariţia lui este strâns legată de organizarea învăţământului universitar.

Această orientare nouă este înţeleasă ca un curent al timpului şi vine din Germania, de unde tineri pregătiţi la şcoala lui Wundt, s'au întors cu dorul de a împământeni şi în ţara noastră psihologia experimentală.

Metoda experimentală a exercitat o adevărată fascinaţie asupra minţii cercetătorilor noştri. Se crease convingerea că având la îndemână unelte de măsurătoare precisă, nu va mai rămâne nici o taină sufletească nedescoperită. Înţelegerea sufletului omenesc atârnă de o învârtire de manivelă. Totul se va cunoaşte matematic. Psihologia experimentală — «iacă un domeniu al adevăratei ştiinţi cu rezultate clare şi precise» [4]) — exclama cu perfectă bună credinţă St. Velovan. Şi nu numai el credea astfel, ci era o părere unanimă în cercurile noastre intelectuale de atunci şi prestigiul psihologiei a sporit atât de mult încât C. Dumitrescu-Iaşi o considera ca o «ştiinţă fundamentală pentru complexul studiilor filosofice» [5]) în tocmai cum se încearcă acum să se organizeze întregul învăţământ pe baza studiului psihologic al individualităţii şcolarului.

Drept vorbind era o încredere şi o cinste prea mare pentru o disciplină care, printr'o metodă nouă, cea experimentală, năzuia doar să devină o disciplină ştiinţifică dintr'una filosofică.

Faptul că a provocat la început atâta entusiasm se explică printr'o neînţelegere. S'a crezut că este vorba de o ştiinţă nouă, gata făcută, cu adevăruri indiscutabile «clare şi precise», când de fapt era vorba de o metodă nouă numai în psihologie, pentrucă în ştiinţele positive era destul de veche.

Metoda experimentală susţinută în fiziologie de Claude Bernard ca o complectare a observaţiei, a fost extinsă şi la cercetarea faptelor sufleteşti, strâns legate de funcţiunile fiziologice ale organismului omenesc, cum ar fi senzaţiunile. Departe de a fi o ştiinţă gata făcută era, şi este şi acum, numai

3) ST. VELOVAN, *Studii originale de psihologie pedagogică*. Fascicola 2: Despre memorie, Craiova, Ramuri 1913 p. 4.
4) ST. VELOVAN. *op. cit.*, p. 4.
5) C. DUMITRESCU-IAŞI, *Planul de organizare a secţiei de filosofie a Fac. de Lit. şi Filosof. din Bucureşti*: p. 35.

o cale de cercetare a unor anumite categorii de fapte sufleteşti şi de verificare a unor anumite ipoteze.

Fapul că noua psihologie experimentală se mărginea la cercetările de laborator asupra simţurilor, date aproape inutile în pedgogie, au decepţionat apoi, mult, pe pedagogii noştri înflăcăraţi la început, cari au încercat apoi cu mijloace proprii, monografii asupra funcţiunilor fundamentale ale inteligenţei (atenţie, memorie, etc.) pentru a împlini ceeace nu le-a fost adus de psihologia experimentală.

Totuşi curentul experimental n'a adus numai iluzii şi desiluzii ci şi ceva positiv. A adus o schimbare a înţelegerii faptelor sufleteşti. Această schimbare a fost însă în rău, deoarece, fiind vorba de fenomene de experimentat, ele trebuiau să fie feluri de manifestări concrete a unor mecanisme fisiologice, ce se pot vedea şi măsura, prin aparate speciale. Orice fapt sufletesc trebuia să aibă un substrat material. Ceeace nu cade sub puterea maşinei nu era vrednic de cercetat şi nici de luat în seamă, cu alte cuvinte reflexiunea asupra unor procese imateriale, ce s'ar petrece înlăuntrul omului era compromisă. Aşa s'a întâmplat că s'a ajuns la o îngustare a concepţiunei despre suflet şi fapte sufleteşti, ceea ce n'a fost decât în paguba psihologiei. Cercetările au început să fie îndrumate aproape exclusiv spre psiho-fiziologie, mai ales a sistemului nervos, urmărind să pună în lumină substratul fiziologic sau localizarea fiziologică a oricărui fapt psihic. Cel mai mare grad de preciziune se credea că s'a atins atunci când se isbutise a se stabili un sălaş oarecare în vre-un centru nervos, cortical sau subcortical, cutărui sau cutărui fenomen sufletesc. Bine înţeles că urmărind cu tot dinadinsul, s'au fixat multe domicilii forţate funcţiunilor sufleteşti, — ceeace a făcut ca problema localizărilor să nu fie soluţionată nici până în ziua de azi. Intreaga cauzalitate sufletească se reducea la acestă localizare de multe ori arbitrară în centrii nervoşi.

Dintr'o activitate de perspectivă îngustă ca aceasta, nu se putea ajunge prea departe în explicarea fenomenului psihic. Incepe să se vorbească de-o criză în psihologie.

Profesorul C. Leonardescu, urmaşul lui Titu Maiorescu la catedra de filosofie din Iaşi şi reprezentantul cel mai autorizat al metodei experimentale a încercat sub înrâurirea aceloraşi îndoieli şi nedumeriri o critică a psihologiei din timpul său, isbutind să aducă un început de rânduială şi o înţelegere mai clară asupra noilor curente psihologice, adică să pună în lumină şi «să facă cunoscute adevăratele principii de care se conduce noua şcoală a psihologiei contimporane» [6]).

Leonardescu a căutat mai întâi să dea fenomenului psihic, o definiţie, care să îngăduie o distincţiune între funcţiunile ce se pot localiza şi funcţiunile ce nu se pot localiza. «Viaţa sufletească» se manifestă după el prin semne exterioare: *cuvântare* şi *acţiuni*, acestea sunt procese ce se produc în timp, succesive, şi sunt formate din elemente care se combin, se sistematizează într'un anumit scop». Aceste procese «nu se pot localiza, sunt expresiunea întregului organism cu lumea din afară» [7]). El crede, mai departe, că «activi-

6) C. LEONARDESCU, *Principii psihologice*, Bucureşti 1892, p. 6—9.
7) C. LEONARDESCU, *op. cit.*, p. 12.

tatea automatică primitivă fiind baza oricărei evoluţii psihice, orice fenomen psihic la originea lui se reduce la faptul iritabilităţii sau a excitaţiunii nervoase» [7]).

Psihologia ca ştiinţă, are ca obiect al său «esenţial» nu natura sufletului şi a facultăţilor sale, ci *faptele* care ne fac să concepem sufletul şi facultăţile omului». Cu alte cuvinte: «Psihologia, aşa cum trebue să se înţeleagă astăzi, este o ştiinţă a faptelor psihice sau a stărilor vieţii de relaţiune şi a raporturilor dintre aceste stări» [8]). La ce se reduc aceste fapte în ultima analiză, am văzut mai sus, la faptul iritaţiunii şi al excitaţiunii nervoase.

Definiţiunile şi distincţiunile lui Leonardescu sunt deosebit de clare. Rămâne firesc o întrebare dacă viaţa sufletească se reduce la faptul primar al iritaţiunii şi al excitaţiunii nervoase.

Cum aceste «fapte psihice şi stări ale vieţii de relaţiune «sunt fenomene ce se desfăşoară în timp, *succesive*, psihologia va avea să se ocupe «cu observarea, descrierea, clasificarea şi explicarea apariţiunii, succesiunii şi coexistenţei lor» cu scopul «de a face să vedem cum din lupta vieţii animatice nasce viaţa sufletească conscientă şi de a ne explica legile de desvoltare ale conscienţii, punctul de plecare al scienţii omenesci şi esenţa caracterului moral» [9]).

Pe ideea că faptele sufleteşti sunt succesive, adică sunt procese ce se desfăşoară în timp, se întemeiază aplicarea metodei experimentale în psihologia lui Leonardescu.

Spre deosebire de psihologia empirică, psihologia experimentală reprezintă şi un progres. Prima se reduce la cercetarea câtorva fapte relative la funcţiunile intelectuale cu interes practic imediat; psihologia lui Leonardescu are ţeluri mai mult teoretice şi permite o reflexiune din mai multe puncte de vedere asupra faptelor.

Odată cercetate faptele sufleteşti prin metoda experimentală, interesul cel nou (teoretic) avea să se afirme apoi într'o lucrare de descriere a omului cu gândul de a culege o seamă de monografii în număr îndestulător, care să fie apoi «clasificate» în aşa fel în cât să fie cu putinţă «explicarea apariţiunii fenomenului conştiinţii şi succesiunii stărilor de conştiinţă».

Psihologia lui Leonardescu este o psihologie genetică, obiectul ei nu este altul decât a face înţeles începutul conştiinţii omeneşti din viaţa animalică. Dar cu toate că a avut o atitudine critică bine definită şi un program bine stabilit, el nu a isbutit să dea o explicare ştiinţifică valabilă faptului ce îl interesa, pentru că, pe deoparte nu s'a luat pe sine în serios, în ce priveşte observarea faptelor şi aplicarea metodei experimentale, în dorinţa de a culege un material suficient care să fie la temelia explicărilor sale, iar pe de altă parte, concepţiunea sa despre suflet şi sufletesc îl lega, cu necesitate de rezultatele fiziologiei.

Despre metoda experimentală nu vorbeşte prea mult, ea este pomenită ca o metodă care întregeşte pe cea a observaţiei directe şi externe. Nu ne spune nimic despre felul cum înţelegea experimentul şi aplicarea lui la cercetarea faptelor, cu atât mai puţin am putea descoperi îndrumările tehnice

7—8) C. LEONARDESCU, *op. cit.*, p. 12.

privitoare la deprinderea experimentării în psihologie, ceeace ar fi alcătuit o lucrare premergătoare cercetărilor înseşi.

Se pare, însă, că «baza experienţei este observarea nemărginită a tuturor fenomenelor vieţii: dela animalele cele mai inferioare şi până la om, dela cele dintâiu licăriri ale inteligenţei manifestate, prin mişcările animalelor, ale sălbaticilor şi ale copiilor, până la manifestările intelectuale ce se pot observa în viaţa oamenilor civilizaţi» [10]). Cercetarea va trebui începută întâi dela «fenomenele cari manifestă viaţa sufletească inconscientă (iritaţii, excitaţii nervoase, reflexe simple şi psihice)» spre «fenomenele care manifestă viaţa sufletească conştientă» trecând treptat prin toate «grupele» de fenomene ale deosebitelor «momente» ale conştiinţei (impresiuni, idei, acţiuni) [10]).

Dar pe acest drum n'a mers încă nici un cercetător român, din cauză că e prea vag schiţat şi nu arată destul de precis ţelul unde trebue să ajungi, nu arată anume punct cu punct ce trebue urmărit, cu ce mijloace şi cu ce scop.

Fiindcă interesul pur teoretic al psihologiei experimentale a lui Leonardescu nu era de natură să susţină o străduinţă continuă de observaţie, clasificare şi descriere, — iată pentru ce a rămas construcţie în gol. Observaţia şi descrierea se cereau aplicate la fapte concrete, practică de laborator, pentru a putea întări susţinerile teoretice iar el a susţinut teorii noui printr'un material vechiu şi insuficient strâns cu alt gând de cercetătorii psihologiei asociaţioniste şi empirice [11]).

Interesul pur teoretic care începe să se definească în câmpul psihologiei experimentale se împlineşte mai târziu într'o concepţie nouă: aceea a psihologiei ştiinţifice.

3. Nevoia de precisiune şi claritate, din ce în ce mai crescută, pe măsură ce neorânduiala spirituală sporea, a ajuns să dea un caracter din ce în ce mai strâns şi mai sistematic cercetărilor psihologice. Şi aceasta, cu atât mai mult cu cât istoria şi filologia care, prin Xenopol şi Iorga cea dintâi, prin Hajdeu şi Densuşianu cealaltă, ajunseseră şi ca metode şi ca rezultat, la un nivel cu adevărat ştiinţific, adăugau şi ele un îndemn.

Infiinţarea catedrei de psihologie experimentală la Facultatea de Litere şi Filosofie din Bucureşti în 1898, a însemnat un pas hotărîtor pentru desvoltarea psihologiei la noi, prin aceea că se consfinţea în programa învăţământului nostru superior, utilitatea ei ca disciplină specială. Dela înfiinţarea Fac. de Litere şi Filosof. până la acea dată, cursul de psihologie era cuprins în catedra de filosofie alături de Logică şi Metafisică şi nici Ion Zalomit nici Titu Maorescu, afară de cursul de Pshologie morală de mai târziu al lui C. Dumitrescu-Iaşi, nu au ţinut cursuri speciale de psihologie. Noua catedră avea să umple un gol foarte însemnat.

10) C. LEONARDESCU, *op. cit.*, p. 18.

11) O reacţiune, izolată şi originală, în felul ei, mai mult din punctul de vedere al bunului simţ decât dintr'unul ştiinţific, dar nu numai împotriva concepţiei şi metodei materialiste în psihologie ci împotriva întregii psihologii, speculative şi metafizice din toate timpurile, întâlnim şi în studiul *Din experienţă*, apărut în 1888, al lui TITU MAIORESCU, care a rămas deasemenea fără continuatori în desvoltarea de mai târziu a psihologiei româneşti.

Ceea ce este vrednic de luat în seamă pentru a caracteriza ideile de atunci în această materie este faptul că s'a ajuns dintr'odată la psihologia experimentală, fără laboratoare şi fără să se întrebe cineva că atât din punct de vedere didactic cât şi ştiinţific o catedră de psihologie experimentală presupune cel puţin o alta de psihologie generală, sau cursuri premergătoare de psihologie generală, în cari să se urmărească istoric şi sistematic faptele, care apoi urmează să fie experimentate în laborator. Aceasta trădează pe lângă o trebuinţă de precisiune ştiinţifică şi puţină ambiţie vană de a se ocupa de ultimele date ale ştiinţei şi de a fi la curent cu cele mai înaintate idei din alte părţi ale lumii. Dela nimic s'a ajuns dintr'o dată la catedra de psihologie experimentală ca şi cum datele experimentale sar putea altoi pe nimic.

Calea ce ar fi trebuit urmată a fost repede văzută de titularul noii catedre. Era mai mult vorba de întemeiat o şcoală de cercetări ştiinţifice pe baze teoretice serioase decât de întrodus o metodă nouă. Era de făcut totul dela început. Trebuiau create o înţelegere ştiinţifică teoretică şi o practică de laborator, ceea ce presupune în primul rând un inventar şi un personal de laborator şi apoi şcoala propriu zisă de care se leagă numeroase alte probleme, cum ar fi problema manualelor şi a practicei înseşi.

Cum pentru toate acestea nu era decât un singur om, d-l Motru a fost silit să-şi împartă activitatea ştiinţifică pe mai multe laturi, având pe deasupra să satisfacă înclinaţii filosofice înnăscute care a fost hotărîtoare pentru cariera d-sale ştiinţifică. Filosof prin temperament, el a căutat ca din datele psihologiei să creeze o filosofie originală. Prin urmare pe lângă motivul obiectiv al lipsurilor învăţământului superior care se cereau împlinite, d-sa a întemeiat psihologia ştiinţifică şi din necesitatea personală de a alcătui din datele ei o filosofie.

In psihologie d-l Motru a trebuit să se ocupe de o potrivă de partea teoretică în cursuri de psihologie generală ca şi de problemele speciale de psihologie individuală sau tipică. Orientarea generală sub înrâurirea gândirii şi activităţii d-sale este aceea către cercetarea experimentală a faptelor.

Sunt, credem de deosebit în activitatea ştiinţifică a d-lui Motru două epoci: una, aceea a tinereţii, în care cercetările d-sale se fac sub directa înrâurire a psihologiei fiziologice wundtiene, a doua, aceea a maturităţii, în care emancipat în bună parte de influenţe streine şi întemeind aci un centru de lucrări psihologice, păşeşte spre definirea unei concepţiuni personale ca bază a studiilor de laborator.

Ne ocupăm aci de cea dintâiu din ele. D-l Motru pune în discuţie pentru prima dată la noi, problemele fundamentale ale psihologiei şi ale rosturilor ei ca ştiinţă, şi cugetă temeinic asupra obiectului de cercetare cu gândul să-l definească în opoziţie sau în legătură cu alte categorii de fapte naturale, în comparaţie cu rosturile, metodele şi obiectul ştiinţelor naturale.

D-sa concepe o psihologie după modelul ştiinţelor naturale: «Cu aceeaş încredere cu care îşi explică fenomenele naturii externe, spune d-sa, «voeşte mintea omenească să-şi explice şi fenomenele interne sufleteşti şi orice piedică adusă acestei explicări comune este pentru ea un motiv de neliniştе»[11 bis]).

11 bis) C. RĂDULESCU-MOTRU, *Problemele psihologiei*. Studii filosofice II, Buc. 1898 p. 37.

Dar pentru a fi posibilă o psihologie în care părţile de reflexiune şi de experiment să fie aceleaşi ca în ştiinţele naturii, era nevoie ca ea să cerceteze mai înainte dacă faptele naturii se aseamănă cu cele sufleteşti în ce priveşte legile lor de existenţă, căci numai dacă este o punte de trecere dela unele la altele, în ce priveşte alcătuirea lor intimă şi însuşirile lor, se va putea ajunge la încheierea că psihologia este o ştiinţă cu toate caracterele de preciziune ale ştiinţelor positive.

Primele studii filosofice ale d-lui Motru urmăresc acest scop. Ele nu se mulţumesc numai cu găsirea de note comune între cele două categorii de fapte ci mai mult, caută să reducă legile faptelor psihice la legile lumii materiale şi să dovedească în fond că nu există alte legi ale acesteia din urmă.

Care sunt caracterele ce fac cu putinţă cercetarea ştiinţifică şi prin care se deosebesc, în aparenţă, fenomenele psihice de cele ale naturii? D-sa spune: «Ceeace face cu putinţă cercetarea ştiinţifică a fenomenelor naturii externe sunt anumite caractere de la cari fenomenele sufleteşti se abat» [12]). Aceste caractere sunt *spaţialitatea* fenomenelor naturale ce nu se întâlneşte la cele sufleteşti, caracterul de *individualitate* al acestora din urmă spre deosebire de cele dintâiu, şi în fine «abateri privitoare la înlănţuirea cauzală», ale unora, care se desfăşoară după nişte legi constante şi uniforme cari pot fi prezise şi deduse din legea generală a *conservării energiei*, pe când celelalte sunt «dominate de legea *creşterii energiei* şi prin urmare la dânsele nu poate fi vorba de legi constante şi uniforme» [12]).

Aceste abateri şi neasemănări, prin unele caractere esenţiale ale faptelor sufleteşti, de cele ale naturii externe, fac cu neputinţă ca psihologia să treacă pragul ştiinţelor exacte.

Dar D-l Motru tăgăduieşte ireductibilitatea lor. Cum putinţa de aplicare a metodelor exacte cerea concepţiuni fundamentale analoage celor din ştiinţele naturii, o critică şi o reducere a lor trebuia încercată, deschizând drum în psihologie conceptelor de diviziune, cauzalitate şi uniformitate.

Prin unele analogii şi apropieri interesante D-l Motru arată că aspaţialitatea fenomenelor psihice «odată ce isbutim a cunoaşte raportul în care se află un fenomen sufletesc cu substratul său material «nu este decât aparentă. Iată o pildă:

> «Cunoaştem că imaginea unui obiect este formată în mintea noastră din combinarea mai multor dispoziţiuni a celulelor nervoase, care multe corespund la sensaţiunile de văz, altele la cele de auz, altele la cele de tact, etc. şi mi-se prezintă ocasiunea de a le vedea organiceşte destrunchiate pe unele de altele, în cazurile patologice, atunci prin aceasta mi-se presintă ocasiunea de a le observa şi din punct de vedere psihologic ca isolate unele de altele. Metodele cele noui ne duc prin urmare indirect dela intuiţiunea fenomenelor sufleteşti care este lipsită de spaţiu la intuiţiunea materiei cu care este legată şi care intuiţiune cuprinde spaţiu» [13]).

Va să zică existând o corelaţie între cele două serii de fenomene, putem deduce pe unele din celelalte. Observând fenomenele materiale ale sistemului

12) C. RĂDULESCU-MOTRU, *op. cit.*, p. 38.
13) C. RĂLULESCU-MOTRU, *op. cit.* pag. 44.

nervos putem trage conclusiuni valabile şi pentru cele sufleteşti. Dar aceasta ne îndreptăţeşte să reducem pe unele la celelalte?

Din punctul de vedere al psihologiei ştiinţifice una din greutăţile din calea psihologiei se credea înlăturată.

A doua greutate care se ivea în calea argumentării d-sale şi care se cerea înlăturată, era problema uniformităţii faptelor mecanice, care nu se potriveşte cu caracterul individual al celor sufleteşti. Într'adevăr o caracteristică esenţială recunoscută a faptelor psihice este că ele sunt individuale, au totdeauna un caracter particular, sunt unice, şi această particularitate à lor este legată de condiţiuni greu de cunoscut. Pe lângă individulitatea fiecărui fenomen în parte, se mai adaugă şi individualizarea lor pe subiecte, ceeace sapă şi mai adânc deosebirea celor două categorii de fapte. Este vorba aci de găsit un substrat unifórm care să cuprindă şi să topească laolaltă caracterele individuale. Aci d-l Motru propune:

«In acest scop vom considera, cu un cuvânt, viaţa sufletească a fiecărui individ, nu ca o entitate metafisică de sine stătătoare şi cu un scop şi funcţiuni individuale pe această lume, ci o vom lua ca uniformă între toţi membrii omenirii şi vom explica deosebirile sufleteşti dintre diferiţi indivizi numai din deosebirile de împreunare a diferiţilor factori uniformi sufleteşti, iar nu din deosebirile intrinsece a modului sufletesc de a fi a diferiţilor indivizi» [14]).

A treia greutate în calea psihologiei, rezultată din felul deosebit de înlănţuire cauzală a faptelor sufleteşti, d-l Motru o înlătură recurgând la legea «sintezelor creatoare» a lui Wundt şi la legile «creaţiunii spontane şi a ireversibilităţii fenomenelor sufleteşti» [14 bis]).

Psihologia ştiinţifică este o psihologie concepută după modelul ştiinţelor naturale cu ambiţii de precisiune şi claritate duse prea departe.

«Psihologia va fi o ştiinţă propriu zisă, în înţelesul dat de Kant, sau nu, după cum metodele sale o vor puta sau nu duce să înlocuiască observaţiunea directă a fenomenelor sufleteşti cu observaţiunea directă a substratului nervos de care sunt legate [15]).

La temelia ei se află o teorie care reduce faptele psihice exclusiv la funcţiunile sistemului nervos, o teorie materialistă.

Neajunsurile unei astfel de teorii sunt că pe de o parte atenţiunea cercetătorului este îndreptată de la observarea direcă a faptelor sufleteşti la observarea funcţiunilor trupului, iar pe de altă parte se condiţionează desvoltarea psihologiei de progresele fiziologiei şi biologiei, în aşa fel încât se reduce psihologia la un fel de interpretare a datelor fiziologiei dintr'un punct de vedere abstract şi în contradicţie de multe ori cu realitatea. Această greşală am observat-o şi la alţii, de pildă la C. Leonardescu, şi o putem considera ca o prejudecată inerentă începuturilor unei ştiinţe noi.

Această teorie materialistă al cărei preţ rămâne să-l fixăm, strecurată în cugetarea reprezentaţilor psihologiei ştiinţifice de la pozitiviştii germani,

14) C. RĂDULESCU-MOTRC *op. cit.*, p. 35.
14 bis) C. RĂDULESCU-MOTRU, *op. cit.*, p. 55.
15) C. RĂDULESCU-MOTRU, *op. cit.* p. 45.

W. Ostwald, E. March, J. V. Kirchmann etc., din a doua jumătate a secolului trecut, se găseşte în parte şi la baza celei mai valoroase lucrări de psihologie apărute la noi, *Cursul de psihologie* al d-lui Motru. Multe probleme sunt lăsate acolo nerezolvate [16]) în aşteptarea ultimelor date ale fiziologiei care să-i pună la îndemână cheia explicării ştiinţifice, pe care psihologia cu mijloace proprii nu le poate da. Unele definiţiuni ne par a coborî tot din ea: că, anume, «viaţa sufletească este o manifestare a vieţii animale în genere, însă cu adaosul câtorva caractere care complică şi schimbă felul obişnuit al manifestărilor vieţii animale» [17]) şi să continue cu preciziuni silit vagi că «faptele sufleteşti sunt fapte de viaţă, legate de-o personalitate, de-o subiectivitate, şi sunt condiţionate ca toate faptele vieţii de procese materiale, dar mult mai complicate ca felul de condiţionare al celorlalte fapte din natură» [18]).

Dar dacă psihologia concepută în felul în care am arătat-o, robită de metodele şi idealurile ştiinţelor naturale întâmpină dificultăţi esenţile isvorîte din firea particulară a faptelor sufleteşti, dificultăţi a căror examinare o rezervăm pentru viitoarea cronică, ea aduce în schimb o cunoaştere mai amănunţită a împrejurărilor vieţii omului şi o cunoaştere mai precisă a corelaţiunilor între natura înconjurătoare şi cea lăuntrică.

Punerea vieţii omeneşti în legătură cu lumea fizică înconjurătoare imensă şi atât de variată în manifestările ei a deschis şi o perspectivă cu totul nouă şi de largi proporţii cercetărilor psihologice.

In această privinţă opera ştiinţifică a d-lui Motru se completează printr'o altă operă de reflexiune filosofică, folosindu-se de datele ultime ale biologiei, fiziologiei şi psiho-fizicei, în raport cu viaţa şi omul în general.

Punctul de plecare al acestei filosofii ştiinţifice este că viaţa prezintă un lanţ continuu de forme, începând dela cele mai puţin evoluate până la cele mai evoluate. Aceste forme de viaţă sunt condiţionate la rândul lor de evoluţia organismelor biologice, mai ales a sistemului nervos, în aşa fel că putem stabili o scară continuă cu nenumărate trepte de complexitate de organizare a sistemului nervos la diferite vieţuitoare. Puterea care mişcă această înaintare dela planul biologic spre cel psihic este adaptarea cât mai uşoară la mediu. In acest scop unele funcţiuni anticipează apariţiunea celorlalte.

Viaţa psihică este deci «anticipată» de câştigarea unui anumit grad de complexitate a organizării individualităţii care este unitatea tuturor funcţiunilor biologice în vederea conservării vieţii şi a adaptării la mediu. Individualitatea anticipă apariţia eului, unitatea tuturor simţirilor, nucleul în jurul căruia se închegă personalitatea. Odată cu apariţia personalităţii omeneşti, adaptarea la mediu se transformă în stăpânirea mediului de către ea prin muncă.

In puţine cuvinte trecerea este dela individualitate, prin eu, la personalitate şi prin aceasta se împlineşte şi trecerea dela faza de adaptare la mediul biologic şi cosmic, la stăpânirea lui prin inteligenţă şi muncă şi de aci la crea-

16) C. R.-MOTRU: *Curs de psihologie*, v. p. 151—152 despre atenţie p. 181 conştiinţă, p. 186 structura înţelesului abstract, p. 207, Eul.
17) C. R.-MOTRU: *Curs de psihologie* p. 1.
18) C. R.-MOTRU, *op. cit.*, p. 1.

rea culturii în mediul social, ale cărei ţeluri se realizează prin personalitatea oamenilor de vocaţie.

Dacă prin studiul direct asupra problemelor fundamentale, psihologia ştiinţifică nu şi-a găsit dintr'o dată calea, ea reprezintă totuşi un pas hotărîtor pentru viitorul psihologiei româneşti şi pentru organizarea metodică şi sistematică a cercetărilor, prin înfiinţarea în 1906 de către d. Motru, a primului laborator de psihologie experimentală din ţara noastră pe lângă catedra de psihologie dela Facultatea de Filosofie şi Litere din Bucureşti.

In ce priveşte situaţia actuală a psihologiei în România, avem astăzi două şcoli: una la Bucureşti crescută pe temeliile direcţiunii psihologiei ştiinţifice mai vechi a d-lui Motru şi alta la Cluj, întemeiată de către Profesorul F. Ştefănescu-Goangă, pe alte baze teoretice de cât cele de la Bucureşti, dar folosind deopotrivă metoda experimentală.

Prin ele aspectul activităţii psihologice româneşti trece dela lucrări de compilaţie şi manuale didactice la cercetări originale şi studii pe baze experimentale.

ION SAMARINEANU

AROMÂNII
ŞI
ROLUL LOR ECONOMIC ÎN TRECUT

Asupra rolului Aromânilor în istoria comerţului Europei sud-estice şi al intregului basin mediteran nu s'a scris până acum nicio monografie. Am încercat de curând să dăm un studiu cu privire la relaţiunile unei părţi din Aromâni cu Veneţia [1]). Trebue să mărturisim însă că suntem încă departe de a cunoaşte bine istoria economică a românimii sud-dunărene. Această istorie va trebui cândva scrisă. Vom încerca totuşi, pe basa materialului de care dispunem, să dăm o sinteză, în câteva pagini, a trecutului economic al Aromânilor.

In România se ştie, în general, că există în Macedonia, Epir, Tesalia şi Albania enclave româneşti şi că Românii din acele regiuni ar fi foarte pricepuţi în ale comerţului. Când se vorbeşte de calităţile de comerciant ale Olteanului, se pomeneşte şi de «Macedonean». La atâta se reduc, pentru foarte mulţi, cunoştinţele despre însuşirile neguţătoreşti ale Aromânilor.

Astăzi însă, când neamul românesc trebue să depună atâtea sforţări, pe care prea uşor şi-le cruţă totuşi, de a se menţine pur şi simplu, necum să se mai întindă şi să înainteze, e vremea să ne cunoaştem mai deaproape în ceeace am fost, spre a ne da mai bine seama de ceeace putem şi avem datoria să fim.

Neamul nostru are însuşiri pe care străinii au tot interesul să le tăgăduiască. Am fi destul de netrebnici dacă nu le-am cultiva.

S'ar putea întreba însă cineva dacă istoriografia noastră are dreptul de a se ocupa, ca de un capitol din istoria Românilor, de trecutul unei populaţiuni care, deşi de aceeaşi origine cu cea din Dacia, a trăit secole dearândul depărtată de românimea nord-dunăreană şi nu s'a simţit atrasă spre această din urmă decât într'o epocă mai recentă. Vom vedea în cursul acestei expuneri că nu lipsesc argumente spre a dovedi că trecutul Aromânilor poate fi integrat istoriei generale a Românilor fără ca istoriografia noastră să fie acusată de patriotism rău înţeles şi de propagandă politică.

Intr'un articol intitulat *Unde se cuprinde istoria neştiută a Românilor*

1) *Aromânii moscopoleni şi comerţul venetian în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea* (Bucureşti, 1935). Trimitem la această lucrare pentru toate informaţiile din studiul de faţă cu privire la relaţiunile Aromânilor cu Veneţia.

din Sud, publicat în *Neamul Românesc* din 3 Ianuarie 1929, prof. N. Iorga scrie următoarele cu privire la trecutul Aromânilor:

«Nu poate fi vorba de o istorie de şefi, de lupte, de tratate — de tot ce se întâlneşte în părţile noastre. Şi dacă apare ici şi colo ceva de acest fel, sunt lucruri sporadice şi trecătoare, oameni care apar şi dispar prin jocul hasardului. Ceeace se poate spune despre ei e numai viaţa socială, meşteşugul, negoţul, biserica, şcoala».

Prof. N. Iorga încheie spunând că la Veneţia s'ar putea găsi informaţiuni pline de folos cu privire la istoria economică a Românilor din sudul Dunării. Vom vedea că cercetări ulterioare au dovedit dreptatea acestei păreri de acum şase ani.

* * *

Nu suntem bine informaţi asupra comerţului aromânesc în evul mediu. E foarte probabil însă că pe atunci comerţul acesta consta în produse de-ale turmelor, Aromânii fiind acum opt secole exclusiv păstori. Poetul bizantin Teodor Prodrom, care a trăit în secolul al XII-lea, în epoca Comnenilor, ne vorbeşte de «brânza valahă» [1]), pe care Grecii şi-o procurau dela păstorii aromâni. Tot în poesia bizantină e vorba de o «capă» (manta) făcută de o «Valahă» [2]).

Sub stăpânirea turcească, Aromânii nu au simţit apăsarea jugului otoman. Francesul Pouqueville, care a călătorit în Grecia la începutul secolului trecut, ne arată cum a izbutit elementul românesc sud-dunărean să-şi păstreze libertăţile sub Turci:

«Aceste populaţii, rămase pe loc dela Mihail Paleologul, s'au păstrat neatârnate multă vreme chiar după cucerirea Epirului de către Mahomedani. Puternice prin libertăţile lor şi prin poziţiile de teren pe care stau la pândă, dar prevăzând că mai curând ori mai târziu aveau să fie copleşite, ele avură înţelepciunea, supunându-se Marelui-Senior, de-a căuta să obţină o capitulaţie care să le facă multă vreme situaţia mai bună decât a celorlalte raiale.

«Ca urmare a norocului lor, Valahii se găsiră puşi subt ocrotirea Sultanelor-Validé sau mamelor, tesaurului cărora ei vărsau o redevenţă anuală, care era mai mult un omagiu de vasalitate decât un tribut de servitute. Cu preţul acesta ei fură scutiţi de amestecul Turcilor; şi ca ţinut de Stat, rămaşi cu sarcina de a repartisa dările, ei nu cunoscură nici funcţionari abusivi, nici agenţi ai stăpâniri. Cârmuiţi în târgurile şi satele lor de un *sfat al înţelepciunii*, alcătuit din bătrâni, ei trăiau sub legi tot atât de simple ca şi moravurile patriarhale a căror expresie erau.

«Liberi în cultul lor, liberi în familiile lor, ei au înfruntat vijeliile revoluţiilor care au agitat de atâtea ori Epirul, până la venirea fatală a lui Ali-paşa la guvernarea acestei provincii» [3]).

Mulţămită libertăţii de care se bucurau, Aromânii şi-au putut vedea liniştiţi de negoţ, contribuind astfel la înflorirea comunelor lor situate, asemenea cuiburilor de vulturi, la înălţimi mari. Comerţul lor, redus la început la traficul cu oraşele din Turcia, s'a întins mai târziu în tot basinul mării

1) CHARLES DIEHL, *Figures byzantines*, II, p. 154; N. IORGA, *Histoire des Roumains de la péninsule des Balcans*, p. 29.
2) N. IORGA, *op. cit.* p. 29.
3) POUQUEVILLE, *Voyage dans la Grèce*, ed. I, tom. II, p. 159.

Mediterane. Pomenim, dintre comunele aromâneşti care au înflorit în trecut, *Moscopole* sau *Voscopole*, metropola românimii balcanice, *Meţova* sau *Aminciu*, *Călăriţii*, *Siracu*, *Vlaho-Clisura*.

Pentru reconstituirea istoriei economice a acestor comune aromâneşti ne vom servi de documente păstrate în Arhivele de Stat din Veneţia şi de scrierile unor călători apuseni care au colindat peninsula balcanică în cursul secolului al XIX-lea. Ne vor fi de mare folos cele scrise de François-Charles-Hugues-Laurent Pouqueville, consul al Franţei la curtea vestitului Ali-paşa din Ianina, în epoca lui Napoleon I, de colonelul englez William Martin Leake care a visitat Grecia între 1804 şi 1810, de Esprit-Marie Cousinéry, consul al Franţei la Salonic în epoca Restauraţiei, de istoricul german Fallmerayer şi de călătorul ungur Kanitz.

Oraşul Moscopole, astăzi în ruine, e situat la 30 de kilometri de lacul Ohrida, spre sud-vest. Toţi învăţaţii străini care au scris despre acest oraş, sunt de acord asupra caracterului românesc al populaţiei lui. Istoricul german Johann Thunmann, profesor la Universitatea din Halle, scrie în 1774 că «locuitorii [Moscopolei] vorbesc cu toţii româneşte» *(Die Einwohner reden alle wlachisch)* [1]). In 1814, colonelul Leake, vorbind despre orasul Corita din Albania, scrie că «în munţii care îl mărginesc spre Apus, se află rămăşiţele aşezării valahe, odinioară populată şi înfloritoare a Moscopolei» *(the once populous and florisching vlakhiote settlement of Moskhópoli)* [2]).

Pouqueville vorbeşte de Aromânii moscopoleni care sunt conştienţi de originea lor latină:

«Valahii Masareţi sau Dasareti, care au restaurat Moscopolea, căreia i-au dat numele de Voscopole, *oraş de păstori*, din pricina numelui lor de Vlah, această valoroasă populaţie ale cărei triburi sunt împrăştiate în cantoanele Colonia, Coriţa şi până aproape de Durazzo, sunt, după spusa lor, urmaşii unei colonii aşezată de Quintus Maximus în Taulantia sau Muzachia, de unde ar fi trecut în munţii Candavieni în timpul năvălirilor barbare. Cât despre triburile valahe din vecinătatea Parnasului, a Cefisului şi a Focidei, ele pretind că au o origine comună cu Megalovlahii; şi toate în general revendică cu mândrie numele de «Români» sau «Romani» *(et toutes, en général, revendiquent avec orgueil le nom de Romoüs ou Romenins)* [3]).

«...Păstori neadormiti lucrători cumpătaţi, acesti Valahi, care se socoteau urmaşi ai Romanilor stabiliţi în Candavia de Quintus Maximus, au ridicat în secolul al XI-lea, pe ruinele vechiului oraş al Moscilor, pe acela al Voscopolei si, dintr'o simplă aşezare păstorească, această colonie ajunse metropola comercială a Epirului» [4]).

Cousinéry e convins de originea latină a Aromânilor moscopoleni:

«Ei vorbesc şi acum latina, iar de-i întrebi: de ce naţionalitate sunteţi? răspund cu mândrie: Români. *(Ils répondent avec fierté: Rouman)*. Printre oraşele pe care le-au locuit în Iliria macedonică se află şi Voscopolea, ale cărei frumoase ape şi păşuni i-au atras» [5]).

1) JOHANN THUNMANN, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, p. 78, nota *j*.
2) WILLIAM MARTIN LEAKE, *Researches in Greece*, p. 258.
3) POUQUEVILLE, *op. cit.*, II. p. 153.
4) *Ibidem*, II. p. 392.
5) E. M. COUSINERY, *Voyage dans la Macédoine*, I, p. 17.

Pentru ca să dovedim caracterul «valah» al celorlalte comune pomenite mai sus, dăm, în traducere, un pasagiu dintr'o scriere a colonelului Leake:

«Călărițli și Siracu sunt două din cele mai mari comune valahe. Astfel de comune, în număr de aproape cinci sute, dintre care nici una nu e prea mică, sunt răspândite de-a lungul munților Epirului, ai Tesaliei și ai Macedoniei. Vlaholivad, lângă Olosona, e socotită ca cea mai mare, și apoi Metova» [1]).

Călătorul englez caută să explice cuvântul «Vlah», care nu se aude printre Aromâni, căci aceștia se numesc, ca și frații lor din nordul Dunării, «Români»:

«Cuvântul *Valah* a fost considerat, în general, ca fiind de origină slavă, fie că e aplicat Valahilor, împreună cu toate celelalte națiuni de origină latină, sau că se referă la viața nomadă a păstorilor valahi. Acesta nu e totuși cuvântul întrebuințat printre Valahi, atât la cei din Grecia, cât și cei din Valahia, care, ca și Grecii moderni, se numesc ei înșiși Romani, singular Român, plural Români» *(singular Remánu, plur. Reméni)*» [2]).

Ca să ne dăm bine seama de valoarea pe care o presintă afirmațiile autorilor citați mai sus, trebue să luăm în considerație epoca în care au scris Thunmann, Leake, Pouqueville și Cousinéry. In 1774, când Thunmann își publică ale sale *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, în 1814 și 1835, când apar operele colonelului Leake *Researches in Greece* și *Travels in Northern Greece*, în 1820, data apariției primei ediții din *Voyage dans la Grèce* a lui Pouqueville, și în 1831, când Cousinéry face cunoscut resultatul cercetărilor sale în Macedonia în *Voyage dans la Macédoine*, nu exista un regat al României și nici o propagandă culturală românească nord-dunăreană pentru redeșteptarea națională a Aromânilor. Prin urmare, Thunmann, Leake, Pouqueville și Cousinéry nu pot fi acusați că recunoscând originea latină de care erau conștienți Românii sud-dunăreni și marele număr al acestora, au vrut să servească interesele românismului. Afirmațiile scriitorilor apuseni sunt constatările unor cercetători serioși și imparțiali.

Avântul economic al românimii balcanice la sfârșitul secolului al XVII-lea corespunde reînfloririi comerțului venețian în Adriatică în urma victoriilor Serenișimei Republici asupra Turcilor datorite lui Francesco Morosini, cuceritorul Peloponesului. Vom vedea însă, din cele spuse de Pouqueville, că relațiunile negustorilor aromâni din Pind cu Franța datează tot dela sfârșitul aceluiași secol, când comerțul și navigațiunea franceză în Orient au luat un puternic avânt mulțămită lui Colbert și lui Seignelay.

Nu putem despărți deci istoria economică a Aromânilor de aceea a comerțului venețian și francez în Orient.

Corespondența grecească [3]) a negustorilor din Moscopole, păstrată în Arhivele de Stat din Veneția și rapoartele consulilor venețieni din Durazzo

1) WILLIAM MARTIN LEAKE, *Travels in Northern Greece*, I, p. 274.
2) W. M. LEAKE, *Researches in Greece*, p. 374.
3) Grecească era în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea limba afacerilor comerciale pentru Aromâni, deși aceștia vorbeau între ei dialectul lor românesc și erau conștienți cum am văzut, de origina lor latină.

adresate celor cinci «savi alla mercanzia» — cinci magistrați venețieni care aveau grija comerțului — precum și cele trimise reprezentanților Serenișimei Republici la Constantinopol (bailul, ambasadorul) ne-au dat informațiuni pline de folos pentru reconstituirea istoriei comerciale a marelui centru aromânesc.

Am putut urmări, în documentele venețiene, viața comercială a Aromânilor moscopoleni dela 1696 până la 1761.

Găsim în aceste documente nume moscopolene pe care le întâlnim și astăzi printre Aromâni: «un tal signor Micali Sideri, negoziante da Moscopoli», «Gimi Costa Giupan da Moscopoli», «un tal Giovanni di Georgio Papa et altro Dimitri Bisuca, mercanti da Voscopoli», «Georgio Vreto, mercante da Voscopoli», «Adamo Gira e Micali Simo, negozianti da Moscopoli e compatrioti del Vreto», «Adamo di Giorgio Gira, negoziante da Moscopoli.., la casa del quale continua un dovizioso commercio con la piazza di Venezia», «Joanni Siguna da Moscopoli», «Constantin Senguna da Moscopoli», etc. Am dovedit că formele «Siguna» și «Senguna» din documentele veneține reproduc numele de Șaguna.

Scrisorile negustorilor moscopoleni sunt adresate lui Giorgio Cumano, negustor în Veneția, și lui Pietro Rosa, consul al Serenișimei Republici la Durazzo. Acesta din urmă le așteaptă cu nerăbdare spre a le trimite, în copie și în traducere italiană, bailului: «Attendo di giorno in giorno le carte da' mercanti di Voscopoli, per trasmetterle con espresso all'Eccellenza Vostra». In rapoartele consulilor Pietro Rosa, Giambattista de' Rossi și Antonio Bartolovich, «i mercanti di Moscopoli» apar foarte des.

Am putut alcătui cu ajutorul documentelor veneține o listă a mărfurilor trimise de Moscopoleni la Veneția sau primite din cetatea Sfântului Marcu.

Negustorii moscopoleni expediau din Durazzo și Valona pentru Veneția, «per la Dominante», mari cantități de lână, abale (stofe grosolane de lână), cergi (pături de lână amestecată cu păr de capră), velințe, pielărie (săftian, meșină), ceară procurată din Țara Românească, untdelemn, tutun din Albania.

Vedem deci că mărfurile trimise se reduc la produsele lânii și ale pieilor, pe lângă care se adaogă ceara, tutunul și untdelemnul.

Se știe ce rol joacă păstoritul la Aromâni. Moscopolenii, deși erau dedați comerțului, continuau de sigur să aibă legături cu conaționalii lor rămași păstori. Lâna și pielăria și le procurau probabil dela turmele Aromânilor fărșetori. Lâna și pielăria și le procurau probabil dela turmele Aromânilor fărșetori. roți și pindeni. Ca și în zilele noastre, în comunele aromânești, fiecare casă din Moscopole, în secolele XVII și XVIII, va fi fost o mică fabrică în care se lucra lâna și se pregăteau pieile.

Moscopolenii primeau din Veneția mătase, postavuri veneține sau «după metoda din Franța», brocatelă, catifea, obiecte de sticlă (oglinzi, pahare, garafe, geamuri), ieșite de sigur din fabricile insulei Murano), majolică sau faianță italiană, olărie, arme, plumb, cositor, aramă, băcan, zahăr, hârtie de scris, cărți, etc.

Să vedem acum, pe baza scrierilor călătorilor apuseni, în ce consta comerțul Aromânilor din alte comune.

Iată cum ne înfățișează Pouqueville comerțul comunelor românești Călărița și Metova:

«Populația mărindu-se odată cu industria, s'au stabilit legături de comerț, la început prin vânzarea untului și a brânzeturilor făcută de negustorii din golful Ambracic care aveau pe atunci agenți răspândiți până în Pind. Prin acești oameni, Franța cumpăra părul de capră și lâna turmelor Valahilor, și încă din secolul lui Ludovic al XIV-lea, ea avea un întreposit al acestor produse la Mețova.

«Interesul care dă naștere speculațiunilor nu întârzie să determine pe iscusiții Valahi să lucreze lâna lor. Mâna de lucru fiind foarte ieftină la ei, începură să țese stofe grosolane care servesc la facerea mantalelor Albanesilor și învelitoarelor întrebuințate de marinarii Adriaticei.

«După cele ce am spus despre comerțul Valahilor, nu vă veți mira dacă voi adăoga că se găsește la Călărîți cursul principalelor piețe din Europa, deoarece negustorii au interes să cunoască mișcările comerțului la care iau parte.

«Marile operațiuni se desfășoară în fiecare an asupra bumbacurilor din Macedonia Cisaniană și din Tesalia, care trec în parte în Statele Austriei, asupra pieilor de iepuri, de hurcuci și urși care se exportă în regatul Neapolei, pentru a fi schimbate în fireturi de aur; în sfârșit asupra cometului de piei aduse din Rusia pentru usul Orientalilor.

«Clasa poporului, care dispune de bani, s'a apucat de o ramură a industriei, foarte lucrativă în Albania anume fabricarea de podoabe și de scule de aur și argint. Cei care nu lucrează în țesătorii și fabrici sunt argintari și, deși lipsiți de modele bune, ei lucrează destul de bine aurul și argintul» [1].

Vedem din acest pasagiu al lui Pouqueville că negoțul Aromânilor din Călărîți și Mețova era, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, asemănător aceluia al Moscopolenilor.

William Martin Leake are și el ocasia să vorbească de industria și de comerțul comunelor Călărîți, Siracu, Vlaholivad și Mețova:

«[Valahii] au început transportul în Italia a mantalelor de lână, numite *cape*, care se fabrică în munții lor și se întrebuințează tot atât de mult în Italia și Spania, pe cât le întrebuințează Grecii înșiși. Aceasta a deschis drumul spre un comerț întins; ei împărtășesc cu Grecii comerțul aducător de profit cu produse coloniale între Spania sau Malta și Turcia, și mulți dintre ei sunt proprietari atât ai năvilor, cât și ai încărcăturii» [2].

După ce vorbește de pătura bogată a negustorilor aromâni, Leake pomerește de ocupația Aromânilor cu mijloace mai modeste:

«Aceștia sunt mai ales prăvăliași în orașele din Turcia sau meseriași care, în cel mai mare număr, sunt croitori, lucrători în aur, argint și cupru. Excelează în montarea pistoalelor după gustul albanez, în a face așa numitele *flișune* sau cești de cafea, sau în a broda costume albanese» [3].

Esprit-Marie Cousinéry ne vorbește de Ismail, guvernatorul orașului Seres, care a izbutit să atragă în această localitate negustori, «mai ales Vălahi care întemeiaseră stabilimente la Viena» [4], și să le încurajeze industria. Același călător apusean ne arată în ce consta comerțul Grecilor și Aromânilor din Seres:

«Grecii din Seres, ca și Valahii, fac comerțul lor cel mai de seamă cu Germania; se socotește numărul baloturilor de bumbac pe care îl expediază la mai mult de treizeci de

1) POUQUEVILLE, *op. cit.* II, p. 172—176.
2) LEAKE, *Travels in Northern Greece*, I. p. 274.
3) LEAKE, *op. cit.*, I. p. 275.
4) COUSINÉRY, *Voyage dans la Macédoine*, I. p.

mii. Ei mai trimet și marochine, marfă a cărei fabricație e foarte frumoasă în Turcia. Acești negustori aduc din Germania mărunțișuri, giuvaeruri, stofe și mai ales postavuri. Acest din urmă mijloc de schimb a căpătat o mare însemnătate în Germania, de când postăvăria noastră nu mai e apreciată la Salonic unde aveam altădată un loc de desfacere foarte important. Grecii și Valahii s'au făcut stăpâni pe această vânzare. Fabricile din Brabant și din Belgia ne-au înlocuit în acest gen de fabricație [1]».

Ungurul Kanitz constată, vorbind despre «Țințari», că «în Bulgaria, în Macedonia, în Tracia și în Albania, elita negustorimii aparține acestui popor harnic» [2] și trecând pe la Vidin, el are ocasia să admire darul de a lucra în filigrană pe care îl posedă Aromânii:

«La picioarele turnului, mici barăci de lemn adăpostesc pe celebrii argintari și giuvaergii din Vidin. Am petrecut acolo ceasuri întregi odihnindu-mă, după alergăturile mele, și încercând totdeodată să ghicesc secretul minunatelor lucrări în filigrană ale acestor artiști modești. Cu câtă artă și cu câtă răbdare nemărginită mâna Țințarului [3] înșiruește și îndoae firul de argint pe care l-a scos dintr'o monedă antică! Fir cu fir, el dispune cercurile, stelele, nodurile arabescurilor sale care sunt pe atât de bizare pe cât de ritmate și face să răsară încetul cu încetul înaintea noastră încântătoarele farfurioare de aur și argint în care bogații și pașii ne presintă moka parfumată, vârfurile țigaretelor, giuvaerurile odaliscelor turcoaice, inelele, coliere și agrafele frumoaselor Bulgăroaice! [4]».

Din cele înfățișate până acum resultă că există un acord perfect între documentele venetiene și scrierile călătorilor apuseni, în ceea ce privește natura comerțului aromânesc. Nu trebue să uităm că Aromânii sunt un popor prin excelență pastoral. Păstoritul a fost unica lor ocupație la origine. Că Aromânii, chiar când au devenit comercianți, nu au rupt niciodată contactul cu viața păstorească, reiese din faptul că industria și negoțul lor constau, în mare parte, în mantale, stofe, învelitoare de lână și pielării lucrate în comunele lor. Dar, pe de altă parte, articolele de lux, brocatela, catifeaua, faianță, pe care le aduceau din Veneția, și minunatele lucrări în filigrană care stârnesc admirația călătorilor apuseni ne conving că Aromânii, în secolele XVII, XVIII și XIX, duceau un trai care era departe de a semăna cu acela al triburilor primitive și că elementele civilisației apusene pătrunseseră până la ei.

După ce am arătat în ce consta industria și comerțul Aromânilor, să vedem, pe basa documentelor venețiene și a scrierilor călătorilor apuseni, care erau localitățile și regiunile pe care le frecventa sau care avea relațiuni elementul românesc sud-dunărean.

In documentele venețiene găsim negustori moscopoleni la Durazzo și la Valona. In magaziile acestor două porturi își depuneau ei mărfurile. Negustorii marelui centru aromânesc se duceau în mai toate orașele Albaniei, la Elbasan, la Cavaia, la Tirana, la Berat și la Saiada (port în fața insulei Corfu). Îi întâlnim în localități din Macedonia, Castoria, Struga, din Tesalia, Larisa, Moscoluri și Alasona, unde se țineau bâlciuri anuale. Aromânii moscopoleni se duc la Constantinopol, unde sunt primiți în audiență de reprezentanții repulicei Veneției, la Galipoli, în Bosnia, în Țara Românească.

1) *Ibidem*, I, p.
2) KANITZ, *Sierbien*, historich-ethnographische-Reisestudien aus den Jahren 1859—1863 p. 334.
3) La notă autorul adaogă «Roumain de Macédoine».
4) KANITZ, *La Bulgarie danubienne et le Balkan*, études de voyage (1860—1880), p. 63.

In ziua de 5 Martie 1697, Gheorghe Papa scrie din Moscopole lui Gheorghe Cumano, negustor în Veneţia:

«Deocmandată îţi trimet, cu tartana [1]), ceară, colete 10, şi să nu o vinzi acum ci mai încolo, deoarece anul acesta nu s'a făcut ceară, atât în Valahia cât şi în Turcia, nici o zecime, şi toţi negustorii au venit cu banii lor înapoi».

Alt Moscopolean, Alexe Gheorghiu, scrie în ziua de 19 Iunie 1697 lui Gheorghe Cumano următoarele:

«Tatăl meu se va duce anul acesta în Vlahia, după ceară, iar fratele meu în Bosnia. Nădăjduim că, prin voia lui Dumnezeu, ei vor lua foarte multă marfă».

Negustorii aromâni din Moscopole frecventau pentru afacerile lor negustăreşti Ţara Românească din epoca lui Constantin Brâncoveanu. Ei vor fi fost, împreună cu Grecii, agenţii care înlesneau schimbul de mărfuri între această ţară şi Veneţia [2]). Dela aceşti Aromâni vor fi aflat probabil Miron Costin, Dimitrie Cantemir şi Constatin Cantacuzino Stolnicul de existenţa «Coţovlahilor» din sudul Dunării. Miron Costin, în *De Neamul Moldovenilor* scrie că «la Rumele, în ţările greceşti, un neam ce le zicem Coţovlahi, colonia Rânului este» [3]). Dimitrie Cantemir pomeneşte în *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor* de Aromâni:

«Aceşti Valahi dela muntele Pindului (carele nu departe stă de Solon) sunt cărora noi le zicem Coţovalahi, iar ei ne zic nouă Romani din Valahia Mare [4])».

E cunoscut şi pacagiul lui Constantin Cantacuzino Stolnicul cu privire la «Coşovlahi»:

«Sunt dar aceşti Coţovalahi (cum le spun vecinii lor, şi încă şi când cu dânşii am vorrovit) oameni nu mai osebiţi nici în chip, nici în obiceie, nici în tăria şi făptura trupului decât Rumânii aceştia, şi limba lor rumânească, ca a acestora; numai mai stricată şi mai amestecată cu de ceastă proastă grecească şi cu turcească [5])».

Nu ştim ce suprise ne reservă cercetările de mâine. Putem însă afirma de pe acum că relaţiuni comerciale au existat, în secolele trecute, între ţările românesti şi Aromânii. Trebue părăsită teoria că Slavii au despărţit cu desăvârşire cele două ramuri ale neamului nostru, că ele se vor fi ignorat timp îndelungat şi că relaţiunile nu au fost reluate decât în secolul trecut. Nu e probabil departe vremea în care Aromânii vor pretinde locul pe care îl merită în marea istorie a Românilor de pretutindeni.

---

1) O corabie.

2) V. articolul nostru *Contribuţii la istoria relaţiunilor comerciale ale Munteniei cu Peninsula Balcanică şi cu Veneţia în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea*, în *Revista Istorică*, XIX, p. 119—126.

3) MIRON COSTIN, *De Neamul Moldovenilor*; ed. C. Giurescu; p. 34.

4) DIMITRIE CANTEMIR; *Hornicul vechimei a Ramano-Moldo-Vlahilor*; ed Gr. Tocilescu; p. 398.

5) *Operele lui Constantin Cantacuzino Stolnicul*, ed. N. Iorga; p. 125.

Găsim Aromâni moscopoleni la Veneţia, unde locuiesc cartierul San Provolo, din dosul palatului dogilor, lângă biserica San Zaccaria şi unele îşi trimet copiii să înveţe, pe lângă vreun mare negustor de acolo, «să socotească şi să scrie frînceşte», adică italieneşte. Veneţia pe care o aveau în faţa lor Moscopolenii era oraşul petrecerilor, al carnavalelor nesfârşite, cum devenise în secolul al XVIII-lea Regina Adriaticei.

Mai găsim Moscopoleni în relaţiuni cu Ancona, port care aparţinea statului pontifical, cu Trieste şi Fiume, cele două porturi adriatice ale Imperiului, cu republica autonomă a Ragusei; cu armatorii din porturile Perasto şi Dobrota, din aşa numitele «Bocche di Cattaro», şi cu cei din Dulcigno. In 1761, găsim Moscopoleni în relaţiuni cu Belgradul, cu Ungaria, cu Germania. Ei transportă până la Viena «mari cantităţi de bumbac şi piclărie».

Profesorul N. Iorga ne vorbeşte în *Note polone* despre Aromânii moscopoleni stabiliţi la Poznan [1]), în Polonia, în secolul al XVIII-lea şi din mijlocul cărora a ieşit preotul Constantin Ucuta, un precursor al ideei cultivării Aromânilor în propria lor limbă.

In legătură cu relaţiunile Aromânilor moscopoleni cu Germania, pomenim de învăţatul Constantin Hagi Cegani din Moscopole, care colindă Europa pe la 1770 şi care, în trecere prin Halle, dă istoricului german Johann Thunmann informaţii asupra Valahilor şi Albanesilor. Pe baza celor spuse de Hagi Cegani, profesorul dela universitatea din Halle scrie, în 1774, un întreg capitol consacrat Aromânilor şi Albanesilor în ale sale *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*.

Iată ce scrie Thunmann despre Valahii din peninsula balcanică:

«Şi Valahii de dincolo de Dunăre, pe care Grecii îi poreclesc Cuţovlahi, sunt necunoscuţi. Cunosc învăţaţi istorici care nu au auzit niciodată de existenţa lor. Sunt un popor mare şi numeros şi alcătuesc jumătate din populaţia Traciei şi trei sferturi dinaceea a Macedoniei şi a Tesaliei. Şi în Albania se găsesc mulţi. Vorbesc acelaşi graiu ca şi fraţii lor de dincolo de Dunăre, însă amestecat cu multe cuvinte greceşti. Ei nu sunt emigraţi din Dacia. De 750 de ani sunt cunoscuţi sub numele de Vlahi şi găsim urme de-ale graiului lor încă din secolul al VI-lea. Se numesc ei înşişi Români *(si nennen sich selbest Rumanje oder Rumunje)*. Grecii îi numesc Vlahi, iar câteodată îi confundă cu Arnăuţii. Albanejii îi numesc ciobani. Sunt şi astăzi în mare parte nomanzi. Au însă şi astăzi temeinice. Mare parte din oraşele din Tracia de mijloc, Macedonia şi Tesalia sunt locuite de Vlahi [2])».

Mărturia din 1774 a învăţatului german e un argument împotriva acelora care susţin că Aromânii au început să se socotească Români numai după ce au venit în contact cu şcoala românească din nordul Dunării, deci în a doua jumătate a secolului XIX-lea. In anul în care scrie Thummann, România nu exista. Moldova, care pierdea în anul următor Bucovina, şi Ţara Românească erau două ţărişoare conduse de domni fanarioţi şi supuse influenţei culturii greceşti. Nu exista, prin urmare, o propagandă românească pentru redeşteptarea naţională a Aromânilor. Aceştia erau încă din secolul al XVIII-lea conştienţi de originea lor, fără ca pentru aceasta să fi avut nevoe de o şcoală românească întreţinută de un stat românesc.

---

1) N. IORGA; *Note polone*; Acad. Rom. Mem. Sec. Ist. seria III; tom. III.

2) J. THUNMANN; *op. cit.*; p. 174.

Am văzut care erau regiunile şi localităţile cu care aveau relaţiuni Aromânii moscopoleni. Să vedem acum unde făceau comerţ negustorii din alte comune aromâneşti. Iată ce scrie Pouqueville cu privire la negoţul Aromânilor din Călăriţi, Siracu, Meţova, Aspropotamos şi Zagor:

«Deoarece sorţii nu puteau fi decât mari pentru astfel de oameni cumpătaţi, s'au văzut, timp de o jumătate de secol, adică dela anul 1760 până în zilele noastre Megalovlahi din Călăriţi, Siraţu, Meţova, Aspropotamos şi Zagor răspândindu-se în diferite puncte maritime ale Mediteranei şi întrebuinţând apoi corăbiile greceşti în locul celor străine, pentru a transporta mărfurile lor şi pentru a primi contravaloarea. Mergând cu sonda şi cu busola în mână, după încercări nouă, unii întemeiară case de comerţ la Neapole şi Liverno, la Genova, în Sardinia, la Cadix, în Sicilia şi la Malta. Alţii se stabiliră la Veneţia, la Trieste, la Ancona şi la Ragusa. Un mic număr, orbit de prosperitate, începu relaţiuni cu Viena, Constantinopol şi Moscova, şi unele societăţi îndrăzniră să se dedea la operaţiuni de bancă, în care nu avură noroc» [1]).

William Martin Leake ne vorbeşte şi el despre comerţul bogaţilor negustori aromâni din Călăriţi, Siracu, Vlaholivad şi Meţova cu Italia, Spania, Austria şi Rusia:

«Locuitorii bogaţi sunt negustori care au stat mulţi ani în străinătate, în Italia, în Spania sau în provinciile Austriei sau ale Rusiei, şi care, după o lungă absenţă se întorc în comunele lor natale cu profitul industriei lor, cu care le îmbogăţesc şi, până la un punct, le civilisează. Rar se întorc însă ca să stea definitiv şi aceasta o fac tocmai la o vârstă înaintată; se mulţămesc în acest interval cu două sau trei visite scurte. Cei din clasa mijlocie trec printr'o carieră asemănătoare, dar deoarece traficul lor îi duce rar departe de căminul lor ca pe cei din clasa de sus a negustorilor, ei revin mai des şi mulţi dintre ei petrec o parte din fiecare vară în ţinutul lor natal» [2]).

Iată ce constată şi Fallmerayer în 1845:

«Negustori şi lucrători valahi se găsesc în toate oraşele din Turcia europeană, ba chiar şi în Ungaria şi Austria, unde îi atrage dorinţa de câştig» [3]).

De curând un istoric sârb, Duşan Popovici, a încercat să dea, în lucrarea sa *O Cincarima* [4]) (Despre Ţinţari), publicată în 1928, o contribuţie la rolul Aromânilor în desvoltarea oraşelor sârbeşti.

Duşan Popovici constată că în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, locuitori din comunele aromâneşti din Macedonia ca Moscopole, Blaţa, Şiaciţe, Şipsca, Clisura, etc. emigrează în Serbia şi Croaţia, în localităţi ca Brod, Zagreb, Karlovaţ, Bela-Ţârcova (Biserica-Albă), Zemlin şi Novisad.

«Piaţa Belgradului — afirmă Duşan Popovici — au întemeiat-o familiile aromâneşti, originare în majoritate din Vlahoclisura, iar restul din Blaţa, Şaciţe şi Cojani... Principalele localităţi de unde vin Aromânii — Moscopole, Şiaciţe, Clisura, Cojani, Blaţa — sunt localităţi, s'ar putea spune curat aromâneşti» [5]).

1) POUQUEVILLE, *op. cit.*, II p. 174.
2) LEAKE, *op. cit.*, I, p. 275.
3) FALLMERAYER, *Fragmente aus dem Orient*, II, p. 241.
4) Tradusă în româneşte de C. Constante sub titlul *Aromânii ca negustori în sec. XVII şi XVIII în Serbia şi Austro-Ungaria*. (Buc. 1934).
5) Pag. 35 din traducerea românească.

Această deplasare a Aromânilor din comuna lor ni-o explicăm foarte bine. Negustorul aromân se ducea în diferite localităţi din Turcia spre a-şi desface marfa sau spre a face rost de articole pe care să le trimeată în diferite mari centre din Mediterana sau din Europa centrală. El ţinea desigur să se informeze la faţa locului de căutarea pe care o puteau avea diferite mărfuri.

Când ne gândim că Aromânii se duceau, după afacerile lor, până la Moscova şi până la Cadix şi că se dedeau la operaţiuni comerciale de stil mare, ne convingem că o astfel de naţiune, de modestă origine pastorală, obicinuită să colinde Europa, trebue să fi avut multă energie, mult simţ practic şi mai ales multă îndrăzneală.

Pe lângă păstorit şi negoţ, *cărăvănăritul* e unul din aspectele cele mai interesante ale vieţii Aromânilor. Această îndeletnicire a energicei şi întreprinzătoarei ramuri sud-dunărene a neamului nostru nu a format însă până astăzi obiectul unui studiu special. Când materialul istoric va permite redactarea unui astfel de studiu, se va putea vedea şi mai limpede importanţa elementului aromânesc în istoria economică a peninsulei balcanice. Ne vom convinge atunci că acest mic popor harnic şi priceput dădea viaţă comerţului sud-estului Europei, într'o epocă în care nu existau drumuri de fier.

Să vedem deocamdată cum apare cărăvănăritul la Aromâni după izvoarele de care dispunem.

Reiese din documentele veneţiene că, în secolul al XVIII-lea, corespondenţa între Durazzo şi Constantinopol se face «prin Moscopole»: «*per via di Voscopoli*». Trebue să fi existat un serviciu regulat de caravane între ţărmul Adriaticei şi acela al Bosforului, «per via di Voscopoli», pentru ca Pietro Rosa, consulul Veneţiei, să-şi fi încredinţat Moscopolenilor corespondenţa adresată baiţilor Ascanio Giustiniani, Alvise Mocenigo, Zuanne Emo, Francesco Gritti, Daniele Dolfini şi ambasadorului Carlo Ruzzini. Aromânii din Moscopole vor fi fost, prin însăşi îndeletnicirea lor cu cărăvănăritul, organizatorii unui fel de serviciu poştal. Cei 800 de kilometri dintre Durazzo şi Constantinopol, Moscopolenii îi făceau de sigur cu catârii lor obicinuiţi cu ţinuturile muntoase.

Regiunea Moscopolei presenta, în secolele trecute o deosebită însemnătate din punctul de vedere al comunicării Albaniei şi a Epirului cu Constantinopole şi cu Bosnia. Aceasta nu e o simplă presupunere a noastră ci şi o afirmaţie a lui Pouqueville:

«Pentru un paşă, stăpân al Epirului, ca Ali, ţinutul Colonia e de cea mai mare însemnătate, din causa legăturilor sale cu Monastir, capitală şi reşedinţă a guvernatorului Macedoniei sau Romili-Valesi. E de asemenea punctul central al comunicaţiilor între Ianina, Ohrida şi Dibra. In timpul iernii, când zăpezile închid trecătoarea dela Meţova, aceste pasuri, puţin ridicate, sunt drumul curierului destinat pentru Conctantinopol; şi deoarece sunt mai puţin supraveghiate ca celelalte, pe acolo puteam, în zilele de primejdie, să comunic cu ambasada Franţei şi cu Bosnia. Ele erau odinioară drumul comercial al Albaniei de Sus, pe când înflorea Moscopolea. Dacă revărsarea râurilor oprea pe negustori, ei puteau, la ieşirea din Leascovichi, să urmeze drumul Tomorosului şi corespondenţa sufera puţină întârziere sau deloc» [1]).

1) POUQUEVILLE, *op. cit.*, I, p. 192—193.

Tot Pouqueville ne vorbeşte de «caravanele care frecventau târgul dela Voscopole» [1]).

Consulul frances la curtea lui Ali-paşa din Ianina e foarte bine informat asupra comerţului Epirului, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, cu Ţara Românească, Moldova şi Bosnia:

«O îndelungată studiere a dosarelor consulilor francesi din Epir care ne-au precedat în această provincie şi documente temeinice culese la faţa locului, ne-au dovedit că se cumpărau la Ianina şase mii de chintale de ceară, provenite din Valahia, Moldova şi Bosnia, de unde erau aduse, precum se face şi astăzi, de caravane» [2]).

Cine transporta însă marfa din Ţara Românească, Moldova şi Bosnia?

Am avut ocasia să vorbim despre frecventarea în secolul al XVII-lea, a Ţării Româneşti de către Moscopoleni. Lângă Conita, Pouqueville întâlneşte un cărăvănar aromân care se ducea în Ţara Românească:

«Am fost găzduiţi în casa unui bogat negustor grec, unde am întâlnit pe un Valah care făcea comerţul de caravane între Albania şi Bucureşti. Deoarece cunoştea bine localităţile, am rectificat, sub dictarea lui, nomenclatura satelor, pe care călăuzele le alterează prin pronunţarea lor, şi poate chiar, cum am băgat de seamă adeseori, din intenţia de a mă înşela [3])».

Dar nu numai Aromânii din Albania se duc în ţările române şi în Bosnia. Pouqueville are ocasia să ne vorbească despre caravanele Aromânilor meţoveni şi clisureni care ajungeau până la Bucureşti şi până în Bosnia. Iată ce scrie învăţatul frances despre comerţul locuitorilor din Zagor şi despre Aromânii stabiliţi în această regiune, care transportă mărfurile pe cai şi catâri, de la Ianina la Bucureşti, Salonic, Seres şi Constantinopol:

«Zagoriţii sunt în general harnici şi dedaţi speculaţiunilor comerciale. Se găsesc negustori bogaţi la Capesovo şi la Veiţa, care au case de comerţ la Viena, Moscova, Breslau, Lipsca şi Amsterdam. Cei mai mulţi fac operaţiuni de bancă în Germania; aceia care sunt stabiliţi în Rusia, Moldova şi Valahia, fac comerţ cu pielărie. Cu toţii nu se expatriază decât pentru ca să readucă în munţii lor fructul economiilor lor, căci culmea fericirii pentru ei e de a-şi alătura rămăşiţele pământeşti cenuşii părinţilor lor. Ei ţin la văile Pindului, ai căror indigeni par a fi, iar Valahii, deşi veniţi mai târziu în această regiune, nu o iubesc cu mai puţin entusiasm. Aceştia din urmă nu fac decât comerţul de caravane, închiriind caii şi catârii care servesc la transportul între Ianina, Bucureşti, Salonic, Seres şi Constantinopol unde nu sunt cunoscuţi decât sub numele de Meţoviţi [4])».

In epoca în care scria Pouqueville, Aromânii clisureni se duceau cu caravanele lor până în Bosnia. Vorbind despre comuna românească Vlaho-Clisura, consulul frances scrie următoarele:

«Acest oraş locuit de cinci sute de familii de Valahi Dasareţi, în mare parte refugiaţi din Moscopole, mai e numit de Greci Cosmopolis... Mi-au fost pomeniţi, printre locuitorii acestui oraş, mai mulţi negustori bogaţi şi chiragii care începeau atunci să frecventeze drumul pe care comerţul nostru şi-l deschisese, prin Bosnia, până la Costăniţa [5])».

Când Pouqueville visita Vlaho-Clisura, Franţa stăpânea, în urma păcilor dela Presburg (1805) şi Viena (1809), Carinta de Sus, Carniolia, Istria, Friu-

1) *Ibidem*, ed. II, tom. II, p. 416.
2) *Ibidem*, I, p. 311—312.
3) *Ibidem*, ed. I, p. 180—181.
4) *Ibidem*. I, p. 207—208.
5) *Ibidem*, II, p. 368—369.

lul, Croaţia meridională, Dalmaţia, Ragusa şi Cattaro. Dela 1806 până la 1814, Dalmaţia a cunoscut stăpânirea franceză. In epoca lui Napoleon I deci, Aromânii au venit în contact cu comerţul frances prin Bosnia. Caravanele aromâneşti ajungeau până la Costaniţa, pe Umna, un afluent al Savei, la hotarul imperiului otoman cu stăpânirile francese.

Esprit-Marie Cousinéry ne înfăţişează pe cărăvănarii aromâni ca pe nişte oameni foarte curagioşi şi marţiali:

«Valahii din Macedonia diferă mult de aceia care locuesc pe malurile Dunării, deşi vorbesc, şi unii şi alţii, o latinească foarte stricată. Cei din Macedonia şi-au păstrat nu numai caracterul lor naţional ca şi numele de Roman, dar încă şi mândria şi curajul strămoşilor lor. Totdeauna, când e vorba de vreun loc de trecere suspect ei iau loc în fruntea caravanelor care se duc la bâlciurile din Rumelia. Poartă în drum acelaşi costum, aceleaşi arme şi o căciulă, foarte înaltă, acoperită cu lână groasă care le dă o înfăţişare foarte marţială [1])».

Afirmaţiunile lui Cousinéry presintă o mare însemnătate pentru problema de care ne ocupăm. Drumurile ,odinioară, erau departe de a presenta siguranţa de astăzi. Nu ne putem aştepta, pentru secolele trecute, la o jandarmerie organisată ca aceea din vremurile noastre, şi cu atât mai puţin într'un etat, în plină anarhie, cum era imperiul otoman, pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIXlea. Rostul caravanelor era deci de a asigura transportul de oameni şi de mărfuri în regiuni în care tâlharii de drumul mare puteau sări, în orice clipă, după pradă, din ascunzişurile lor. Trebuia deci mult curaj pentru a îndrăzni să te aventurezi pe nişte drumuri nesigure. Şi Aromânii aveau această calitate, după cum afirmă Cousinéry. Erau buni cunoscători ai drumurilor şi ştiau să conducă şirurile de caravane chiar şi prin locurile cele mai periculoase.

William Martin Leake constată că una din principalele îndeletniciri ale Aromânilor e cărăngia:

«Capii caselor mai sărace sunt mai ales cărăvănari şi păstori. La Siracu sunt câţiva argintari care lucrează în primul rând la Prevesa şi la Lefcada, însă cea mai mare parte din popor e alcătuită din proprietari de oi, din păstori şi din cărăvănari [2])».

Acest serviciu de caravane trebue să fi fost bine organisat. Pouqueville ne vorbeşte de un lazaret al Aromânilor din Călăriţi:

«Când te duci la Călăriţi, în cantonul Aspropotamului, urci, în direcţia nord-est, pe o întindere de o milă, culmea Pădure-Mare, până la lazaretul stabilit de Valahi pentru a supune la carantină pe călătorii şi mărfurile care vin din Tesalia, când bântue ciuma [3]).

In legătură cu cărăvănăritul trebue pusă şi o altă îndeletnicire a Aromânului: aceea de hangiu. Hanurile din peninsula balcanică erau, până în zilele noastre, în bună parte întreţinute de Aromâni. Pouqueville pomeneşte două hanuri situate în regiuni locuite de Aromâni. Iată ce scrie consulul frances despre hanul din Mălăcaşi:

1) COUSINÉRY, *op. cit.*, I, p. 17—18.
2) LEAKE, *op. cit.*, I, p. 275.
3) POUQUEVILLE, *op. cit.*, *t. II*, p. 185.

«Deviasem din drumul obicinuit al călătorilor pentru ca să cuprind cu vederea un cât mai mare spaţiu posibil cu puncte de recunoaştere şi am ajuns din urmă pe călăuzele mele la hanul din Mălăaşi, care e depărtat cu patru leghe de oraşul Meţova. Acest caravanserai, aşezat pe malul Peneului [*Salanbria*], este încadrat de un măreţ decor de munţi acoperiţi cu păduri care învălue, cu o jumătate de leghe mai la nord, Mălăcaşii, sat de cinci sute de case. Această populaţie harnică de Valahi are acelaşi fel de industrie ca şi coloniile din Călăriţi, Halichi şi Aspropotamos, cu care împărtăşeşte părerea în legătură cu originea lor italiană» [1]).

Pouqueville ne vorbeşte de hanul din Grabova (de unde a emigrat în Ungaria familia lui Andrei Şaguna, mitropolitul), localitate situată lângă Moscopole şi locuită de Aromâni:

«Grabova, clădită pe malul stâng al râului [Apsus], la intrarea unei văi roditoare care se prelungeşte spre sărăit, e însemnată din causa unui serai sau palat al vizirului Ibraim şi a unui han, frecventat de către călătorii care se duc la Voscopole şi la Coriţa, în munţii Coloniei [2]).

O monografie cu privire la istoria cărăvănăritului la Aromâni şi la aceea a hanurilor întreţinute de aceştia în secolele trecute ar aduce un imens serviciu istoriografiei româneşti. S'ar putea dovedi că Aromânii cutreerau peninsula balcanică în lung şi în lat şi că tot ei întreţineau hanurile aşezate la întretăerea drumurilor. Din cele câteva pasagii citate din Pouqueville, vedem că Aromânii se duceau cu caravanele lor până în Ţara Românească. Alt argument deci că relaţiunile între cele două ramuri ale neamului românesc nu au fost niciodată întrerupte şi că Dunărea nu a putut fi o piedică pentru întreţinerea acestor legături. Cărăvănăritul aromânesc a înlesnit deci raporturile între Românii din nordul Dunării şi cei din sud. Am văzut pe cronicarii munteni şi moldoveni din secolul al XVII-lea vorbind de «Coţo-vlahi» ca de o populaţie de aceiaşi origine cu cea din principate şi pe un învăţat aromân dovedind istoricului Thunmann că Valahii sudici vorbesc aceiaşi limbă cu fraţii lor din nordul Dunării. Era deci o convingere la învăţaţii daco-români şi macedo-români, în secolele trecute, că neamul românesc e acelaşi peste tot.

După ce am arătat felul cum se făcea, la Aromâni transportul pe uscat şi importanţa hanurilor ca loc de popas al caravanelor, să vedem cum îşi transportau Aromânii mărfurile pe mare şi care era rolul lor în comerţul Adriaticei.

Documentele veneţiene ne informează că *marcilianele* şi *tartanele* (corăbii) de care se folosesc Aromânii moscopoleni pentru transportul mărfurilor lor, aparţin, în mare parte, armatorilor din Ragusa, din Dulcigno şi mai ales celor din «Albania veneta», adică din porturile Perasto şi Dobrota din «Bocche di Cattaro».

In secolul al XVIII-lea, locuitorii albanesi musulmani din portul Dulcigno, care se îndeletnicesc cu pirateria şi cu contrabanda, pricinuesc multe neajunsuri comerţului veneţian în Adriatică. Rapoartele consulului Serenisimei Re-

1) *Ibidem, III* p. 12—13.
2) *Ibidem, I*, p. 311—312.

publici la Durazzo sunt pline de detalii cu privire la neliniştea pe care o aduc în Adriatică Dulcignoţii.

Consulul Pietro Rosa luptă din răsputeri să înlăture pe Dulcignoţi din portul Durazzo. In lupta lui împotriva acestora şi a caracterului nehotărît şi venal al autorităţilor turceşti, Pietro Rosa e ajutat de negustori moscopoleni. Iată ce scrie, în ziua de 18 April 1711, consulul veneţian bailului Alvise Mocenigo:

«Cu presenta vă fac cunoscut răspunsul pe care zisul paşă Ali l-a dat de curând celor doi negustori Ioan Papa şi Dumitre Bizuca din Moscopole, care au fost însărcinaţi de mine să-l hotărască a trimite guvernului ştiri precise, fără să ţie parte cu ticăloşiile Dulcignoţ lor. După cum veţi observa din copia aci-alăturată a scrisorii pe care mi-au trimis-o ca răspuns cei doi negustori de mai sus, paşa pare a insista în pretenţia lui pentru suma de bani şi numai în schimbul ei va da în vileag ştirile exacte pentru a le face apoi cunoscute Excelenţei Voastre».

Mulţi dintre agenţii şi informatorii lui Pietro Rosa sunt Aromâni moscopoleni. Aceştia sunt recomandaţi representanţilor republicei Veneţiei la Constantinopol, bailii Ascanio Giustiniani, Alvise Mocenigo, Zuanne Emo, Francesco Gritti, Danele Dolfini şi ambasadorului Carlo Ruzzini, care îi primesc în audienţă, ca pe nişte oameni devotaţi Serenisimei Republicei.

Pietro Rosa recomandă în 1719 ambasadorului Carlo Ruzzini, viitor doge (1732—1734) pe «Georgio Vreto, mercante da Voscopoli, amico di questo consolato, capace e bene affetto alla Repubblica Serenissima» pentru postul de dragoman al consulatului veneţian din Durazzo.

Se poate vedea din relaţiunile pe care le întreţineau negustorii aromâni din Moscopole cu representanţii republicei Veneţiei în imperiul otoman, că ei aveau interese directe în tot ceeace privea comerţul veneţian în Adriatică. Deşi situată la mare distanţă de această mare, Moscopolea, prin relaţiunile ei cu Durazzo şi Valona, ne face impresia că respira prin Adriatică.

După Pouqueville, Aromânii din Călăriţi, Meţova şi Siracu s'au folosit mai întâi de «pavilionul Franţei» pentru a-şi exporta ţesăturile lor şi apoi de «corăbiile greceşti în locul celor străine, pentru a transporta mărfurile lor şi pentru a primi contra-valoarea» [1]). Pe de altă parte Leake ne asigură că mulţi Valahi «sunt proprietari atât ai năvilor, cât şi ai încărcăturii».

Oricine îşi va da seama acum că nişte oameni care colindau multe centre din Europa sud-estică şi centrală, care se duceau până la Constantinopol, Cadix, Viena, Poznan şi Moscova, care îşi făceau educaţia de negustori la Venedix, Viena, Poznan şi Moscova, care îşi făceau educaţia de negustori la Venedix, nu puteau rămânea fără instrucţiune. Nu trebue să ne mire deci următoarea afirmaţie a lui Pouqueville:

«Valahii care au călătorit — şi sunt cei mai numeroşi — vorbesc mai multe limbi şi au biblioteci destul de bine înzestrate cu cărţi franceze şi italiene. Ei posedă bune ediţii ale clasicilor greci şi un străin găseşte la ei ajutoare literare pe care cu greu le-ar putea duce cineva cu sine în călătorii. Dar ceea ce e mai uimitor e spiritul de ordine care domneşte în familiile şi în oraşele valahe» [2]).

1) POUQUEVILLE, *op. cit.*, II, p. 174.
2) *Ibidem, II*, p. 176.

Moscopolea devine în secolul al XVIII-lea nu numai un mare centru comercial în peninsula balcanică dar şi un focar de cultură. Acest oraş are încă din 1730 o tipografie [1]), unde se tipăresc cărţi greceşti cu caracter didactic şi religios, o *Academie* [2]), care ne apare în 1744 şi care e o şcoală superioară unde se studiază vechea cultură grecească, şi o bibliotecă [3]) cu cărţi şi manuscrise greceşti şi latine.

Faptul că Moscopolenii se cultivau în limba greacă nu trebue să ne surprindă. Pentru întreg sud-estul Europei limba greacă era în secolul al XVIII-lea limba de cultură. In principatele române, conduse în această epocă de domni fanarioţi, există şcoli şi tipografii greceşti. Aromânii nu încep să se cultive în dialectul lor decât pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea, sub influenţa curentului istorico-filologic al Românilor din Transilvania.

Metropola aromânească din secolul al XVIII-lea era reşedinţă de mitropolie. Iată ce ne spune în această privinţă Pouqueville:

«Arhiepiscopul din Berat poartă titlul de «al Belgradului şi al Canineî»; reşedinţa sa e la Moscopole sau Voscopole» [4]).

Pomenim printre Moscopolenii care s'au distins în secolul al XVIII-lea ca preoţi, ca scriitori sau ca profesori, pe preotul Ioan Halcheu, care a fost în 1701 profesor la Colegiul grecesc din Veneţia [5]), pe Ioasaf, patriarhul de Ohrida [6]), pe Dimitrie Procopiu Pamperi, care a studiat la Padova şi a fost secretar al lui Nicolae Mavrocordat, domn al Ţării Româneşti [7]), pe Teodor Anastasie Cavalioti, pe care Johann Thunmann ni-l înfăţişează ca pe «un om învăţat, cel mai învăţat la neamul său, care a studiat cu folos limbile, filosofia şi matematica» [8]). Teodor Cavalioti e autorul unei cărţi intitulate *Protopiria*, tipărită la Veneţia, în 1770 şi în care învăţatul moscopolean dă, pe trei coloane, un vocabular paralel al limbilor greacă populară, albaneză şi aromână, reprodus de Thunmann. De curând au fost studiate şi trei manuscrise — o logică, o fisică şi o metafisică — de-ale lui Cavalioti, păstrate la Academia Română [9]).

Thunmann căpătase *Protopiria* lui Cavalioti dela elevul acestuia Constantin Hagi-Cegani, personagiu interesant prin viaţa de student aventurier pe care o duce. Il găsim în Ungaria, în Germania, la Halle, unde cunoaşte pe Thunmann căruia îi dă informaţii despre Românii din peninsula balcanică; îl găsim la Göttingen; în Franţa, la Paris; în Anglia, la Cambridge; în Olanda, la Leida

1) P. PAPAHAGI. *Scriitorii aromâni în sec. al XVIIIlea*, p. 24; C. SKENDERI, *Istoria vechei şi modernei Moscopole* (în greceşte), p. 14—16.

2) P. PAPAHAGI, *op. cit.*, p. 10; VICTOR PAPACOSTEA, *Teodor Anastasie Cavalioti*; G. SKENDERI, *op. cit.*, p. 16—19

3) C. SKENDERI, *op. cit.*, I, p. 19.

4) POUQUEVILLE, *op. cit.*, I, p. 307; nota 1.

5) G. VELUDO, *Sulla colonia greca orientale stabilita in Venezia*, p. 15.

6) N. IORGA, *Un Moscopolean, Patriarch de Orhida*, în *Revista Istorică*; XVIII; pp. 314—315.

7) P. PAPAHAGI, *op. cit.* p. 11, nota 1.

8) J. THUNMANN, op. cit, p. 178.

9) VICTOR PAPACOSTEA, *Teodor Anastasie Cavalioti, trei manuscrise inedite*, în *Revista Istorică Română*, I, p. 382—402 şi II, p. 59—82.

şi Amsterdam; în Italia, la Veneţia şi la Roma; în Austria, la Viena; la Constantinopol, în ţările româneşti, în Polonia [1]).

Daniil Mihail Adam Hagi, econom şi predicator, a scris un *Lexicon teaglos*, tipărit la Veneţia, în 1794, în care autorul pune pe coloane paralele frase greceşti, româneşti, albanese şi bulgăreşti [2]). Englesul Leake reproduce acest lexic în cartea sa *Researches in Greece*, apărută în 1814, şi adaogă la fiecare cuvânt aromânesc corespondentul latin sau italian, pentru ca să se vadă, cum spune el, «asemănarea limbii române cu latina şi cu italiana».

Bogăţiile acumulate în metropola românimii balcanice nu puteau însă să nu ispitească pe Albanesii musulmani din regiunile vecine, rămaşi săraci, care pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea, profitând de situaţia turbure din imperiul otoman, au atacat Moscopolea, prădând-o şi distrugând-o. Pouqueville ne înfăţişează epoca de strălucire a falnicei Moscopole şi zilele tragice ale distrugerii marelui centru aromânesc:

«Dintr'o simplă aşezare păstorească, această colonie ajunsese metropola comercială a Epirului. Se numărau, pe la mijlocul secolului din urmă aproape patruzeci de mii de locuitori şi în 1788, populaţia sa, sporită cu o treime, făgăduia o soarte strălucită creştinilor din această parte aproape necunoscută a Greciei. Scolile din Voscopole înfloreau, civilizaţia se prevestea sub auspiciile religiei şi ale servitorilor ei, aşa cum a apărut ca odată în lume pe malurile fericite ale Paraguayului, când invidia şi fanatismul se unira pentru a distruge opera înţelepciunii. Hoardele mahomedane din Dagli si Colonia dădură cele dintâi semnalul nenorocirilor, începând să jefuiască si să ucidă caravanele care frecventau târgul din Voscopole. La rândul lor, beii din Muzachia, sub pretext de a ajuta pe supuşii necăjiţi ai Sultanului, puseră garnisoană în oras si, după zece ani de devastări, de jafuri si de războaie, Voscopolea dispăru de pe suprafaţa Albaniei. Două sute de colibe, locuite numai de păstori săraci, sunt tot ce rămâne din acest oraş pe care miseria nu va întârzia să-l îngroape sub vastele dărâmături, care dovedesc încă strălucirea lui de odinioară» [3]).

Cousinéry ne vorbeşte şi el de înflorirea, de distrugerea Moscopolei şi de împrăştierea locuitorilor nenorocitului oraş:

«In zilele noastre, oraşul Voscopole se îmbogăţise prin comerţul său cu Germania. Locuitorii clădiseră case foarte frumoase, dar un nasă din Albania despre care mi s'a spus că era tatăl lui Ali, paşa din Ianina, atacând şi jefuind acest oraş, negustorii s'au împrăştiat. Ei sunt astăzi răspândiţi în Banat în Ungaria, în diferite oraşe din Macedonia si mai ales la Seres, unde Ismail-bei i-a primit bine. Nu mai sunt astăzi la Voscopole decât ruine şi colibe în care locuesc rămăşiţele cu totul sărace ale aceleiaşi naţiuni» [4]).

După distrugerea comunei lor, Aromânii moscopoleni s'au stabilit în mai multe oraşe din imperiul otoman, ca Monastir, Coriţa, Seres, etc., şi din posesiunile Habsburgilor. Viena, pe care negustorii moscopoleni o frecventau încă din 1761, unde transportau cantităţi de bumbac si nielării» — cum reiese dintr'un raport al consulului veneţian Anton Bartolovich — devenise pentru

1) J. THUNMANN, *op. cit.*, p. 178, nota g; P PAPAHAGI, op. cit, p. 33, nota 1.

2) V. M. LEAKE, *Researches in Greece*, p. 382—402; P. PAPAHAGI, *op. cit.*, p. 105—182; TH. CAPIDAN, *Daniil Moscopoleanul* în *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârtei de 60 de ani* (Cluj 1931).

3) POUQUEVILLE, op. cit., t. II, p. 392—393.

4) COUSINÉRY, *op. cit.*, I, p. 17.

lumea Europei sud-estice ca o capitală intelectuală unde ea putea lua contact cu ideile apusene [1]).

Subt influenţa curentului istorico-filologic care înflorea la Românii din Ardeal, pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea, cu Samuel Micu, Petru Maior şi Gheorghe Şincai, Moscopolenii încep să se cultive în graiul lor românesc. Constantin Ucuta, protopop la Poznan, în «Prusia meridională» de atunci, tipăreşte la Viena, în 1797, un opuscul în română, însă cu litere greceşti. *Noua Pedagogie sau Abecedar uşor spre a învăţa pe copii carte românească* [2]) (titlul e în greceşte). La Budapesta, Gheorghe Roja, care adaogă pe tesa lui de doctorat în medicină, la numele lui, naţionalitatea şi localitatea de origine, «Georgius Constantinus Rosa, Vallachus Voscopolitanus», publică în 1808 şi 1809, lucrări cu privire la limba şi trecutul Aromânilor [3]). La Viena, profesorul Mihail Boiagi publică în 1813, o gramatică aromânească [4]). Marele mitropolit Andrei Şaguna, fiul lui Naum Şaguna şi al Anastasiei Vretu, a ieşit tocmai din mediul Aromânilor moscopoleni stabiliţi la Miskolcz, în Ungaria [5]).

E demn de admirat acest naţionalism înflăcărat printre Aromâni, într'o epocă în care România nu exista şi în care situaţia Românilor din Ardeal nu era tocmai de invidiat. Aromânii, ca oameni practici, ar fi avut tot interesul să treacă drept Greci în statele Habsburgilor. E surprinzătoare deci înfrăţirea lor cu «Valahii» oprimaţi din Transilvania. Ne minunează şi patriotismul cald cu care au contribuit la ridicarea acestora din urmă.

«Baronul» Andrei Şaguna aparţine fără îndoială istoriei Ardealului. Aromânii nu-i revendică decât originea. Inteligenţa, energia, capacitatea, simţul practic cu care era înzestrat marele Român nu sunt decât calităţi atavice ale unui strănepot de negustori moscopoleni.

Să pomenim şi familiile Gojdu şi Mocioni care au jucat un însemnat rol politico-cultural în Ardeal şi care aparţin istoriei române. Familia Dumba însă a servit interesele imperiului. Ambasadorul Austro-Ungariei la Washington, în timpul marelui război, aparţinea tocmai acestei familii.

Mulţi Aromâni însă, deşi conştienţi de originea lor, au servit cause străine. Revoluţia greacă din 1821 nu ne-o putem explica decât prin contactul lumii greceşti, aromâne şi albanese cu Occidentul. Ideea de libertate, răspândită în Europa de armatele napoleoniene, au încolţit în lumea bogaţilor negustori aromâni şi greci stabiliţi în împărăţia Habsburgilor şi care au văzut, în 1809 pe învingătorul dela Wagram în faţa Vienei. Prin această lume de negustori s'au putut introduce ideile şi obiceiurile apusene în peninsula balcanică. Revoluţia greacă s'a făcut desigur cu entusiasmul ideilor liberale care băntuiau pe la 1820 în toată Europa, dar ea a fost alimentată cu banul unei lumi de negustori bogaţi greci, albanesi din Arhipelag şi aromâni.

---

1) N. IORGA. *Idées et formes littéraires françaises dans le Sud-Est de l'Europe*, în *Etudes Roumaines*, III, p. 11.
2) Reprodusă de P. PAPAHAGI în *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea.*
3) I. BIANU şi N. HODOŞ, *Bibliografia românească veche*, II, p. 537; III; p. 13 şi 14.
4) I. BIANU şi N. HODOŞ, *op. cit.*, III, p. 73; P. PAPAHAGI; *Mihail Boiagi; Gramatică română sau macedo-română.*
5) I. LUPAŞ, *Mitropolitul Andrei Şaguna* (ed. 1921) I, p. 7—8.

De altfel idealul acestor negustori nu era întemeierea unui statuleţ ca cel ieşit, în 1830, din tratatul dela Adrianopole, ci crearea unei împărăţii creştine ortodoxe, ca o reînviere a celei bizantine. Acesta era şi idealul lui Alexandru Ipsilanti [1]).

Riga Fereul, un fel de Rouget de Lisle al Grecilor, era originar din comuna aromânească Velestin, din Tesalia. A fost profesor la Bucureşti. Turcii l-au executat în 1798, la Belgrad. E socotit ca un precursor al Revoluţiei din 1821 şi aparţine istoriei greceşti. Bogata familie de bancheri Sina, originară din Moscopole şi stabilită la Viena, s'a devotat cu totul causei greceşti. Un membru al acestei familii de renegaţi a fost chiar «baron de Hodoş» şi figura printre magnaţii unguri [2]).

Alţi Aromânii însă şi-au adus totdeauna aminte de originea lor. Aşa a fost bunăoară generalul Ioan Coleti, trimes extraordinar al regelui Oton al Greciei la Paris şi apoi prim-ministru. I. Ghica ne spune, într'una din scrisorile sale, că generalul Coleti i-a mărturisit, la o recepţie la Paris, că e Român şi că părinţii lui vorbesc româneşte [3]).

Istoricului german Fallmerayer, Coleti îi declară următoarele: «Sunt un Valah din Meţova, în Pind, şi am studiat medicina la Padova» [4]).

François Lenormant, cunoscut arheolog frances, ţine în 1864, la Paris, o conferinţă despre Aromâni şi face acestora un portret nu tocmai măgulitor, căci îi presintă ca pe nişte oameni neastâmpăraţi, inculţi, sălbateci, cruzi şi dedaţi jafului. Nu vom insista asupra netemeiniciei acestor afirmaţii, mai ales că ele vin după mărturiile unor călători ca Pouqueville, Leake şi Cousinéry care au scris cu mult înaintea lui Lenormant şi care au înfăţişat lucrurile cu totul altfel. Vorbind însă despre rolul politic pe care l-ar putea juca Aromânii în statul grecesc, arheologul frances pomeneşte şi de calităţile lui Coleti:

«Ei pot chiar ajunge să aibă în acest stat o influenţă însemnată. Dacă nu au produs, într'adevăr, în timpurile moderne, de cât o singură personalitate de ordin superior, apoi aceasta a fost, fără îndoială, primul dintre oameni de stat ai Greciei moderne, Ioan Coleti. De altfel, sub stratul unei conruptii adânci pe care o adusese dintr'o îndelungată sedere, ca medic, la curtea faimosului Ali Tebelenli, paşa din Ianina, e uşor să recunoşti în el, când îi studiezi viaţa şi o compari cu aceea a contemporanilor şi rivalilor săi, toate caracterele unui om de rasă latină: el avea simţul practic, aptitudini administrative, instinctul ordinei şi al autorităţii, preferinţa pentru centralisare, tendinţa de a preferi puterea statului drepturilor individului. In aceasta contasta, cu desăvârşire, cu adevăratii Greci la care sentimentul individualist e tot atât de desvoltat ca la Englesi sau la Americani, cu o bună dosă din gelosia aceea tradiţională a vechilor Atenieni, care isgoneau pe Aristide, deoarece erau plictisiţi să tot audă că e numit «cel drept» [5]).

Nu insistăm mai mult asupra rolului politic pe care l-au jucat Aromânii în Peninsula Balcanică. Această problemă ar putea face obiectul unui studiu

---

1) N. IORGA, *Histoire des états balcaniques*, (1925), p. 218.
2) ÉMILE PICOT, *Les Roumains macédoniens en Autriche et en Hongrie*, în Album macedo-român, publicat sub direcţia lui V. A. Ureche, 1880—102-104.
3) I. GHICA, *Scrisori* (1905) p. 160—164.
4) FALLMERAYER, *Neue Fragmente sus dem Orient*, (1861). I, p. 273—275.
5) FRANÇOIS LENORMANT, *Les pâtres valaques de la Grèce* în *Revue orientale et américaine* (1865) IX, p. 237—255.

special. Dacă am atins-o e pentru că am vrut să arătăm că starea înfloritoare a Aromânilor a permis acestora să participe la evenimentele politice care au adus crearea şi consolidarea statelor creştine din peninsula balcanică.

Cele scrise de călătorii apuseni cu privire la viaţa Aromânilor de acum un secol corespund întocmai stării de până acum două decenii.

Iată cum ne înfăţişează etnograful sârb Jovan Cvijić, decedat de curând, aspectul unui oraş locuit de Aromâni:

«In Epir, în sudul Macedoniei şi în Albania meridională se întâlnesc aglomeraţiuni urbane aromâneşti. Satele devin din ce în ce mai rare în toate aceste regiuni. Aromânii transformă toate aglomeraţiunile lor în adevărate oraşele, unde populaţia trăeşte din venitul câştigat în altă parte. Aromânii sunt pecialbarii [1]) tipici ai peninsulei balcanice. Cei mai mulţi revin în ţinutul lor natal după un sau mai mulţi ani de muncă, în general cu punga plină. Ei trăiesc atunci din veniturile lor în acele oraşe tipice cu clima cea mai sănătoasă poate din toate oraşele din interiorul peninsulei balcanice. Aceste oraşe aromâneşti sunt totdeauna aşezate la mari înălţimi. In general, ele se ridică pe povârnişurile abrupte ale munţilor sau ale dealurilor. Străzile lor sunt adeseori drepte, însă de cele mai multe ori râpoase şi pavate cu piată necioplită. Cine nu e obicinuit cu ele, simte o oarecare greutate la urcat. Casele şi prăvăliile, foarte strânse una lângă alta, sunt clădite din piatră şi deseori acoperite cu ardesie. Găseşti în ele elemente de traiu tihnit pe care Aromânii care trăesc în străinătate le-au împrumutat dela diferitele civilisaţii. Toate acestea se referă la oraşele curat aromâneşti» [2]).

Influenţa Aromânilor în desvoltarea oraşelor sârbeşti a fost dintre cele mai însemnate. Duşan Popovici, pe care l-am mai citat, afirmă că «Ţinţarii» au pus basele comerţului în Serbia şi adaogă următoarele:

«Când se va face odată analisa sângelui oamenilor noştri mari, atunci se va vedea că un număr însemnat al acestora mai cu seamă dintre cei născuţi în preajma târgurilor, în linie bărbătească sau femeiască, sau, cu alte cuvinte, după sângele lor gros sau subţire, se coboară din aceşti oameni vrednici. Temelia culturii noastre moderne, secolul al optspreze-celea din viaţa noastră comercială, în parte lor se datoreşte» [3]).

Intr'o epocă mai recentă, Aromânii s'au stabilit în Egipt şi în America, unde formează numeroase colonii. In timp ce oraşul Vlaho-Clisura întreţinea relaţiuni cu Viena, Aromânii din Cruşova se duceau în Egipt, iar unii dintre ei s'au stabilit şi în Abisinia.

Evenimentele din ultimele decenii din Balcani au adus decăderea economică a comunelor aromâneşti. Impărţirea Macedoniei între patru state, construirea de drumuri de fier care a dat o lovitură de moarte cărăvănăritului — un monopol al Aromânilor —, exigenţele vieţii moderne sunt câteva din multiplele cause ale decăderii centrelor aromâneşti. O comună aromânească, aşezată şi adăpostită la înălţimi mari, îşi avea rostul într'un stat ca imperiul otoman, cu drumuri nesigure, fără căi ferate, şi într'o Macedonie netăiată de hotare,

1) Ooameni care se duc în ţări străine spre a-şi câştiga existenţa.
2) IOVAN CVIJIĆ, *La péninsule balkanique*, p. 202—203.
3) D. POPOVICI, *Aromânii (trad.* C. Constante) p. 168.

Intr'un stat modern în care drumurile bine păzite şi căile ferate asigură desvoltarea centrelor din regiunile de şes, comune ca cele aromâneşti, accesibile numai cu catârii, sunt sortite decăderii şi dispariţiei.

Stabilindu-se în oraşe şi porturi unde populaţia de altă origine îi covârşeşte ca număr, Aromânii se desnaţionalisează: ei devin greci, sârbi, albanesi sau bulgari. Numai cei veniţi în România pot fi socotiţi salvaţi de acest naufragiu al românimii balcanice.

* * *

Este datoria României ca ţară cu orizont istoric să revendice pe aceşti Români sudici, căci e vorba de prestigiul ei în tot sud-estul Europei. România, singura representantă a latinităţii răsăritene nu poate abdica dela drepturile ei istorice, astăzi când conştiinţa naţională sporeşte în toate ţările, iar fiecare popor ia din ce în ce mai adânc cunoştinţă de el însuşi, de fiinţa şi misiunea lui istorică.

Se înţelege că nu e vorba ca România să facă anexiuni în peninsula balcanică şi nici să aţâţe minoritatea românească împotriva statelor balcanice unde aceasta se găseşte. Pretenţiunile ei se reduc la a menţine treză conştiinţa naţională a fiilor săi aruncaţi de soartă în regiuni atât de depărtate.

VALERIU PAPAHAGI

ÎNSEMNĂRI

ŞTIINŢĂ ŞI FILOSOFIE

DESCARTES IN ROMÂNEŞTE. *Regulae ad directionem ingenii* în traducerea d-lui C. Noica.

Făceam observaţia, în cactul precedent al *Rânduelii*, că singurul oficiu pe care l-a îndeplinit până acum, în cugetarea noastră, filosofia cartesiană, a fost acela de a ne procura exemple tipice de sofisme. Descartes, Spinoza şi Leibniz ilustrează în *Logica* lui Maiorescu formele clasice ale erorilor de cugetare. Acesta să fie singurul aspect sub care mai pot interesa filosofii cartezieni pe gânditorul contimporan?

O simplă privire asupra cugetării anilor din urmă arată, din potrivă, cât de variate sunt titlurile sub care interesează astăzi Descartes, ca să ne mărginim la el. Notăm numai două, manifestate în cercuri depărtate unul de altul.

Nicăeri nu se văd mai limpede, nu se înţeleg mai imediat anumite postulate ale ştiinţei de azi decât în scrierile lui Descartes. Studiul lor a devenit tot mai mult o condiţie pentru înţelegerea pe plan filosofic a principiilor şi tendinţelor fizicei matematice.

La polul opus, disciplina filosofică cea mai legată de concret, fenomenologia, se declară moştenitoarea problematicei *Meditaţiilor* carteziene. Nu se reduce pentru ea filosofia întreagă la exegeza mereu adâncită a actului cugetării, considerat în toată întinderea domeniului său? «Cogito» nu e numai începutul ei şi limita filosofiei.

Descartes este iniţiatorul spiritului modern, în atâtea domenii. Constatarea aceasta nu are numai sensul unui adevăr de ordin istoric, ea cuprinde în sine afirmaţia că înţelegerea spiritului modern nu e posibilă fără cunoaşterea filosofului francez.

Dacă aşa stau lucrurile, nu se poate să nu ne bucure semnele unei creşteri de interes, şi la noi, pentru gânditorul acesta de răscruce. Nivelul ridicat la care se găseşte astăzi gândirea matematică românească deschide posibilităţi unei reflexii originale asupra principiilor ştiinţei. Iar valul de sensibilitate religioasă care a înviorat poezia şi arta ultimilor ani, a creiat o atmosferă prielnică meditaţiei metafizice.

In cadrul acesta trebue să considerăm încercarea d-lui C. Noica de a pune la îndemâna publicului nostru una din scrierile mai puţin accesibile ale lui Descartes. Se înţelege, e vorba la C. Noica de o înclinare veche, firească, spre filosofia ideilor clare şi distincte. Incliuarea aceasta s'a exprimat mai întâiu liber, într'un volum de rafinată meditaţie lirică, premiat de Fundaţiile Regale (*Mathesis sau bucuriile simple* 1934). Ea se adânceşte acum treptat în studiul amănunţit al textelor.

Preţuim în volumul de faţă mai întâiu însăş prezentarea lui. Avem înainte o carte cu adevărat atrăgătoare. D-l Noica s'a adresat unui public mai larg decât cel obicinuit lucrărilor de acest fel: tuturor celor capabili de interes pentru viaţa spiritului. Traducerea e făcută să-i ajute. Curgătoare, folosind termenii cei mai apropiaţi, ferindu-se de orice aspect prea tehnic, simplitatea ei ascunde multă îndemânare.

Se înţelege, confruntarea cu originalul duce la unele rezerve. Relieful şi forţa textului latin n'au putut fi totdeauna păstrate. Nu e aceasta soarta oricărei traduceri?

Mărturisim de asemenea că uneori nu suntem de acord cu versiunea traducătorului. Am reţinut două pasagii în care sensul textului original ni se pare cu totul schimbat. Primul face parte din Regula VI-a, atât de importantă în economia întregului tratat. E vorba de chipul în care Descartes defineşte absolutul şi relativul. Câteva rânduri mai sus, Descartes arătase că termenii aceştia caracterizează lucrurile nu în ele însele, considerate fiecare pentru sine, ci unele în raport cu altele. Absolut este lucrul care prin simplitatea sa serveşte la înţelegerea celorlalte, relativ, acela care nu se poate înţelege decât prin cel absolut, în raport cu acesta. Pentru mai multă claritate, reproducem întregul paragraf. Mai întâiu textul lat'n (Adam et Tannery, vol. X, pg. 381—82):

«Absolutum voco, quidquid in se continet naturam puram et simplicem, de qua est quaestio: ut omne id quod consideratur quasi independens, causa, simplex, universale, unum, aequale, simile, rectum, vel alia hujusmodi; atque idem primum voco simplicissimum et facillimum, ut illo utamur in quaestionibus resolvendis.

Respectivum vero est, quod eamdem quidem naturam, vel saltem aliquid ex ea participat, secundum quod ad absolutum potest referri, et per quamdam seriem ab eo deduci; *sed insuper alia quaedam in sua conceptu involvit, quae respectus appello:* tale est quidquid dicitur dependens, effectus, compositum, particulare, multa, inaequale, dissimile obliquum etc...»

Şi acum traducerea (pag. 45): «Numesc absolut orice cuprinde în sine natura pură şi simplă cu privire la care se spune ceva: tot ceea ce este privit ca independent, cauza, simplul, universalul, unul, egalul, asemănătorul, cuvenitul sau celelalte de acest soiu. La fel, numesc absolutul lucrul cel mai simplu şi mai lesnicios, pentru ca să ne servim de el în deslegarea problemelor.

Relativ, în schimb, este ceea ce participă la aceeaş natură, sau cel puţin la ceva al ei, datorită căruia fapt el poate fi raportat la absolut şi dedus din el într'un chip oarecare. *Insă în afară de acestea, relativul mai cuprinde în câmpul său şi alte noţiuni, pe care le numesc deci tot relative:* aşa este tot ce poate fi numit dependent, precum efectul, compusul, particularul, multiplul, inegalul, neasemănătorul, oblicul, ş. a. m. d...»

Acestea sunt textele. Fără să ne oprim la chestiuni de amănunt, am subliniat fraza pe care o punem în discuţie. Ea priveşte, precum se vede, definiţia relativului. Ce este pentru Descartes relativul? Este ceeace participă la natura absolutului — din care poate fi dedus —, *cuprinzând însă în conceptul său nişte elemente în plus* (insuper), pe care Descartes le numeşte *raporturi* (respectus)).

E limpede rostul acestei din urmă observaţii. Singură participarea la natura absolutului nu poate defini *relativul* ca atare. E nevoe de un element în plus: raportul în care natura relativă se află faţă de absolut. Efectul participă la natura cauzei, neegalul la natura egalului, multiplul la natura unităţii, dar aceasta nu ajunge ca să le definească în natura lor de relative. Efectul participă la natura cauzei, dar totodată e *în raport* cu ea şi aceasta îi dă caracterul de relativ. Neegalul participă la natura egalului, dar e *ne*egal, stă adică într'un raport de opoziţie cu egalul. Tot aşa multiplul participă la natura unităţii, dar nu se reduce la ea, ci stă cu ea într'un raport anumit: acela de unu la multiplu.

In traducerea d-lui Noica cele două momente prin care se defineşte relativul, fără de care el nu poate exista, se scindează, devin independente. In felul acesta noţiunea de relativ îşi pierde înţelesul.

Că textul trebue luat în sensul arătat precis şi nu tălmăcit în chip liber, arată exemplul matematic pe care-l dă Descartes ceva mai departe, în aceeaş regulă. E vorba de o progresie geometrică (3, 6, 12, 24, 48...), în care primul termen joacă rolul de natură simplă, aşadar de absolut, termenii următori, *derivaţi din primul* prin *mijlocirea raţiei* (*raportul* a doi termeni consecutivi: respectus) fiind termeni relativi.

Am insistat asupra textului acesta fiindcă importanţa lui e deosebită pentru înţelegerea metodei carteziene. Consideraţia lucrurilor unele în raport cu altele, după modelul seriilor numerice, este ideia centrală a acestei metode. Absolutul, relativul, raportul sunt conceptele ei de bază. (A. Hannequin vorbind de metoda lui Descartes, se mărgineşte la comentariul regulei a VI-a. Cf. admirabilul său articol în Rev. de métaphysique et de morale, Novembre 1906: La méthode de Descartes).

Al doilea pasaj la care ne oprim face parte din regula XII-a. Iată-l:

«...Optarem exponere hoc in loco, quid sit mens hominis, quid corpus, quo modo hoc ab illa informetur, quaenam sint in toto composito facultates...» (AT. pg. 411).

D-l Noica traduce:

— «Mi-ar fi plăcut să înfăţişez aci ce este mintea omului, ce e corpul, *în ce chip capătă cunoştinţe acesta din urmă de la cea dintâi*, care sunt în toată alcătuirea noastră facultăţile...» (pg. 67).

Nu vedem ce sens poate avea pasajul subliniat de noi în traducere. Mintea transmite corpului cunoştinţe? Oricât de mare ar fi grija traducătorului să nu introducă o doctrină scolastică în textul Regulelor, credem că înţelesul termenului de «informare» nu poate fi aci altul decât cel scolastic, derivat din «forma» aristotelică. Mintea «informează» trupul, constitue «forma» unităţii substanţiale care e omul [1]).

---

1) Pentru caracterul scolastic al teoriei uniunii sufletului cu corpul, la Descartes, cf. E. Gilson: *Discours de la Méthode*, Texte et Commentaire 1925, pg. 430—435. Cf. pg. 431, textele citate. Scrisoarea către Regius (A. T. III, pg. 505), numeşte sufletul: *forma substantialâ* a omului. Evident Descartes dă formulelor scolastice un sens deosebit de cel tomist. Cum arată Gilson, sub identitatea expresiilor se ascund, la Descartes şi la scolastici, înţelesuri deosebite. Pentru această discuţie cf. şi O. Hamelin, Système de Descartes, Cap. XVIII, cu deosebire pg. 277, 283, 287—288.

Nu e vorba, în ultima parte a pasajului, de «compusul acesta»(in toto composito), şi numai pe urmă de facultăţi? Articulaţiile logice ale textului (întâiu mintea, apoi corpul, în al treilea rând *totul* alcătuit din ele şi numai pe urmă facultăţile), arată că nu poate fi vorba de informare în sensul transmiterii de cunoştinţe.

Notăm însă, o scăpare din vedere în aparatul de note care întovărăşeşte volumul.

La începutul traducerii chiar, (în vol. pg. 29), comentariul lui Gilson (Discours de la Méthode, Texte et Commentaire, pg. 86), e chemat să ne lămurească înţelesul cuvântului *ingenium*. I se găsesc acestui termen, la Descartes, trei sensuri. — Gilson însă vorbeşte, în pasajul la care ne trimete D-l Noica, de sensul cuvântului *esprit*. Evident adaogă că *esprit* a fost redat în traducerea latină prin *ingenium*. Dacă însă termenul *esprit* poate însemna deopotrivă: 1) substanţă spirituală, opusă celei întinse; 2) principiu al gândirii, opus sufletului vegetativ ca principiu al vieţii; în sfârşit 3) totalitatea a funcţiilor conştiinţei, — latinul *ingenium* nu credem că poate suporta toate aceste înţelesuri. Singur sensul din urmă e comun termenilor latin şi francez luaţi în întrebuinţarea lor curentă. Textele pe care le-am avut la îndemână confirmă opinia noastră.

Acestea au fost observaţiile pe care am ţinut să le facem în legătură cu traducerea D-lui C. Noica. Ele vor numai să contribue la îndreptarea câtorva scăpări din vedere, fireşti într'o întreprindere de felul acesta. O recenzie ca cea de faţă nu poate să nu insiste în primul rând asupra rezervelor pe care crede că trebue să le facă şi numai în al doilea rând asupra meritelor lucrării recenzate. In cazul de faţă meritele acestea privesc nu numai iniţiativa fericită a traducerii, ci şi aparatul tehnic cu care a fost întreprinsă.

Inainte de a termina nota noastră, să ne întrebăm ce recomanda «Regulele», între toate operele lui Descartes, pentru o primă traducere. Care e importanţa lor în ansamblul scrierilor filosofului?

In studiul său introductiv, D-l C. Noica arată cu multe argumente importanţa pe care o are pentru înţelegerea filosofiei carteziene tratatul acesta neisprăvit, apărut cincizeci de ani după moartea filosofului (1701). Ne vom mărgini la observaţia că *Regulele* sunt cea mai texplicită expunere asupra metodei, din câte ne-a lăsat Descartes. Căci filosoful acesta, preocupat poate ca nimeni altul de problemele metodei, s'a ferit să-şi comunice contimporanilor gândurile cu toată claritatea. Vestitul *Discours de la Méthode* ilustrează cu prisosinţă rezerva aceasta. Cele patru precepte în care rezumă el procedarea metodică a ştiinţei sunt aşa de generale încât nu lasă să se întrevadă nimic din ceeace face pretul lor intrinsec: conţinutul matematic pe care-l ascund. Numai confruntarea continuă, pe de o parte cu *Regulele*, pe de alta cu *Geometria* şi cu celelalte escuri ştiinţifice cărora le servia altădată de introducere, dau *Discursului* adevăratul său înţeles (Pentru discuţia adâncită a chestiunii cf. L. Brunschvicg: Mathématique et Méthaphysique chez Descartes, Rev. de Métaph. et de Morale. Sept. 1927).

Regulele sunt dimpotrivă cât se poate de explicite. Nu e de mirare că atâţia comentatori le pun la baza interpretării lor deşi, scrise cel puţin opt ani înainte de apariţia *Discursului*, (1637), pot fi socotite ca o lucrare de tinereţe a lui Descartes. Iată cum se exprimă d-l Noica:

«E ceva mai *adânc* în metoda lui Descartes decât o lasă să se întrevadă *Discursul*... *Regulele* deşi neterminate, deşi părăsite de autorul lor, care nu mai face nici o referinţă la ele în scrierile ulterioare, reprezintă însă cu mult mai onorabil decât *Discursul* metoda cea nouă...». (Regule pg. 14). Şi mai departe:

«Bazată pe o teorie a cunoaşterii în care *intuiţia* lucrului simplu e totul (deducţia nefiind decât un lanţ de intuiţii); ajutată de instrumentul unei matematici în care *linia* e totul; ducând la o fizică în care *mărimea* e totul, — metoda lui Descartes, aşa cum o schiţează *Regulele*, este prin excelenţă metoda ideilor clare şi distincte...» (ibid. pg. 27).

E firească deci încheerea sa:

«*Regulele* reprezintă lucrarea cea mai «carteziană», poate, din câte s'au scris vreodată» (*Regulae*, pg. 28).

Poate că e totuş o exagerare în felul acesta de a privi lucrurile. D-l Noica însuş notează că la data scrierii *Regulelor* (1628—29), Descartes nu concepuse Geometria analitică. Aceasta înseamnă însă, cum arată convingător L. Brunschvicg în studiul citat mai sus, că spiritualismul cartezian nu fusese însă desăvârşit la această epocă.

Fraza însăş în care d. Noica rezumă, elegant şi precis, doctrina *Regulelor* arată limpede limitele acesteia, dacă o privim din perspectiva scrierilor ulterioare. Matematica de care se foloseşc *Regulele* n'a depăşit încă realismul geometriei vechi, se găseşte pe terenul intuiţiei comune a spaţiului. *Linia* este pentru ea elementul la care se opreşte, «absolutul» din care-şi construeşte edificiul. Că nevoia claritaţii, imperativul simplităţii şi evidenţii, aşa de vii în spiritul filosofului francez, nu sunt încă satisfăcute la epoca aceasta,o arată evoluţia doctrinii însăşi. Geometria analitică deschide drum spiritualismului veritabil. In matematică mai întâiu: linia nu mai e acum decât un mijloc de reprezentare intuitivă a *raporturilor numerice*. Acestea sunt adevăratul absolut. Elementul simplu nu mai are aşa dar caracter spaţial, e un *raport* de natură strict *intelectuală*: realismul intuiţiei geometrice a fost depăşit. «Spaţiul geometriei părea către 1629, un suport indispensabil pentru realismul matematicei universale; spaţiul geometriei analitice este, în 1637, un simplu auxiliar pentru idealismul matematicii pure» (Léon Brunschvicg art. cit., pg. 286). Claritatea şi distincţia îşi câştigă abia acum tot sensul lor.

Pasul acesta se oglindeşte în filosofia *Discursului*, oricare i-ar fi cusururile. Deosebirea aceasta de nivel explică atitudinea lui Descartes faţă de *Regule*, atitudine de care d. Noica însuşi pomenea mai sus. Iată ce spune Descartes într'o scrisoare din 1630 către abatele Mersenne: «Que si vous trouvez étrange de ce que j'avais commencé quelques autres traités étant à Paris, lesquels je n'ai pas continués, je vous en dirai la raison: c'est que pendant que j'y travaillais j'acquérais un peu plus de connaissance que je n'en avais eu en commençant, selon laquelle me voulant accomoder, j'étais contraint de faire un nouveau projet, un peu plus grand que le premier, ainsi que si quelqu'un ayant commencé un bâtiment pour sa demeure, acquérait cependant des richesses qu'il n'aurait espérées et changeait de conditions, en sorte que son bâtiment commencé fut trop petit pour lui, ou ne le blâmerait pas si on lui en voyait recommencer un autre plus convenable à sa fortune». (Citat şi de d. C. Noica în Introducere, pag. 21).

Constantin Floru

ŢARA LOVIŞTEI. — In lucrarea de doctorat a d-lui Conea, apărută în al doilea trimestru al anului, trei lucruri se impun unei deosebite luări aminte.

Prezentată ca teză de geografie istorică, ea este printre cele dintâiu cercetări de fapte din câmpul tânăr al lucrărilor de abilitare universitară. Lipsa la noi a unei tradiţii de ştiinţă creatoare şi totala neînţelegere a condiţiunilor ei, a mărginit sforţarea tinerilor, cum o mărgineşte, cu unele excepţii, şi pe a înaintaşilor lor, la lucrări de compilaţie, mai vaste sau mai restrânse, a căror singură cinste e de a fi bibliografic la curent, sau la încercări «originale» de sinteză, cari caută un echilibru factice şi verbal între o seamă de ipoteze ridicate pe munca altora. Nu se va exagera niciodată nesfârşita zădărnicie a unor atari îndeletniciri ştiinţifice. Ci drumul de viaţă al unei ştiinţe, în ori ce societate, începe din momentul precis în care gândirea critică a elementelor sale de muncă, renunţând la disputele şi construcţiunile ideologice de largă «concepţiune» (toate împrumutate în elemente) se îndreaptă — după o prealabilă fixare de linii teoretice, putându-se mărgini aceasta chiar la o taxologie — spre căutarea directă a faptelor concrete. Fără 'ndoială ştiinţa nu se mărgineşte la adunarea lor, dar pleacă întotdeauna de la ele, creşterea sa teoretică mergând paralel cu îmbogăţirea datelor sale concrete, isvorând şi îndreptându-se oarecum din ea.

Renunţând deci la vagi desfăşurări speculative, lăsând la o parte o scolastică discuţie de ipoteze, pe cari le arată fără sprijin real, cartea dlui Conea stă în expunerea faptelor, pe cari le întemeiază pe documente istorice întregite cu cercetări geo. şi etnografice, în discutarea şi sistematizarea lor. E o îndrăzneală universitară pe care suntem bucuroşi să o semnalăm.

In cartea d-lui C. mai găsim însă şi alteeva: faptele cercetate de d-sa nu sunt fapte indiferente pentru noi, sunt dimpotrivă din cele cari ne interesează, ca societate românească, într'un chip deosebit, alcătuind prin întregul lor fiinţa uneia din ţările noastre locale. Avem aci chiar cea dintâiu monografie critică, prin care străvechile noastre organizări geografico-istorice sunt ridicate la rangul de cinste în cercetarea efectivă a ştiinţei universitare, însemnând, după anchetele Institutului Social Român la sate, un pas înainte în preocupările româneşti ale tinerei noastre ştiinţe. In această privire autorul urmează îndrumarea profesorului său, d-l Simeon Mehedinţi, care, cu ani înainte, atrăgea luarea aminte a tinerilor asupra cercetării ţărilor tradiţionale.

Ţara asupra căreia se opreşte cercetarea d-lui C. este aceea a Loviştei depresiune intercarpatică, cuprinzând basinul Ţiteştilor din stânga Oltului (alăturându-şi însă şi valea Lotrului de la vărsare spre obârşie). Mărginită, prin punctul de vedere al cercetării, lucrarea d-lui Conea nu ne dă însă o reconstituire de întreg a vieţii acestei ţări, etnografia propriu zisă a ei(sistemul de relaţiuni, de credinţe şi practici, de economie şi drept) putând da însăşi cele mai preţioase indicaţii istorice, rămânând în afara preocupărilor autorului. O altă lucrare în această direcţie este de aşteptat în completarea celei a d-lui Conea.

Pornind aceasta din urmă, de la un text istoric, din 1233, în care se spune că se dă contelui Conrad de Tălmaciu ţara... *Loystha vocatam ab aqua Lothur vocata*, autorul caută cu o deosebită disciplină ştiinţifică, în urma altor istorici, rectificându-i, localizarea ţării, întinderea şi hotarele ei, în schimbările succesive de «ţară», judeţ şi plaiu (cum se păstrase până de curând', apoi drumurile, cetăţile, toponimia şi populaţia Loviştei încheind cu un capitol asupra funcţiunii sale istorice. Ţară străveche, adăpost carpatic pentru neam, în greaua apăsare a vre-

milor, dar şi încrucişare de căi, viaţa ei se ţese în legătura continuă şi hotărîtoare de orizont, dintre datele pământului şi desfăşurarea istoriei a neamului. Drumurile istoriei muntene, în zorii vieţii sale, par autorului a fi trecut prin ţara Loviştei.

Aci însă încheerea se lărgeşte şi asupra ei ne oprim în al treilea rând. Autorul ajunge să regăsească în cercetarea sa particulară concluziunile largi ale istoricilor şi geografilor noştri celor mai de seamă privitor la valoarea «ecumenică» a Carpaţilor în viaţa istorică a poporului nostru. «...nu numai, spune autorul, că pământul dacic de o parte şi de alta a Carpaţilor este în cea mai mare parte clădit din material carpatic. . ., dar şi istoria noastră e, în acelaş sens, şi ea tot carpatică. Tot din centru spre margini, începând din faţa şi spatele munţilor s'a ţesut ca şi ţesutul românesc sunt deopotrivă toate carpatice Primele documente în care Românii apar de sub ceaţa Evului-Mediu, ni-i arată pe acestia în organizaţii politice crescute în poalele Carpaţilor sau încălecate pe ambele versante ale acestora: în 1211 apare Ţara Bârsei, în 1223 apar Românii din Ţara Oltului, în 1233 apar Loviştea şi Ţara Severinului...Diploma Ioaniţilor din 1247 aruncă simultan lumină peste o sumă de «voevodate şi chinezate jiene, oltene şi argeşene». . . înşirate din Severin până spre Argeş, tot în poalele Carpaţilor pe laturea lor sudică. . . . istoria noastră creşte din Carpaţi spre margini Axa istoriei româneşti este în munţi» (pg. 168—169).

Contribuţie preţioasă la cunoaşterea pământului şi istoriei româneşti, cartea d-lui Conea cheamă altele după ea.

Ion I. Ionică

NOII ISTORICI AI RĂSCOALEI LUI HORIA. Comemorarea lui Horia n'a avut parte, la o sută cincizeci de ani de participarea prea entusiastă a oficialităţii. Trecutul e deseori incomod prin obligaţiile de pietate pe cari le impune celor în viaţă şi mai ales prin drumul poruncitor pe care ni-l arată. Ministerul educaţiei naţionale a ţinut totuşi să-şi împlinească o datorie prin câteva serbări ordonate. Dar sufletul neamului n'a fost mişcat, în recunoscătoare aduceri aminte ,spre fapta celor prin cari creşte astăzi liber. Mersul fierbinte al Moţilor şi al căpitanilor n'a fost reconstituit — cum se cuvenea — în Munţi, în luarea aminte a Ţării întregi. Am avut în schimb câteva manifestări particulare (sau semioficiale) pe cari suntem bucuroşi să le însemnăm.

In afara conferinţelor ocazionale — apărute în broşuri — deosebit de frumoase ca elan şi înţelegere românească, ale d-lor Vaida-Voevod şi Octavian Goga, avem de notat în primul rând, monografia părintelui dr. I. Lupaş asupra *Răscoalei Ţăranilor din Transilvania la anul 1784*. E a doua lucrare mai vastă pe care o avem în literatura noastră istorică privitor la mişcarea din Munţii Apuseni, cea dintâiu continuând să rămână monumentala monografie, din 1884, a lui Nicolae Densuşianu, *Revoluţia lui Horia în Transilvania şi Ungaria, scrisă pe baza documentelor oficiale*. Noul studiu al d-lui prof. Lupaş, care prin cercetările sale asupra trecutului bisericesc şi politic ardelenesc, s'a aşezat în primul rând al istoricilor de dincolo de munţi — tot de la d-sa avem şi o antologie a cronicarilor şi istoricilor ardeleni — aduce unele înnoiri în prezentarea răscoalei din 1784. Căutând să o încadreze în istoria contemporană a imperiului, autorul o pune în legătură întâiu cu toate mişcările revoluţionare din Ardealul Habsburgic (deci începând cu 1887—88), apoi —urmând aci poate ,şi o idee a prof. Iorga din a sa *Ist. Rom. din Ardeal şi Ungaria* — cu toate răscoalele ţărăneşti din celelalte provincii habsburgice, Ungaria, Boemia, Moravia. O asemenea încadrare poate satisface unele trebuinţe de sinteză istorică, ea nu aduce însă — fiind pur formală — de cât prea puţine elemente de nouă înţelegere a faptelor de la 84. Pe acestea din urmă le aduce când face să se vadă, precedând cu un sfert de veac răscoala, lupta călugărilor Visarion şi Sofronie pentru credinţa ortodoxă în Ardeal. Dar revolta Saşilor din rBaşov, revoluţia lui Francisc Rakoczi etc. n'au cu răscoala lui Horia, în afara unei vagi participări la spiritul revoluţionar al secolului, nici o legătură genetică. Prezentarea lor într'o monografie succintă a răscoalei, le dă pentru aceasta—chiar fără voia autorului—o însemnătate pe care nu o pot avea.

Ea contribue totuşi la zugrăvirea Ardealului strein în care avea să isbucnească, din cauze legate de poziţia specifică a poporului român aci, răscoala de la 84. Cauzele acestea adânci, cari aşează mişcarea lui Horia pe un plan naţional, îi dau o fizionomie unică prin care se deosebeşte şi de întregul şir al revoltelor pomenite şi de acela al răscoalelor ţărăneşti din Boemia şi Ungaria, al căror caracter social e vădit.

In continuare prof. Lupaş urmăreşte cu multă îndemânare, alegând neîncetat datele cele mai semnificative, din materialul bogat ce i l-au pus la dispoziţie neobositele sale cercetări, — şi făcând astfel din lucrarea sa o carte de largă şi folositoare răspândire — împrejurările particulare imperiului în cari a germănut revoluţia: spiritul liberal şi dornic de reforme al împăratului, cu nemăsuratele nădejdi trezite în popor de

Iosif cel Mare, de neamuri iubit
Soare de scutinţă nouă răsărit;

apoi conflictul dintre împărat şi nobili, conscripţia militară etc.

Urmează în câteva capitole limpede scrise prezentarea căpitanilor şi istoria desfăşurării răscoalei, procesul de la Alba-Iulia şi misiunea contelui Iankovics, desnodământul cu executarea pe roată a căpeteniilor.

Ceeace aduce ca fericită innovaţie cartea prof. Lupaş, este în ultimul ei capitol, încercarea de prezentare, prin câteva texte etnografice, a vieţii lui Horia şi a tovarăşilor săi în amintirea poporului din Ţara Moţilor. Sunt acolo fragmente impresionante în cari se vede operaţiunea de simplificare, de concentrare şi de adâncire a trăsăturilor fundamentale proprie sufletului popular. Horia apare, în ceaţa trecutului, alături de Iancu, «oameni cari au umblat în lume să ne scoată de la Ungaria». Amănuntul trădării e iarăş săpat adânc în amintirea îndurerată a oamenilor, prin închipuirea sângelui găsit de vânzători în miezul pâinii. Intr'unul din aceste texte, un băeţaş spune: «Pe Horia l-o tăiat Jidovii pe roată la Bălgrad». — Dar de unde l-au prins Jidovii? — Nu l-o prin Jidovii. ci l-o prins oamenii». Printre asemenea reminiscenţe biblice auzim râsul şi plânsul unui neam.

Lucrarea părintelui prof. Lupaş cuprinde, în reproduceri, şi o seamă de stampe ale epocii, referitoare la răscoala lui Horia. Aceste stampe şi altele din colecţiuni oficiale sau particulare, alături de documente ale vremii referitoare la îndatoririle iobăgeşti, la începutul, la cursul răscoalei şi la sfârşitul ei, cu poruncile guvernului pentru liniştea oamenilor, pentru prinderea căpitanilor răscoalei ş. a., alături de foile volante ale veacului, de obiecte — o roată de tortură —, de bogata bibliografie a mişcării, însfârşit tot din ce se poate desprinde o icoană fugară dar vie a revoluţiei din 84, a fost prezentat publicului român, prin rodnica oboseală a d-lui O. Beu, în expoziţia din Aprilie curent a Academiei Române.

Expoziţia aceasta a înfăţişat o frumoasă faptă de pietate românească. E cea mai dreaptă laudă ce i se poate aduce.

Materialul acesta documentar, completat prin caste cercetări în bibliotecile şi muzeele din streinătate şi în special din Viena, şi clasificat, d-l O. Beu şi-a propus să-l publice în trei cuprinzătoare volume. Un prim volum e închinat materialului iconografic, un al doilea va avea să cuprindă corespondenţa Impăratului Iosif privitoare la răscoală, cel de-al treilea documentele procesului de la Alba-Iulia. Din aceste trei volume promise, cel dintâiu a văzut lumina tiparului sub titlul *Răscoala lui Horia în arta epocii* Buc. 1935. Lucrarea concepută în trei secţiuni, cuprinde o scurtă înfăţişare, în prima ei parte, a interesului iconografic, trezit în cercurile europene de mişcarea din Munţii Apuseni şi de soartea dramatică a căpitanilor ei, apoi o trecere în revistă a desemnatorilor, pictorilor şi gravorilor cării au lucrat, cu câteva pagini — foarte interesante — asupra descrierilor fizionomice ale căpitanilor. A doua parte e alcătuită dintr'un bogat repertoriu de stampe, şi picturi etc., reproduse în excelente condiţii tehnice. Iată pe căpitani, pe soţiile lor, scene din răscoală, scena prinderii, scena execuţiei, monede şi insigne datorite portretiştilor şi desemnatorilor de seamă a vremii, unii din aceştia aduşi anume la Alba-Iulia în închisoarea unde zăceau Horia şi Cloşca. Parte din ele reproduc, în trăsături puternice, drama vie a răscoalei şi chipul căpitanilor, parte însă convenţionale, alcătuite după închipuire, au servit pentru înşelarea curiozităţii publice în foile volante ale vremii. Sunt de reţinut pentru adevărul lor sufletese şi istoric stampele şi tablourile unor Iacob Adam din Viena, Martin Stock, Koréh, Neuhauser din Sibiu. Ca model de desemn fantesist semnalăm pe cel reprodus sub nr. XIX «Nicola Urss, surnommé Horia», unde iobagul din Albac are înfăţişarea unui Don Quijotte cu perucă şi cu blană de leopard la gât.

A treia secţiune cuprinde notele explicatoare cu preţioase referinţe pentru fiecare din reproducerile date.

După acest prim volum, în care o dragoste vie, n'a precupeţit cheltuiala de gând şi de muncă, pentru înfăţişarea în icoanele vremii, a tragicelor evenimente din 1784, aşteptăm cu o îndreptăţită nerăbdare pe celelalte.

Ion I. Ionică

LITERATURĂ

EMINESCU IN ADEVĂR ŞI INCHIPUIRE. Când, în 1929, s'au comemorat 40 de ani dela moartea lui M. Eminescu, poeţi şi critici s'au grăbit să aducă prinosul recunoştinţei lor aceluia care a fost cititorul sufletului românesc de azi. Actul acesta de pietate, ajutând generaţiei de faţă să se regăsească şi mai limpede în opera lui, îi lămuri şi îi impuse datoria de a-l înţelege şi a-l studia. Astăzi vedem pe rând rezultatele acestei hotărîri, cu atât mai îmbucurătoare, cu cât greutăţile întâmpinate au fost şi sunt mari.

Pe de o parte, informaţiile uneori lipsesc, alteori sunt fragmentare, adesea, contradictorii; pe de alta atât din poezii cât şi din uncle amănunte prea exploatate ale vieţii, s'a ţesut în jurul poetului un văl de legendă care cu greu îngăduie lumini noi. Cercetătorului deci i se cere nu numai simţ critic, dar mai cu seamă cunoaştere, înţelegere şi dragoste pentru poet şi opera lui, fie că ar încerca o biografie critică, fie, o viaţă romanţată. Amândouă, pornind dela aceleaşi documente caută, cea dintâiu, o orânduire ştiinţioasă şi obiectivă a lor, iar cea de a doua, o alegere întregită într'o intuiţiune creatoare.

Apărută de mai mult timp, lucrarea d-lui Călinescu asupra *Vieţii lui Mihail Eminescu* intră în prima din aceste categorii, chiar fără insistenţa, ce ni se pare ciudată, cu care autorul îşi mărturiseşte teama de a putea fi socotită ca biografie romanţată. Ea cuprinde într'adevăr cea mai completă şi bogată biografie a poetului din câte avem până acum, în capitole amănunţite şi cu preocupări critice, referitoare la originea şi copilăria lui, şcoala dela Cernăuţi şi pribegirea cu trupa Tardini, studiile la Viena şi Berlin, funcţionarea sa ca bibliotecar şi revizor, legăturile cu «Junimea», activitatea de gazetar, agonia morală şi moartea, sfârşind cu «masca» lui Eminescu. Ea vrea să mai cuprindă însă încă ceva, care, pare a alarma întrăzneala biografului şi explică amintitele insistenţe: «încercarea de a scoate din naraţiune şi analiză portretul» scriitorului. O asemenea încercare ni se pare nouă o concluzie firească şi necesară a unei biografii critice şi este justificată în măsura în care ajunge să oglindească *adevărul* moral al acelei vieţi. Ea nu poate fi confundată în acest caz cu ficţiunea literară care nu stă numai în pitorescul verbal. De aceea, suntem departe să socotim că înseamnă a face «literatură» compararea lui Eminescu cu un «armăsar inocent şi sănătos», a lui Creangă, acel «ţăran fabulos, mărind în persoana sa elementele speţei până la monstruozitate», cu un «bivol nămolos», nici tabloul, oricât de expresiv al prieteniei dintre «cei doi băutori de vin», înfăţişaţi «îmbrăţişându-se plescăit peste masă», sau celalt, referitor la Eminescu, al «piciorului său sufletesc mare cu opinci», care «se împleticia iritat (în sofistică), obişnuit să se aşeze lat şi neted în hora evlavioasă de datini». Ci socotim că imaginaţia d-lui Călinescu, prea robită de metafore, îl târăşte spre interpretări de caractere datorite, în primul rând, tocmai acestei căutate expresiuni literare (după cum în înfăţişarea Veronicăi Micle, se lasă influenţat de puţina simpatie ce i-o inspiră liniile portretului poetei). Dar ceeace, repetăm, este pentru biografia critică o urmăre şi o datorie (găsind în aceasta singura-i justificare a indiscreţiei), este tocmai interpretarea justă a faptelor materiale, pentru a desprinde din ele substratul necunoscut. E ceeace d-l C., cu bunăcredinţă faţă de subiect, încearcă, poate, într'un fel pe care şi-l caută foarte personal. De aceea e probabil că «studioşii şi şcolarii îi vor consulta cu folos cartea pentru studiile lor», deşi pot să nu ajungă la aceleaşi concluzii, bunăoară asupra «lipsei de ironie» a lui Eminescu, sau asupra plăcerii lui de a-şi cultiva propria mizerie» (lucru ce e prea insistent remarcat de autor), ori a eroticei eminesciene, căreia d-l C. îi neagă orice idealizare şi, mai cu seamă, asupra raportului dintre inteligenţă şi imaginaţie precum şi a conştiinţei şi valorii acţiunii sale politice. Ei vor găsi totdeauna aci o interpretare interesantă, uneori tocmai prin posibilităţile diferite de ea pe cari le sugerează.

Interesant şi folositor este studiul şi prin bogăţia indicaţiilor finale bibliografice. Regretăm numai renunţarea la note şi trimitem în însăşi cuprinsul cărţii, nu ca la «o vană şi ipocrită erudiţie», cum o socoteşte excesiva modestie a autorului, dar ca la o precizare necesară şi de fiece moment a izvoarelor şi a criticei.

O deosebită menţiune merită lucrarea d-sale şi în aceea că făcând ceeace a făcut şi scutind pe alţii de a o face încăodată d-l C. le deschide lor calea liberă spre ceeace vor trebui să facă. O carte poate ieşi din nevoia de a satisface un anumit moment psihologic al unei societăţi sau anumite trebuinţe sufleteşti ale unui grup de oameni. E poate răspunde însă şi unor trebuinţe de mai largă generalitate şi deci mai permanente, înfăţişând nevoia unei naţiuni de a se oglindi în adevărul de viaţă şi de suflet al unui om, când acesta este Poetul ei. O biografie critică are totdeauna această menire, prin firea obiectivă a scopurilor sale de cunoaştere şi prin metodele riguroase de cercetare. O biografie romanţată tinde totdeauna spre ea, când, renunţând de a fi răsfrângerea sufletească a unui fel de a gândi, ea se ridică obiectiv până la legea de viaţă a omului ,trecând chiar peste amănunte cari, material exacte pot da uneori, singuratice, o icoană deformată a adevărului.

Aceasta ne aduce să vorbim în continuarea lucrării d-lui C., de cele două biografii romanţate, *Luceafărul* şi *Mite*, cari, apărute în ultimele trimestre promit alte două după ele. (De atunci al doilea roman al d-lui Lovinescu, «Bălăuca», a apărut. Ne vom ocupa de el într'una din însemnările viitoare).

Luceafărul d-lui Cezar Petrescu îşi alege partea cea mai uşoară şi cea mai grea în acelaş timp. Mai uşoară, de oarece copilăria şi primii tinereţe a lui Eminescu, fiind mai puţin cunoscute şi numai din mărturiile altora, spiritul ne este deschis spre a primi imaginea voită de autor. Tocmai prin aceasta însă, sarcina lui este şi grea, pentrucă, bazat pe date sumare şi răsleţe el trebuie să reconstituiască copilăria şi adolescenţa, *aşa* cum în mod necesar au trebuit să fie, spre a ne da pe poetul de mai târziu. Pentru aceasta, d-l Cezar Petrescu începe prin a creia în jurul figurii centrale, atmosfera în care se mişca: mai întâiu, atmosfera familiară, între un tată sever o mamă suav de blândă iş o ceată de fraţi cu firi complet deosebite; apoi aceea a K. K. Ober-Gymnasiumului din Cernăuţi, cu disciplina despotică şi neînţelegătoare de stăpânitori streini şi cu ştrengăriile şcolăreşti ale camarazilor; viaţa studenţimii din Blaj, atmosfera «uliselor, cu splendoarea aparentă şi mizeria adevărată, susţinută de dragostea de artă; iar deasupra lor viaţa liberă în natură, al cărei dor il va urmări pururi: «...Viersul păsărelelor il ducea cu el în lume, preştia că are să-l poarte în urechi, în inimă, oriunde, acasă, în cămări străine, în târguri cu zidării sure, oriunde în viaţa de acvea şi în viaţa de vis?» (227).

Paralel cu aceste tablouri, în planul al doilea însă, trăiesc preocupările largi ale Românilor da atunci: unirea recentă, atât de greu primită de unii boieri şi boiernaşi, cum era Căminarul; figura şi rolul lui Cuza, intrat, după împroprietărire, ca un erou legendar în inimile ţăranilor; atmosfera de naţionalism îndârjit din Bucovina şi Transilvania; entusiasmul publicului cernăuţean şi braşovean pentru trupele teatrale venite din Principate; simpla şi mişcătoarea înfăptuire a «Reuniunei române de leptură», etc. Insufleţind aceste tablouri, o seamă de chipuri vii, prinse în scene caracteristice: Căminarul, «despotul de familie», Raluca, Harieta, şirul de bătrâni sfătoşi, dragi lui Eminescu, apoi idealistul şi patriotul dascăl de «limbământul, tâmplământul, cântământul şi sufletământul năţiunei româneşti, Arune Pumnul; înfine, figuri de actori (Comino)şi schiţa lui Eminescu şi Caragiale: «El (Eminescu) închidea ochii să privească înlăuntru urmărind o lume a sa plăsmuită. Noul prieten îi deschidea oglinzi măritoare la lumea din afară, să-i prindă strâmbătăţile şi jalnicul caraghioslâc. Iar peste aceste deosebiri de fire care le dedea atâta prilej de necurmate discuţii, îi lega o deopotrivă dragoste şi evlavie pentru frumuseţea unei cărţi, a unei poezii..». Astfel talentul d-lui C. P., din înţelegătorul studiu al documentelor, reuşeşte să ne dea un tablou viu şi colorat el epocei. Singurul chip care nu trăeşte sub ochii noştri prin el însuşi, e tocmai acela al lui Mihai. Autorul îi dă viaţă prin artificii literare ingenioase, mai mult, sau mai puţin reuşite. Unul cu totul neaşteptat, este acela de a împleti în gesturile şi vorbele eroului fragmente din viitoarele sale scrieri. Astfel, între capitolul VI din cartea III-a îl regăsim, prea puţin schimbat, în nuvela «La aniversare». Pentru a scoate în evidenţă noblefea concepţiei de viaţă a artistului Eminescu îi opune crudul materialism al unui nepot de «ceauş de slugi», într'o discuţie pe care o simţim închipuită anume în acest scop. Prin bunăvoinţa autorului, multora din subiectele lui Eminescu le găsim de acum izvorul: nunta găzelor din «Călin» o întâlneşte Mihai în hoinărelile lui, la o foarte nevinovată vârstă; ciobanul Alexa, cel nefericit în dragoste, este acel care «sara pe deal, bucinul sună cu jale», oferind copilului o anticipare în experienţa vieţii; stafia călugărului astrolog Dan îngrozeşte pe micul pensionar al lui Pan Dzierseck etc. Dar pe poetul de mai târziu îl deducem mai ales din faptul că Mihai e un copil predestinat: i-o spune baba Chiva, cu autoritatea ei de vrăjitoare, o simte şi el: «...Mihai simte crescându-i în el închipuirea dulce că, asemeni copilului din nu mai ţine minte ce basm, el a fost scăldat de ursitoare într'o apă descântată care i-a deschis ochii să vadă ceeace alţi ochi nu văd, urechea să audă ceeace alte urechi n'aud». Şi astfel o aflăm şi noi. Urmându-şi soartea, el merge neclintit în calea sa, asemeni Luceafărului care, simbolic îl întovărăşeşte dealungul povestirii: şi în hoinărelile pe malul lacului ca şi la Cernăuţi, mângâindu-i dorul de casă, şi în prima întâlnire de dragoste, ca şi în durerea dela moartea iubitei, şi în Ipoteştii copilăriei ca şi în Bucureştii neprimitori: «Luceafărul se sfărâma în ţăndări, se îneca, dar se ivea iarăşi întreg, spic de raze reci pe faţa prelucie».

In felul acesta figura lui Mihai, deşi prezentă în fiecare scenă, pluteşte în vag, întregindu-se mai degrabă din caracterul celor din jur sau din natură, decât din viaţa ei proprie. Citind paginile armonioase ale «Luceafărului», suntem prinşi de farmecul romanului, fără să-l simţim însă pe Eminescu decât în impresia de faţim însă pe Eminescu decât în impresia de faţă talitate, de altfel sugestivă, care-l poartă, încă de copil, pe tânărul visător şi care ne pregăteşte sufleteşte pentru urmarea aşteptată a acestei vieţi romanţate.

Un fragment, mult mai târziu, al vieţii lui Eminescu, ne este înfăţişat în romanul dlui Lovinescu, *Mite*. Ceeace în primul rând trezeşte aci mirare, este transformarea târzie şi neaşteptată, ca la o chemare a vremii de el singur în-

țească, a cunoscutului critic și profesor în romancier. Încă înainte de a ceti volumul, cele 300 de pagini în care ne este prezentată succint această aventură a lui Eminescu, ne fac să bănuim că autorul vrea să ne ofere un studiu psihologic mai mult decât un roman. Într'adevăr, tema romanului e simplă: creșterea prețuirii artistice dintre cei doi scriitori, Mite Kremnitz și Mihai Eminescu, într'o dragoste ideală, ce se mistuie apoi cu încetul în simpatia intelectuală din care porni se. Pe tema aceasta inventivitatea autorului născocește o seamă de scene în cari, orice personagiu ia o parte cât de mică la desfășurarea acțiunii, e meticulos disecat. Astfel avem o serie de portrete: Eminescu, Mite, Maiorescu, Carp, Caragiale, d-rul Kremnitz, Baby, Nusăm Cucoș, d-l Ghiță Preda sergentul din colț, toți la un loc concurând cu grabă să dea romanului d-lui L. atmosfera orientală a Bucureștilor, atmosfera epocei, atmosfera însăși a acestei țări, unde a amâna un lucru înseamnă a-l rezolva»; fiecare resemnându-se însă, ascultător, să-și modeleze personalitatea după dorința autorului. Pentru acest episod romantic, izvorul principal de informații îl avem în «Amintirile fugare despre Eminescu» și în nuvela «das Lebensbild» ale însăși eroinei lui. E interesant de urmărit trecerea dela faptele însemnate de Mite la complicațiile de situații pe care le chiamă, deseori inutil și disonant, imaginația d-lui L. în romanul său. Mite ne mărturisește la început că «nu simția nimic din melancolia» poetului; în roman îl surprindem făcând gesturi de menuet și chiar temenele turcești pentru a prezenta elevei sale pe «parazitarul rău». Apoi în scena principală a romanului d-lui L. ni se vorbește de «lipsa de conținut», de «golirea de putința oricărei reacțiuni a lui Mite în fața sămtului lui Eminescu, care la rându-i rămâne «fără semne de satisfacție în privire», «umil», etc.; amintirile însă ne spun: «Părea ca un școlar care a făcut o trăsnaie poznă; și deși erau vișinie la față și jenați..., nu puteam fi supărată pe el și nici măcar pe mine» ș. a. m. d. Aceste complicări de situații, explicabile pentru dorința firească a romancierului de a amplifica, se întregesc prin altele, unde poetul însuși ne expune părerile și sentimentele sale, în discuții închipuite pentru aceasta: în lecțiile cu Mite ologice, folklorice ca și mărturisiri asupra temperamentului său pesimist, lipsit de voința de a-și ordona viața; cu Maiorescu și Carp discută naționalismul și antisemitismul; cu Caragiale își precizează concepția asupra menirii lor literare, etc. Procedeul, deși artificial, poate fi valabil întru cât isbutește să adâncească în adevărul său figura poetului. Aci însă ne duce la mărturisiri imaginate în cari vedem bunăoară pe Eminescu înjosindu-se în fața unui Nusăm Cucoș, declarând că slugărește scriind la ziarele boierilor: «Injur pe unul, laud pe altul, mai mult după cum îmi cântă ei». Acesta poate fi, și este de sigur, Eminescu văzut de d-l Lovinescu; nu putem însă recunoaște în el pe Eminescu al nostru, al tuturor — și noi pe acesta continuăm să-l așteptăm.

Un ultim cuvânt ne oprește la scrisul acestui roman. Deschidem cartea: «Dela fereastră ea privia la frunzele castanilor stropite de promoroaca prafului prematur de pe ulița vopsită de ripolinul proaspăt al soarelui de Mai». Urmează înfățișarea unui «maidan chel», bineînțeles iș el «ripolinat și prematur prăfuit» ș. a. Pasagiile nu sunt întâmplătoare. Intovărășite de altele, poate sugestive, continuu căutate, ele ne fixează ca stil în plin roman modern îngăduindu-ne să sperăm a fi numai pentru unii adevărată profeția unor precipitate sufragii dela «Adevărul» care declară că «maturitatea scrisului lovinescian depășește epoca, însemnând în viitor punctul spre care tinde evoluția expresiei literare în drumul ei de perfecționare».

Liliana Grigorescu

TEATRU

UMBRA. Ideia de a pune pe scenă viața de basm și eresuri a țăranului român și-a găsit în poetul V. Voiculescu un slujitor pe cât de sârguincios pe atât de îndemânatic. Insăși poezia sa dealtfel, cu deosebire cea din volumul *Destin* (1933) cuprinde, în vânjoase întruchipări, motive răslețe sau teme întregi din lumea de gând a satului. Sufletul plin de închipuiri minunate al țăranului nostru se răsfrânge în opera lui Voiculescu mult mai din adânc decât la Coșbuc, mult mai prelucrat decât la Creangă.

In teatru d. Voiculescu se găsește la a doua încercare de felul acesta. Cea dintâi a fost *Fata Ursului*, reprezentată la Teatrul Național în 1930. Față de aceasta, *Umbra* însemnează un pas mai departe în zugrăvirea satului românesc, întrucât, înfățișându-i prefacerile morale și sociale pe care le-a suferit de pe urma legăturilor cu orașul și cu «civilizația» îndeobște, noua lucrare depășește cadrul în care rămânea cea dintâi. *Umbra* pune față în față chipurile, în care au răspuns, acestei apropieri, deosebitele vârste: împotrivirea cruntă a bătrânilor păstrători ai datinei strămoșești; jinduirea, măcar pentru copiii lor, după viața «mai ușoară» de oraș, a celor mai în vârstă, pentru care datina și-a pierdut puterea tainică de rânduială a lui Dumnezeu; și, în sfârșit, viața fără de nici o lege decât aceea

a interesului propriu, prost și nepriceput căutat și acesta, pe care o duce fiul de sătean sărac, care, înaintând la oraș din atelier în prăvălie și de-aci în birou, ajunge, după judecata bătrânească a satului, un biet târgoveț «fără căpătâiu», după a lui însă, «om de relații», maimai «jumătatea de ministru», pentru care datina și credințele satului sunt simple «superstiții»: «Unde e datina-aia s'o scutur de urechi!...». Dar în desfășurarea piesei au prilejul să se arate nu numai sătenii de rând, împreună cu mucalitul satului, cum era acel Moș Nichifor, așa de bine redat de d. Victor Antonescu, ci și intelectualii satului: preotul și învățătorul, cari renunță cu ușurință la pământurile bisericii și școalei, și încă, spre deosebire de țăranii înșiși, le-ar da bucuros și pe-ale lor, dacă ar fi făcuți proistos și revizor, — numai așa: «să moară colegii de necaz».

Având dela început până la sfârșit atmosfera unei comedii de moravuri, *Umbra* ni se pare o interesantă încercare de a face pentru satul de după războiu ceeace a făcut Caragiale cu orașul și târgul din vremea lui, intrate amândouă, satul de acum întocmai ca orașul deatunci, în aceeași destrămare socială și morală, datorită ideilor și moravurilor noi aduse de prefacerile sociale, politice, culturale, economice prin care trece, de un veac încoace, societatea românească. Numai că lucrarea d-lui Voiculescu, cuprinde, peste luarea în râs din comedile lui Caragiale, și un element tragic. *Umbra* nu este, în ființa ei, o înșirare de situații comice ale unei societăți ridicole, ci o luptă între două feluri de viață: prefacerile de «legea nouă», care alcătuesc materialul comic al piesei, întâlnesc anume împotrivirea de moarte a vechilor orânduieli, întruchipate de baba Savila. Faptul acesta dă acțiunei unele momente dramatice. Trăind cu morții și, — ce tovărășie cu tâlc! — cu datina strămoșească, singură și neluând parte la nimic din ce se întâmplă în jurul ei, le simte și le înțelege totuși pe toate; le vede și tace sau răbufnește când nu mai poate răbda nelegiuirea. Așa de desprinsă și deslegată de toate ale lumii trăește Savila, încât, când își vede, după 20 de ani, feciorul cel mic, nu tresare în sufletul ei de mamă, cum ar fi fost firesc totuși, nici cea mai mică licărire de sentiment.

Deaceea drama ei nu vine din *lupta* care s'ar da în ea, între iubirea pentru fiu pe de o parte și respectul datinei călcate de acesta, pe de alta, — luptă care ar fi dat piesei o înfățișare «clasică» —, ci din pricina păcatului de moarte care se săvârșește în neamul ei, spurcându-i bătrânețele. Savila, ca toți bătrânii și mai cu seamă bătrânele satelor noastre de azi, nu mai e om, ci, ca o vestală, departe de tot ce e omenesc și lumesc, apără în datină rânduiala eternă, în împărăția căreia va avea să meargă și să dea seamă. Când vine Georges cu logodnica «jumătate și jumătate» îl trimite să doarmă la Gherghina, fiindcă: «la mine e strâmtoare mare..., acolo... se poate...». Și așa, spre a împiedeca săvârșirea păcatului, ea, singură, apără datina până la sfârșit, până la sfârșitul ei înșiși, cu propria ei viață. Dar nu sacrificându-se, — biruința ei ar fi fost astfel eroică și tragică în același timp și s'ar fi potrivit mai degrabă cu o deslegare «clasică» a dramei, — ci răsbunându-se, — căci moartea ei însemna todeodată și moartea fetii, căreia nu i se mai putea găsi umbra ascunsă de bătrână.

Și totuși, voind să împiedece pângărirea datinei, Savila cade sdrobită tot de o asemenea nelegiuire, și aceasta este ceeace face ca fapta ei să nu fie mărunță și neumană. In felul acesta răsbunarea nu mai e propriuzis a ei, ci a datinei ponenite din moși-strămoși, a însăși râvnuelii celei veșnice. In această perspectivă și cu un asemenea tâlc trebue înțeles sfârșitul tabloului dela cârciumă, unde apariția Savlei pe drumul ce urcă, prof.lată pe albastrul cerului însemna o cumplită mustrare, aruncată de marile dimensiuni ale lumii, în perspectiva cărora singură bătrâna trăia, peste flecăreala mică și de nimic a lui Georges și a tuturor cari ascultau și se minunau de «palavrele» lui.

Jocul d-nei Aura Buzescu a mers către aceeași înțelegere omenească a Savilei, dându-i o interpretare clasic-artistică, de mare tragedie, iar nu una etnografic-documentară. Ceilalți interpreți țărănești (mai ales d. Manu) au făcut cu o deosebită îndemânare ca elementele locale și sociale să nu acopere partea general-omenească din rolul fiecăruia.

In ce privește însușirile tehnice ale piesei, cele mai de seamă nu-i lipsesc: acțiunea se desfășoară strâns, fără lucruri de umplutură, în dialoguri vii, dovedind din partea autorului o deosebită iscusință a tehnicei dramatice, — însușiri pe cari jocul de subt conducerea d-lui Ion Sârbu le scotea parcă mai bine în lumină decât cel condus de d. N. Dimitriu, el însuși foarte isbutit dealtfel, mai ales pentru trăsăturile ușuratice din rolul lui Georges. Dedesuptul tragic al acestui personaj se vădia însă mai lesne în jocul nuanțat și adânc al d-lui Sârbu.

Și totuși: interesantă ca document social și moral pentru satul vremii noastre, cu personagii bine zugrăvite ca Savila, Georges, Ion și Gherghina, cu o deplină închegare tehnică, pusă în scenă și jucată nu fără înțelegerea necesară, — piesa d-lui Voiculescu n'a stârnit în publicul nostru un interes deosebit. De unde oare succesul așa de redus?

Publicul însuși are, e drept, puțină înțelegere și puțin interes pentru piesele cu su-

biecte ţărăneşti. S'ar putea spune că e prea «cult» pentru aceasta. In cazul de faţă însă, ni se pare că vina, mai mult decât a publicului, este a piesei însăşi: înainte de-a fi operă de artă, *Umbra* e un document etnografic. Şi tema şi personagiile sunt, în primul rând, documentare, nu artistice: ilustrează o societate, nu oameni; feluri de a trăi, nu feluri de a fi. Singură bătrâna Savila, cu marea ei perspectivă de viaţă, isbuteşte să se ridice până la treapta omeniei; ceilalţi sunt desigur figuri reprezentative pentru un mediu social, pentru o mentalitate, dar *personal* rămân anonimi şi lipsiţi de adâncime. Mai mult chiar: toate personagiile din *Umbra* se mişcă unilinear: fără frământări sufleteşti, fără şovăiri sau cu unele numai de formă. Georges, Eliza şi Savila au prilejul să încerce lupte sufleteşti mai adânci, şi n'o fac. Gherghina şi Ion ajung la un moment dat în cumpănă, dar, din lipsă de adâncime, trec repede peste ea.

Felul cum se termină anecdota însăşi, făcând să atârne acţiunea piesei, cu toate trăsăturile ei şi comice şi tragice, de întâmplarea, cu totul ridicolă, că Georges, în uşurinţa lui, confundase cele două Sglâmbocate, scade mult din efectele artistice ale spectacolului, mai ales pentru cei atraşi să urmărească îndeosebi drama propriu zisă, adică însăşi miezul piesei.

Iată dece, *Umbra*, — fără să fie lipsită de calităţi artistice, ci dimpotrivă, trecând cu mult, chiar din acest punct de vedere, înaintea atâtor încercări asemănătoare, — rămâne totuşi, în primul rând, un document etnografic: mai preţioasă adică pentru istoria civilizaţiei româneşti decât pentru aceea a literaturii noastre.

D. C. Amzăr.

ARTE PLASTICE

LUCIAN GRIGORESCU. Pânzele expuse de Lucian Grigorescu, într'una din sălile Fundaţiei Dalles, au constituit principalul eveniment artistic al lunilor din urmă. Printre tineri, Lucian Grigorescu e, poate, pictorul cel mai adevărat din câţi posedăm astăzi. Arta lui procede întreagă dintr'o intuiţie primă de o rară forţă. Nici o preocupare pur «cerebrală» nu introduce elemente străine în unitatea pânzelor sale. Totul în ele izvorăşte din viziunea bogată care le stă la bază.

Chiar în cele câteva tablouri de dimensiuni mai mari, unitatea ansamblului manifestă acelaş principiu. Nu e vorba de o construcţie savant echilibrată, ci de o intuiţie globală care se exprimă cu căldură în trăsături sigure şi armonioase.

Aşa e admirabilul interior reţinut de D-l Zambaccian, — concentrat în jurul mesei pe care străluceşte pata roză a ceainicului de porţelan.

Aşa sunt peisagiile nesfârşite pe care le-a inspirat pictorului Balcicul: într'unele fondul vânăt al mării dă contur şi consistenţă accidentelor din primul plan, — în altele, stânca aurie a colinelor de calcar îmbrăţişează, într'un cald acord, roşul acoperişurilor tăiate de masa verde a pomilor.

Nicăeri problemele meşteşugului nu apar. Tehnica cea mai sigură se fereşte să vorbească pentru sine. Nicăeri interesul documentar pentru obiectul înfăţişat nu se manifestă. Totul trăeşte numai pictural, prilej de armonie a culorii, fără semnificaţie profană.

Iată ce numim pictură adevărată.

C. Floru

TACHE SOROCEANU. Pictura, această artă a adâncirii înţelesului lucrurilor pe cale vizuală, îşi are şi ea slujitorii adevăraţi în cultura noastră. Arta plastică dela noi, cu toate rătăcirile unei civilizaţii aservite, merge pe un drum care o duce către împlinirea adevăratelor sale rosturi. Cine crede şi lucrează în spiritul şi nevoile adânci ale unei colectivităţi, isbândeşte să aducă prin sforţarea sa, o operă cu însuşiri reale. Tache Soroceanu este unul dintre tinerii noştri pictori cari încearcă să-şi întrebuinţeze talentul în acest sens. El merge pe drumul deschis al artei clasice în care temperamentul şi meşteşugul său îşi găsesc posibilităţi noi şi proprii. Nu vrea să fie original cât este şi nu vrea să fie nou cât poate fi. Tache Soroceanu este un artist constructiv fără să fie artificial, este un artist sincer şi spontan fără să fie exagerat. Arta lui este adevărată, adică îmbină frumuseţea cu realitatea.

In expoziţia ce-a avut-o de curând la Ateneu, pictorul nostru dovedeşte cu prisosinţă aceste calităţi. Expoziţia fiind în întregime în creion şi pastel, ne-a arătat cu deosebire însuşirile sale de desenator. Subiectele tratate pot fi împărţite în patru categorii: nuduri, portrete, flori şi aspecte orăşăneşti. Cele dintâi au stat în fruntea preocupărilor artistului. Incercări, admirabil isbutite, de a prinde corpul femeii în deosebitele sale atitudini, care nu sunt legate de o stare de suflet precisă, ci reprezintă mai mult un frumos formal, de raporturi devenite armonie naturală. Prinse în alb, cu umbre şi contururi de nuanţe albastre sau cărămizii, aceste nuduri au rară puritate şi frăgezime; formele sunt transparente, diafane, încărcate de lumină. Nu ne putem opri de a

remarca aci unul din tablourile ce reprezintă femei cu copii, care pe lângă echilibrul şi armonia formelor aduce o notă de linişte şi frumuseţe nouă, încât aminteşte de subiectele biblice ale maeştrilor italieni atât de îndrăgostiţi de chipul dumnezeesc al Madonei şi Copilului sfânt, cu toate că îi lipseşte acea lumină interioară caracteristică. — Portretele nu sunt mai prejos. Aceeaş tărie a culoarei înmuiată cu lumini dătătoare de viaţă. In primul plan al preocupărilor artistului stă un chip de femee, prins în deosebite înfăţişări şi prin care arta sa face un pas înainte către o operă de conţinut. Dar în această categorie a portretelor un loc de frunte îl ocupă tabloul ce pare să reprezintă chipul însăşi al artistului, operă de o aleasă frumuseţe şi putere de adâncire a fiinţei umane. — Florile, subiecte ispititoare pentru tinerii artişti, dar atât de greu de realizat dau un nou prilej pictorului nostru de a se exprima şi sluji arta. Buchetele de flori proaspete, moi, în culori mai mult vii decât nuanţate au aceeaş caracteristică: trăsătură repede dar nu mai puţin esenţială a lucrului. Florile ca şi portretele sau nudurile, trecute prin gândul artistului, nu-şi pierd nimic din ceace au ele firesc. — Aspectele de oraş, cu deosebire acelea ale trăsurilor de stradă, reprezintă, pe lângă valoarea lor artistică, un document al vremii nu lipsit de pitoresc.

Nu ştiu cât este de preţuită arta lui Tache Soroceanu astăzi, când iubitorii de pictură dacă nu merg la Kimon Loghi merg la Iser, dar noi o credem bine inspirată şi bine îndrumată. Acest artist este unul dintre cei mai buni ai grupului de tineri care s'au afirmat în vremea din urmă. Ca şi Mac Constantinescu el este un om care îmbină talentul cu ştiinţa artei lui. Tache Soroceanu ne poate aduce însă de aci înainte mari creaţiuni. Cu darul său înăscut de a prinde şi reda aspectele formale ale lucrurilor, de a creia un frumos abstract al liniilor şi formelor, stăpân pe o tehnică proprie, el ar putea să trateze subiecte mai grele, mergând către înţelesurile lucrurilor şi ale vieţii, compoziţii, în care toată puterea şi meşteşugul său ar fi puse la încercare. Sforţarea aceasta l-ar purta către isbânzi noi şi cultura naţională s'ar îmbogăţi desigur cu o nouă contribuţie.

Ernest Bernea

MUZICĂ

LUCRARI ROMANEŞTI LA OPERA ROMANA. — Opera română şi-a început stagiunea anului acesta cu premiera a două lucrări originale, datorite Domnilor Sabin Drăgoi şi Paul Constantinescu. *Constantin Brâncoveanu*, mister sau oratoriu, pentru soli, două coruri şi orchestră, după versuri din acatistele Sfântului Dumitru Basarabov, de domnul Sandu Tudor, muzica de domnul Sabin Drăgoi, este prima lucrare românească cu subiect religios. (Iacob Mureşeanu ,compozitorul din Blajul de altădată, a scris cândva «*Mânăstirea Argeşului*», executată pe vremuri la Bucureşti, dar a rămas uitată). Domnul Sabin Drăgoi găseşte prin *C. Brâncoveanu*, adevăratul său drum. Dela dramatismul voit al «*Năpastei*», căutat într'un gen care nu era al său, dela influenţele recitativului rus(Boris Gudunov)şi al orchestrei Wagneriene, d. Sabin Drăgoi face un pas hotărît către orizonturi luminoase, cari îi aparţin. Cel mai reuşit moment din *Năpasta* era, fără îndoială, scena atât de evocatoare a povestirii lui Ion.

Motivul popular care subliniază situaţia scenică, foarte îndemânatec tratat la orchestră, era caracteristic prin tendinţa către misticism. Atmosfera întregei scene era plină de reculegere şi mister şi ea făcea să se întrevadă. de pe atunci, adevăratul cuvânt, ce-l avea de spus în muzica românească d. Sabin Drăgoi.

In *Constentin Brâncoveanu* autorul nu se mai simte stingherit, nu mai face sforţări, să se regăsească, este la largul său.

Recitativul, recitativul ieromonahului (d. Folescu) îndeosebi, este de o naturaleţă surprinzătoare. Oratoriul în întregimea lui îţi dă impresia că asişti la o mare slujbă oficiată de înalţi prelaţi, dar într'un stil cu multă subtilităţi de frazare, într'un ton sincer, comunicativ, apropiat. Este un prea bine venit omagiu adus Bisericei ortodoxe. Şi mai mult de cât frământările şi laudele câtorva în jurul reînvierei muzicei bizantine, artistul de talent, de forţa d-lui S. Drăgoi pune, prin singurul fapt al creerei, piatra de bază, pe care arta românească îşi va putea clădi bogată şi durabilă locuinţă.

Nu numai recitativul sau cântul (acesta din urmă încredinţat mai mult celor 2 maici şi celor 3 călugări, decât ieremonahului care oficiază şi căruia i s'a încredinţat rolul corespunzător evanghelistului din oratoriile clasice, (în special din cele 2 Pasiuni de J. Seb. Bach, aproape exclusiv în stil recitativ), dar ansamblul general al operei este de un interes magistral. Cele două coruri sunt tratate cu multă independenţă şi prin alternarea lor produc un efect grandios. Poate că un stil polifonic mai desvoltat, ar fi convenit mai mult genului sever al Oratorului, dar şi aşa polifonia e întrebuinţată deseori cu efecte sigure, binevenite. Corurile în stil popular, adaptate la baletul îngerilor, sunt de un suflu melodic şi ritmic de mare linie.

Pline de accent, de viață, de surpriză (ritmică), ele formează un plăcut divertisment între «seriosul» recitativului sau al frazelor melodice, de o netăgăduită originalitate și gravitatea orchestrei și a corurilor de slavă, dela începutul și sfârșitul compoziției.

Orchestra, în general, este tratată cu mult rost și cu multă claritate .Preludiul suav amgelic, amintește de departe, nu atât ca atmosferă muzicală, ci mai mult ca înrudire de credință și regăsire pe un teren comun, pe seradință și regăsire pe un teren comun, pe seradința cu atât mai mult le înalță dându-le, și prin muzică și prin cadru, o grandioasă sărbătorire.

Oare acțiunea tabloului VI și ultim din *Parsifal*, nu se desfășoară într'un cadru identic? Cine mai cutează astăzi să ridice glasul contra lui Wagner, învinuindu-l că a deservit credința creștină? Dar în evul mediu când însuși Christos apărea încarnat de un artist, sau chiar de un țăran mai cuvios, la manifestațiile religioase populare de atunci. (numite mistere) nu se întâmplă oare acelaș lucru?

Această tradiție nu numai că n'a fost criticată, dar a fost chiar contaminată până în zilele noastre: Manifestațiile dela Salzburg ne stau mărturie. In sfârșit producțiile cinematografice (filmul Golgotha, spre exemplu) unde figura lui Christ ca și toate întâmplările sfinte apar pe ecran în fata unui public atât de diferit ca credință, cultură, mentalitate, n'au fost veștejite niciodată nici de biserică, nici de mireni, ci din contră încurajate — ca propagandă creștină.

Constantin Brâncoveanu fiind nu numai de un stil foarte adequat sălei de concert, dar și de valoarea muzicală de nediscutat se poate susține singur, fără de cor și fără balet. Nu însemnează, însă, că decorul și baletul de îngeri, (dacă ar fi fost mai puțin monoton) ar dăuna câtva bunei impresii generale a execuției sau ar atinge grav credința ortodoxă. Aceasta cu atât mai mult câștigă din ambianță unei muzici grandios convingătoare și al unui decor potrivit datinelor bisericești.

Opera bufă *O noapte furtunoasă*, în 2 tablouri, după comedia cunoscută marelui I. L. Caragiale, muzica de d-l Paul Constantinescu, însoțește, în program, pe *Constantin Brâncoveanu*.

Nu găsim nici o explicație artistică pentru legitimarea acestei apropieri. Desigur amândouă operile se întregesc ca durată; ceeace este departe de a explica ceva.

Faptul, că amândouă se inspiră de la un izvor comun: muzica populară, nu este suficient ca justificare, căci pe când d-l Sabin Drăgoi caută culmile senine ale cântecului popular celui mai curat, sau ale monodiei bizantine, încărcată de înțelepciunea atâtor secole, d-l P. Constantinescu se îndreaptă — cum e și firesc, ținând seamă de subiect — către frivola mahala a orașelor.

Genul religios mult prea serios al oratorului *C. Brâncoveanu* se opune categoric apropierii de frivola *Noapte furtunoasă*. Aceasta este într'adevăr profanarea, de cari scriau unele cronici muzicale și nu cea sublinitată de aceste cronici, pe care am discutat-o mai sus. După *Parsifal*, simbolul sublim al renunțării la cele omenești, nu numai o comedie ușoară, dar chiar o piesă de caracter n'ar mai avea nici un rost.

Un singur lucru ușurează oarecum situația: este executarea operei d-lui Paul Constantinescu la începutul programului, fapt pe care-l datorăm, desigur, intuiției artistice a D-lui Ionel Perlea. In felul acesta auditorul trebuind să facă sforțări mari pentru urcușul anevoios dela burlesc, către sublim, poate să aibă oarecare satisfacție, ca un corolar al contrastului ce-l constată și care nu este câtuși de puțin în favoarea D-lui P. Constantinescu. Ordinea inversă ar fi fost o cădere dezastruoasă, dăunătoare, nu numai uneia din cele 2 opere, dar chiar impresia generală a întregului spectacol.

Dacă trecem acum la opera însăși pentru a-i cerceta calitățile artistice, descoperim întâi pe cele ale autorului ei. Lucrarea este inegală: sunt anumite momente admirabil prinse, altele mai puțin reușite, iar altele nu-și găsesc rostul în complexul compoziției. Așa spre exemplu: motivul orchestral, care însoțește prima scenă și cari începe și piesa precum și mare parte din recitativul celor 2 personagii din această scenă.

Din când în când Jupând Dumitrache are câte o «ieșire» nostimă în stilul dorit al piesei. Mai departe, intermezzo orchestral dintre cele 2 tablouri; de o ținută prea îngrijită, prea elegantă, acest fugato nu-și găsește explicația în ansamblul general, este, de altfel, de o bună calitate muzicală, original și bine orchestrat.

Cea mai flagrantă contrazicere între text și muzică se află în scena împăcării dintre Veta și Chiriac cu toată justețea de accent pe care o găsim ici și colo (în special rolul Vetei).

Muzica este de un serios cu totul în dezacord cu nesinceritatea, micimea și idicolul celor 2 eroi. Scena nu trebuia luată în serios ci caricaturizată, ironizată, privită de sus cu oare care indiferență. Cu cât pitoresc reușește autorul, din contră să înconjoare personagiul romantios al Ziței și al lui Rică Venturianu.

Lectura scrisoarei în acel tempo de vals sentimental, demodat (într'o spiritualâ orchestrație); apoi declarația de dragoste a lui Rică cu pathos și emphază ridiculă; un răspuns al Ziței către Jupân Dumitrache (merçi nene, merçi) excelând ca grație «feciorelnică» ridicolă, sunt lucruri rare, pline de pitoresc, de culoare, de înțelegere subtilă, cari dovedesc cu prisosință că putem aștepta în viitor opere mari, bine definite și personale dela pana d-lui Paul Constantinescu.

Opera română a făcut probă de bună înțelegere și încurajare a artei naționale și păstrându-ne rezerva de mai sus, referitoare la program (ar fi de dorit să auzim *O noapte furtunoasă și Noaptea* în aceiaș seară) putem aduce Direcției Operei, în special d-lui Ionel Perlea, care a condus întregul spectacol cu însuflețire, pricepere și autoritate, toate laudele și omagiile noastre.

Distribuția ambelor opere — bună, excelentă, câteodată. După o absență de 4 ani din Capitală, ne bucură și ne surprinde progresul făcut de tinere elemente, alături de vechii protagoniști pe cari îi găsim în aceeași perfectă formă.

Nic. N. Brânzeu

CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE

O VIAȚA DE CALUGAR: aceea a starețului Paisie, rus de origine dar duhovnicird 31 de ani pe pământ și în grai românesc, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, — a fost «dată acum pe slovă nouă și grai îndreptat» de către G. Racoveanu, cunoscutul luptător pentru dreapta-credință și pentru o mai vrednică rânduială în Biserica noastră.

Lucrarea, întitulată *Viața și nevoințele fericitului Paisie*, nu este un studiu de istorie bisericească, ci *reeditarea* unui text dela 1836, — acesta el însuși traducerea unui original rusesc, — datorite, amândouă, unor ucenici ai lui Paisie: Platon, autorul și Kiriac, traducătorul. Dar reeditarea lui R. nu e o simplă retipărire pentru popor, dar nici o ediție critică pentru cercetătorii specialiști, comentată și confruntată cu originalul; ci o *prelucrare* «pe grai îndreptat» a vechii traduceri, pentru omul din popor ca și pentru cel cult, dornici deopotrivă de folosul și desfătarea sufletului.

In ce stă munca d-lui Racoveanu? In îndreptări de ortografie, de topică și punctuație; înlocuiri, înlăturări și adausuri de cuvinte, — toate făcute, cum spune d-sa, cu grija statornică «de a nu aduce vătămare sinceității, naivității, căldurii și miresmei pe care le închidea fraza cea veche și fără de care scrierea aceasta ar fi moartă». Fiecare rând al cărții vădește lucrul migălos al autorului de a limpezi fraza orânduind-o altfel, dar păstrându-i, *pe cât cu putință*, atât construcția cât și materialul lexic. Pe cât cu putință și nu pe dea'ntregul, fiindcă erau lucruri cari trebuiau schimbate neapărat. Așa, bunăoară, toate construcțiile cu infinitivul la sfârșitul frazei și participiul prezent cu funcțiune de nume predicativ, au devenit propoziții în care verbele, la timpuri personale, și-au luat locul cuvenit în mijlocul frazei, — cum se poate vedea și în textul reprodus mai jos în amândouă versiunile (Kiriac și Racoveanu). Asemenea schimbări se întâlnesc la fiecare frază a cărții. Inlocuirile de cuvinte sunt făcute, în adevăr, cu un mare simț al textului și al limbii românești, cum o dovedește expresia «mulțime de spurcări» în loc de «mulțime de borturi», care ar fi sunat astăzi deadreptul trivial (p. 50 în noul text și 26 b. în cel vechiu).

Acelaș lucru trebuia făcut, după părerea noastră, și cu alte cuvinte, *scârbă* sau *răpști* bunăoară, a căror înlăturare n'ar fi însemnat, credem, nicio pierdere pentru frumusețea textului, întrucât ele nu aduc o valoare nici ca sunet nici ca înțeles. De altfel limba însăși a înlăturat pe cel din urmă și l-a făcut să degenereze, ca înțeles, pe cel dintâi. Nu trebuiau înlocuite, dimpotrivă, expresii ca: *mai vârtos* (cu *mai ales*), *fără numai* (cu *decât*) sau *așezarea* (cu *firea*), cari se găsesc încă vii în limba poporului și cari nu sunt lipsite câtuși de puțin de *căldură* și *mireasmă*. Trebue să recunoaștem, e drept, că nu pretutindeni s'au făcut aceste înlocuiri și altele de felul lor — ceeace înseamnă că ele se datoresc numai unei simple scăpări, în diferitele faze prin care a trebuit să treacă prelucrarea, și că, la o nouă ediție, expresiile de care e vorba se vor întoarce la locul lor.

Altfel, împăcând cu o rară îndemânare cerințele vechiului text cu pretențiile noului cernitor, d. R. a găsit calea către desăvârșirea adevăratului stil al scrierilor noastre bisericești, cari au alunecat, în vremea din urmă, ca tot scrisul nostru literar și filosofic, pe panta limbajului semidoct al gazetelor. Și însăși mijlocul ales de d. R., întoarcerea la texte mai vechi și prelucrarea lor pentru vremea noastră, ni se pare foarte nimerit astăzi, când e așa de redus numărul celor cari știu și cunosc cu adevărat limba românească.

Dar d. Racoveanu se așează cu această lucrare nu numai pe linia adevăraților noștri scriitori bisericești, ci reia totdeodată și tradiția de atâta vreme părăsită, a marilor noștri editori și traducători de cărți religioase și populare, cari au hrănit veacuri dearândul sufletul cărturarilor și poporului, deopotrivă. Tipărind *Viața lui Paisie*, Sf. Episcopie a Râmnicului a dovedit că știe să aleagă adevăratele mijloace de reeducare creștină a cugetelor pământe din vremea noastră: vieți și fapte *trăite* cu adevărat, iar nu «pilde» și povești *închipuite* de anumiți scriitori pe bani gata. Nădăjduim că acesta va fi numai începutul unei întregi activități de reînviere a vechilor noastre cărți religioase. (Prelucrarea *Vicleimului* de către d. Victor Ion Popa (în col. *Cartea Satului)* trebue alăturată și ea acestui început).

Ajungând la cartea însăși, nu-i vom povesti cuprinsul, — ea trebue cetită — ci ne vom întreba: care este *tâlcul* ei, care este întâia și cea mai de seamă învățătură care se desprinde din viața lui Paisie? Iat-o: In «setea după dreptare» (Racoveanu, *Cuvânt de lămurire)* a zilelor noastre, o viață de adevărat călugăr, cum a fost acest Paisie, ne pune în față un lucru de mare preț: icoana adevăratului *povățuitor*, pilda marelui *îndrumător*. Și în această privință să ascultăm ce spune Paisie însuși unui tânăr monah, care venise să-l cerceteze:

«După aceasta, trecând ca la trei luni, a venit dela Valahia în Sfântul Munte un monah tânăr cu numele Visarion. Acesta cercetase pe unii din părinții de acolo, căutându-și povățuitor; dar nu-și aflase. A venit, deci, și la Părintele nostru și l-a rugat, cu lacrămi, ca să-i spue lui (ca unul ce știa bine limba moldovenească) cuvânt pentru mântuirea sufletului; și ce fel de povățuitor s'ar cuveni să-și afle pentru a-și încredința acestuia sufletul său.

Insă Fericitul, suspinând din inimă, a lăcrămat. Și tăcând puțin, rugându-se în mintea sa, i-a zis lui:

Frate, pentru întristăcios lucru mă silești a-ți grăi ca să înnoesc durerea în inima mea. Pentrucă și eu, cu multă întristare și cu multă sârguință, așișderea am căutat povățuitor. Și n'am aflat. Și cu ajutorul lui Dumnezeu, multe scârbe am răbdat; că le port încă și acum. Drept aceia, mă întristez și pentru tine, că te văd cuprins de întristarea cea peste măsură și mă tem ca să nu cazi în desnădejde. Ci-ți voiu grăi puțin, după puterea neputincioasei mele înțelegeri.

Mântuirea sufletului, frate, de carea mă întrebi, într'un chip mai cu înlesnire a fi nu se poate decât prin povățuitor adevărat și duhovnicesc. Care, el însuși să se nevoiască a plini toate poruncile lui Dumnezeu, după cuvântul Domnului, ce zice: cel ce va face și va învăța acela mare se va chema? Căci cum va putea povățui pe altul la calea mântuirii, pe care el însuși n'a umblat? Că se cuvine ca mai întâi el însuși să stea, până la sânge, împotriva tuturor patimilor sufletești și trupești, și cu ajutorul lui Hristos să birue pofta și mânia, și cuvântarea de neînțelepție și mândrie s'o vindece prin smerita cugetare și rugăciune.

După aceea se cuvine a supune sufletului iubirea de dulceți, iubirea de slavă și iubirea de arginți, — aceste năpârci cumplite ale lumii întregi, — și toate celelalte patimi rele. Și după acestea, cu darul lui Hristos, se cade să strălucească unul ca acesta în darurile duhului, după cum zice Domnul: și să lumineze lumina voastră înaintea oamenilor, ca să vadă lucrurile voastre cele bune. Și celelalte. Dela un astfel de povățuitor, zic, un ucenic poate să învețe, fără de înșelare, din însăși faptele lui, toate Poruncile lui Hristos și toate faptele cele bune. Pe care ucenicul văzându-le și auzindu-le și prin credință și dragoste urmându-I, poate, cu ajutorul lui Dumnezeu și prin povățuirea luată, să sporească înainte și să afle mântuire. Astfel de povățuitor s'ar fi căzut să ne aflăm nouă, frate!» (p. 41—42).

Și un asemenea povățuitor se arată a fi fost, în adevăr, Părintele Paisie însuși.

Iar pentru a se vedea și deosebirea dintre cele două texte, iată cum sună în cel vechiu aceeaș cuvântare a lui Paisie către monarhul Visarion:

«Mântuirea sufletului, de care mă întrebi, întru alt feliu mai cu înlesnire a fi nu se poate, *fără numai* prin povățuitoriu adevărat și duhovnicesc: Carele și însuși *să fie nevoindu-se a face* toate poruncile lui Dumnezeu, dupre Cuvântul Domnului, ce zice: *Că* cel ce va face și va învăța, acela mare să va chiema. Că cum va putea pre altul a povățui la calea mântuirii pre carea el însuși nu au umblat; că să cuvine *el mai întâi însuși* împotriva tuturor patimilor sufletești și trupești până la sânge a stà, și cu ajutoriul lui Hristos, pre

poftă, și pre mânie a le birui, și cuvântarea de neînțelepție și mândrie, prin smerita cugetare și rugăciune a le vindeca. După aceea iubirea de dulceți, iubirea de slavă, și iubirea de argint, cumplitele acestea a *toatei* lumi năpârci, și toate celelalte patimi rele a le supune sufletului. Și după acestea, cu darul lui Hristos a străluci unul ca acela cu darurile Duhului, dupre cea zisă dela Domnul: *Așà* să lumineze lumina voastră înaintea oamenilor, pentru ca să vaze lucrurile voastre cele bune: Și celelalte. La unul ca acesta zic, povățuitoriu, și *cel ce să învață dela dânsul*, prin însuși *lucrurile* poate a să învăța fără de înșelare toate Poruncile lui Hristos, și toate faptele cele bune. Pre care toate acestea văzându-le și auzindu-le *cel ce să învață dela el* și prin credință și dragoste urmându-i lui, poate cu ajutorul lui Dumnezeu și prin *a lui* povățuire înainte a spori, și mătuire a află.

Acest feliu s'ar fi căzut nouă frate, a ne afla povățuitoriu»..

In haina cea nouă, îmbogățită cu 31 de note istorice, adăogate de noul îngrijitor al cărții, — dintre ele n'ar fi trebuit înlăturate nici trimiterile la Sf. Scriptură, care se găseau în vechea ediție, — și înfrumusețată de arta lui Mac Constantinescu, *Viața și nevoințele Fericitului Paisie* este o carte de mult folos și de aleasă bucurie a sufletului, și nădăjduim că va găsi la cetitorii zilelor noastre, primirea și răsunetul pe care îl merită.

D. C. Amzăr

PENTRU ROMANUL DE MAINE. — Din ce în ce mai stăruitoare și mai limpezi, răsar, din rândurile tineretului, strădunți de întruchipare a omului de caracter și de nuncă, cinstit cu sine și cu alții, neprecupețit iubitor de neam și țară, gata oricând de jertfă smerită pentru gândul și cugetul său curat, — însușiri ale omului de înaltă valoare morală care va trebui să fie românul de mâine. Nu sunt, e drept, aceste prime încercări, studii de mare întindere, — vor veni desigur și acestea la vremea lor —, ci scurte mărturisiri de credință, încrucișând ici și colo, în grabă, spada cu învățăturile și orânduelile taberelor vrăjmașe.

In fruntea și la temelia tuturor, stă, neîntrecută, acea *Cărticică*, din 1933, tocmai prin siguranța cugetării ei, pe cât de simple pe atât de adânci și hotărîte care va rămâne pentru totdeauna îndreptarul oricărei mișcări de trezire a poporului nostru — nu la neputința, slobodă să facă orice, ci la puterea înstare să voiască și să înfăptuiască ceeace trebue, spre a se înălța, acest popor, prin el însuși, volnic și luminos, pe treptele de sus ale omeniei.

Pe linia aceloraș credințe și nădejdi, au apărut de curând broșuri și articole, cari încearcă, deopotrivă, să tragă hotarele lumii de năzuințe noi pentru care luptă, suferă și muncește tineretul românesc de azi.

Ele sunt: *Intre lumea legionară și lumea comunistă* de d. Alexandru Cantacuzino, *Studențimea și idealul spiritual* de d. Radu Gyr și *Rânduri către generația noastră* de d. Ion Banea, aceasta din urmă cu un foarte frumos *cuvânt introductiv* al d-lui Ion I. Mota, în care încrederea și modestia se împletesc într'un duh legionar desăvârșit.

Tot aci trebuesc pomenite și articolele părintelui C. R. Crișan, din revista *Orientări* dela Moinești-Bacău, între toate mai cu seamă acel *Reportaj istoric* din n-rul pe Iulie—August, și cele privitoare la *Școala nouă* din ultimele n-re ale revistei. Scrisul avântat al părintelui Crișan se mișcă cu un mare simț, în marginile adevărului și când critică cu înverșunare și când laudă cu înflăcărare.

Nu intrăm în discuția cuprinsului lor, întrucât rezervele noastre sunt numai de amănunt și nici nu le rezumăm, pentrucă nu vrem să scutim pe nimeni de cetirea lor.

De altfel se va fi observat, desigur, dar să ni se îngădue s'o spunem și direct, că *Rânduiala* nu rezumă propriu zis părerile cuiva spre a le împărtăși celor cari se pot mulțumi cu informația «recenziilor», ci le judecă pentru cei cari le cunosc sau le vor afla ei înșiși dela isvor.

Așa fiind, cine urmărește strădunțele tineretului nostru de azi are de cercetat și paginile acestor lucrări — mai ales pentru duhul de care sunt străbătute.

Dinu Buzdugan

POLITICĂ ȘI ECONOMIE

OPINIA PUBLICĂ ȘI POLITICA EXTERNĂ. Cu Italia? cu Etiopia? Cu cine suntem?

E întrebarea la care se grăbesc să răspundă astăzi, la noi, toți cei — atât de numeroși — care socotesc că trebue să fim neapărat ori cu unii ori cu alții.

Cu Italia și contra Societății Națiunilor, sau cu Etiopia și pentru Geneva? Cu Germania — și de câtva timp: cu Polonia —, sau cu U. R. S. S. ?

Trebue să fim cu Italia pentru că sântem latini și admirăm fascismul (ne trebue și nouă un Mussolini !) — și contra Societății Națiunilor fiindcă, deși n'o cunoaștem prea bine, știm că e o creațiune inutilă și totuși primej-

diosă. Sau trebue să fim cu Etiopia fiind că sântem antifascişti, contra războiului şi fanatici ai marxismului — şi pentru Societatea Naţiunilor fiind că, mai presus de orice şi mai ales de realităţi, ne preocupă pacea universală şi eternă.

Trebue să fim cu Germania fiind că acolo s'a realizat — în forme specific germane, dar aceasta se uită—ceeace am dori realizat la noi, în forme specific româneşti,—dar şi aceasta se uită. Trebue să fim cu Polonia numai fiindcă e în raporturi cordiale cu Germania D-lui Hitler şi în raporturi reci cu Rusia D-lui Stalin. Sau trebue să fim cu U. R. S. S. fiind că sântem «de stânga» şi fiind că acolo nu e antisemitism — ba chiar Israel domneşte şi guvernează: e destul pentru a se înlătura celelalte întrebări posibile, mai ales întrebarea dacă sistemul politic sovietic se deosebeşte într'atât, în metode dacă nu şi în principii, de celelalte dictaturi, detestate acelea, fascistă şi naţional-socialistă.

Şi aşa mai departe.

Problema e simplă, precum se vede. Prea simplă chiar: simplistă. Alternativa — aceasta e formula curentă, la noi, în judecarea situaţiunilor de politică externă.

Numai că, printre termenii ei, nu apare niciodată prea lămurit interesul propriu-zis românesc.

Pentru sau contra fascismului, a naţional-socialismului, a comunismului — aceasta decide cum trebue să gândim şi ce trebue să facem! Aproape uităm că sântem şi noi o naţiune cu un destin al ei, un Stat cu interesele lui. Ce contează a altceva: să punem într'un acord de aparenţă logică politica noastră externă cu simpatiile noastre doctrinare, deducând cu necesitate pe cea dintâi din cele din urmă. Cu atât mai bine dacă, din politica externă, putem dura o armă de politică internă, spre a lovi în adversari.

Suntem naţionalişti? România nu poate atunci face politică externă decât alături de Statele unde a izbândit o doctrină naţionalistă, adică doctrina naţionalistă, unică şi universal valabilă.

Suntem democraţi sau ascundem numai sub neutralitatea democraţiei credinţe de «extremă stângă»? Trebue atunci să combatem cu înverşunare orice dictatură — afară de aceea a proletariatului — şi să ne aşezăm hotărît, numai pentru «salvarea libertăţilor», de partea «marilor democraţii apusene» şi mai ales a marei (Iar care şi unicei?) experienţe sociale a Sovietelor.

Independenţă de gândire şi libertate de acţiune? Nu. Să urmăm exemplul străinătăţii. Într'un sens ori într'altul — să imităm. Am porni de la «Belgia Orientului» şi de la «micul Paris»; am ajuns să nu mai fim noi înşine.

Nu există însă şi altă atitudine posibilă?

Simplă, şi aceasta. Dar simplă în înţelesul bunului simţ, care respinge rigiditatea falselor alternative, rezervându-se pentru toate eventualităţile.

Naţionalistă, firește. Dar *naţionalistă în înţelesul conştiinţei de sine a unei naţiuni, al unui punct de vedere românesc, al nostru, ţinând seamă de interesele noastre, româneşti.*

O atitudine realistă.

Într'o asemenea atitudine, fără îndoială că lucrurile trebue privite strict politic.

Aşa dar, consideraţiunile de ordin moral sau umanitar, ca şi cele de rassă sau de religie, ca şi convingerile sau simpatiile doctrinare ca şi abstracţiunile juridice — nu pot constitui principii din care să se inspire politica noastră externă.

A avea, de pildă, conştiinţa (nu prea exagerată însă) a latinităţii noastre nu înseamnă a ne îmbăta de cu totul nesigura valoare a «fraternităţii latine» şi a ne gudura pe lângă «surorile» noastre, mai mari sau mai mici. A voi instaurarea românismului în România nu înseamnă a ne alătura neapărat oricărui naţionalism şi a-l copia întocmai. A combate comunismul ca o concepţie străină de spiritul românesc nu înseamnă a fi cu orice preţ ostili Rusiei Sovietice.

Şi aşa mai departe.

Să deosebim, cu alte cuvinte, problemele noastre de viaţă internă de problemele implicate de participarea noastră la viaţa internaţională.

Bine înţeles, de anumite realităţi interne depinde în bună măsură şi seriozitatea politicei noastre externe, a cărei greutate o dau numai un echilibru autentic al vieţei naţionale şi sociale şi al întocmirii de Stat; o îndrumare a culturii pe căile noastre proprii; un regim stabil; o politică de întărire biologică a rasei; o armată puternică, disciplinată, bine pregătită şi bine înzestrată; o administraţie ordonată; o organizare economică şi o stare financiară oglindind bogăţia de fapt a ţării şi potrivită cu nevoile noastre reale; o aşezare a presei în rostul ei firesc, acela al informaţiei oneste.

Dar atât. Câmpul politicei externe trebue să rămână liber de prejudecăţi şi de sectarismul «dreptei» sau «stângei», de naţionalismul exasperat al internaţinalei judaice.

Victor Ion Rădulescu

ROMÂNIA IN FAŢA CONFLICTULUI ITALO-ABISINIAN. Prietenul Victor Rădulescu a arătat cu deplină îndreptăţire, unghiul sub care cată să privim, dincolo de simpatiile şi antipatiile insului, problemele vieţii internaţionale. Acest unghiu e acela al interesului naţional. Rămâne numai să vedem cum se numeşte acest interes pentru noi şi încotro ne mişcă el în cazul concret al conflictului, de atâta obştească frământare, putând duce aci cât de departe pe calea primejdiilor, conflict în care cei doi poli reali sunt Italia şi Anglia.

Lucrurile se înfăţişează, credem, pentru noi cu o oarecare limpezime: interesul nostru se arată aci sub un îndoit aspect, unul material şi altul spiritual. Considerarea celui dintâiu ne duce spre politica vieţii noastre economice, şi mai departe, considerarea celui de-al doilea spre perspectivele desvoltării noastre culturale. Nu ştim dacă în îndrumările sale, şi ideologic şi practic îndoelnice, politica noastră externă a ţinut seama şi de cea dintâiu şi de cele din urmă. Ceeace este sigur e că, urmând hotărîrilor forurilor geneveze, cari s'au mişcat din anumite îndemnuri şi pentru anumite interese — *nu ale noastre* — statul român a aderat prin cuvântul autorizat al d-lui Puriei la sistemul de sancţiuni economice împotriva Italiei. Data de 18 Nov. ne-a şi prins în angrenajul acestor sancţiuni; o dată ulterioară, care dacă n'a fost cea de 12 Decemvrie, ameninţă să fie cât mai apropiată, ne promite extinderea lor la petrolul românesc. Ce ne aduc ele? Suprimarea comerţului din ultimii ani tot mai excedentar cu Italia. Asociatia exportatorilor de petrol din ţară a căutat să atragă atenţia guvernanţilor asupra pierderii imense ce decurge din aplicarea şi extinderea sancţiunilor, exportul nostru în Italia reprezentând un foarte ridicat procent din exportul total al ţării, numai cantităţile de petrol exportate înfăţişând pentru Italia jumătate din întregul său import de petrol.

In asemenea condiţiuni e locul să ne întrebăm dacă interesul nostru economic a fost respectat şi dacă Românul îl respectă totdeauna în judecata sa. Cei cari au avut grija lui în faţa altor interese, au căutat — e drept — să obţină pentru pierderile noastre juste compensaţii. Să nu ne mire că ei au primit răspunsul meritat şi atât de moral când e vorba să ascundă interesele altora, că în opera de pacificare a Genevei nu trebue să se caute compensaţiuni, ci să se aducă sacrificii.

Sacrificii deci — cuvântul s'a spus; dar pentru ce? Pentru o datorie sau un interes superior de sigur. Numai cât am vrea să le cunoaştem şi noi pe acelea cărora li se jertfeşte cu atâta rară uşurinţă nevoile încercatei noastre economii. E vre-o datorie de înaltă umanitate? e vre-o generoasă ridicare pentru apărarea libertăţii?

Dacă ar fi cea dintâiu, nu ne-am putea opri să ne întrebăm cât preuţeşte, când lupta pentru ea, pedeoparte sărăceşte populaţia ţării, iar pe de alta spriijne un regim de exploatare feudal în paguba câtorva milioane de oameni (Abisinia nu este într'adevăr o naţiune, ci o grupare, interesantă, e drept, etnografic, un trib guvernat suprapus unei poporaţiuni de triburi disparate). Dacă ar fi vorba de cea de-a doua ar trebui să ne explicăm mai întâiu poziţia, cel puţin naivă, în această luptă alături de statul stăpân al celui mai întins imperiu colonial din lume, care a rezolvat întotdeauna prin potrivirea intereselor sale, delicata problemă a libertăţii altora.

Dar de nici una din aceste supoziţii nu pot fi învinuiţi guvernanţii noştri. Elanul abstract le-a lipsit întotdeauna .

Dacă acesta ne întâmpină uneori la doctrinarii de pretutindeni, cari predică o cruciadă a Libertăţii, gândul pe care ni-l aduce nu este totuşi valabil. Lor le-am răspunde că libertatea nu este un scop, ci este un mijloc. Preţul ei se judecă omeneşte pe roadele sale. Acestea ne-au îndreptăţit să punem deasupra anarhiei sângeroase a triburilor germanice şi celtice, binefăcătoarea pace romană. Libertatea aceasta rodnică nu este dată în vre-un abstract drept al naturii, ci se câştigă şi se creiază neîntrerupt. Acela este vrednic să o aibă care o poate ţine, înfăptuind în ea în cea mai curată omenie:

Nur der verdient sich Freiheit
wie das Leben
Der täglich sie erobern muss.

Oamenii de politică *reală* ne vor răspunde însă alteeva. Ei nu vor întârzia să invoce trebuinţele «securităţii colective» şi respectul Pactului dela Geneva. E bine să ne dăm seama de ce înseamnă aceasta. De pactul dela Geneva s'a vorbit de cincisprezece ani neîntrerupt, de cincisprezece ani el a fost argumentul suprem la noi în materie de politică internă sau externă, în faţa căruia căderu cele mai elementare griji pentru apărarea şi propăşirea noastră. Bază juridică a securităţii colective, el se judecă în întregime prin valoarea sa practică şi nu după speranţe romantice ale popoarelor. In mai multe rânduri în cari erau puse în discuţie viaţa şi libertatea oamenilor, activitatea instituţiei dela Geneva a fost pur verbală. Ea n'a intervenit în războaiele aşa de dese din America sudică, deşi Bolivia şi Paraguayul erau membre ale sale; n'a intervenit şi nu intervine în conflictul chino-japonez, lăsând Japonia, retrasă din Ligă, să-şi urmeze nestânjenită politica ei imperialistă; n'a in-

tervenit în grava problemă a înarmărilor germane, deşi ele cuprind cea mai turburătoare ameninţare a păcii viitoare; a primit însă cu braţele deschise tovărăşia de viaţă şi luptă a acelei puteri, care, declarată acum prietenă a omenirii, nu năzueşte mai puţin să ducă pretutindeni focul celei mai criminale revoluţii. De ce în atâtea rânduri o asemenea abdicare dela funcţiunea sa firească n'a deşteptat spiritul de datorie şi n'a împins la acţiune pe nici unul din *conştiincioşii* membri ai forului dela Geneva? De ce pentru civilizaţia milenară a Chinei surori nu s'a ridicat ministrul nostru de externe să ceară şi să impună sancţiunile României împotriva Japoniei agresoare?

De ce? — Pentrucă, minori în hotărîrile noastre, adică lipsiţi de independenţă în acţiune, noi n'am primit în aceste cazuri porunca interesului direct simţit al unei mari puteri.

De astădată o asemenea poruncă s'a primit. Anglia ameninţată prin expansiunea italiană în drumul Indiilor *sale* şi în stăpânirea mării *sale* Mediterane a cerut Societăţii Naţiunilor să-i apere imperiul colonial, zona de interese din jurul lacului Tana, pe Negusul pe care şi-l rezervă pentru mai târziu, etc. Aspectul tragic al acţiunii de dreptate dela Geneva acesta este. La spatele «acţiunii colective», care duce înainte în lupta economică, aşteptând şi pregătind-o pe cealaltă, statele vasale guvernului din Londra,—se mişcă interesele şi, de curând, orgoliul britanic, cărora se alătură, împotriva Italiei fasciste toate forţele anarhiei şi revoluţiei internaţionale. Aci suntem şi noi.

Dacă însă aceasta e realitatea securităţii colective, ne dăm seama de ce însemnează şi de ce va însemna ea, când nici un interes al vreunei mari puteri nu o va mai pune în mişcare. Trebue să notăm aci că, chiar aşa, posuncită de interesele unui mare popor, felul în care a intrat în joc până acum — făgăduind să fie de aci înainte sfîngeroasă pentru pace— ne arată îndestul trista sa ficţiune. O ţară mai puţin întărită de natură ca Abisinia luptând nu împotriva unui corp colonial expediţionar ci a unei întregi armate ai-ar fi văzut soarta hotărită înainte ca tunurile de hârtie dela Geneva să se fi pus în funcţiune.

Şi atunci cărui interes să sacrificăm cea mai neinsemnată din bogăţiile noastre? Ca să slujim altora sau ca să cultivăm şi de aci înainte, sclavi de gând şi sclavi de faptă, primejdioasa ficţiune, care 15 ani de zile ne-a abătut privegherea de la singurele elemente ale liniştei noastre: avioanele, tunurile, mitralierele, carele de luptă, etc., pregătindu-ne deşteptarea cea mai plină de căinţă?

Mai avem de judecat interesul nostru şi sub un alt aspect.

Văzut în larga lui perspectivă conflictul italo-abisinian pune faţă în faţă două lumi. El ridică lumea saxonă, germanică, a Nordului, ameninţată în visul său de hegemonie economică, împotriva lumii latine de mîine-zi, care-şi deschide un drum nou de viaţă şi expansiune, purtând cu sine o idee umană nouă de disciplină şi sacrificiu. De acolo, de unde au pornit de două milenii câştigurile esenţiale, care au făcut pe om mai om, revărsându-se prin politică şi cultură, ca o binefacere asupra triburilor barbare sau semibarbare ale nordului germanic şi celtic, pentru a-l aduce pe încetul în lumea civilizaţiei europene, de acolo se afirmă astăzi, cu o nouă strălucire, cu o putere victorioasă, mai mult decât în ori care ţară latină, ideea romană.

In faţa acestei lupte, care poate hotărî într-un fel sau altul, dincolo de formalismul înşelător al Instituţiei de la Geneva, drumurile reale ale Istoriei europene de mâine, omul român nu poate fi indiferent. Înţelegerea interesului său, de astă dată spiritual, îi impune o atitudine: el trebue să-şi dea seama, că, aderând la sancţiunile împotriva Italiei şi căutând micşorarea ei, el se scade pe sine în ceeace are mai preţios ca om. Orizontul mai larg al culturii noastre e latin, finalitatea adâncă a ei e latină, căci latină este lumea în care ne integrăm sufleteşte. Ori ce înfrângere a mersului victorios al ideii latine se simte în deprecierea destinuuli firesc al creaţiunilor noastre spirituale. Istoria formării noastre ne-a prins în acest determinism sufletesc: înfăţişăm în lumea mare un fel particular de a fi, dac sau ortodox, al făpturii latine. O victorie a britanismului nordic înseamnă o întoarcere a orizontului nostru cultural spre trecutul măririi romane, sau o falsificare prin impunerea unui ideal strein.

Istoria lumii e plină de asemenea momente de răscruce cari au însemnat o victorie sau o înfrângere, nu pentru un conducător sau un grup de oameni, ci pentru popoare sau rase. Popoarele latine îşi au astăzi clipa lor de răscruce. Şi dacă, în astă privinţă, o victorie a Italiei ne-ar putea lăsa nelămuriţi asupra perspectivelor ce le deschide supoziţia unei înfrângeri a ei — pe care nici un român conştient n'ar putea-o dori — ne-ar arăta — prin consecinţele funeste ce le-ar aduce: scăderea prestigiului latin şi ruperea frontului său pe cale de formaţie, prin trecerea Italiei în tabăra puterilor centrale, însemnând acolo primejduirea păcii europene — unde se găseşte interesul nostru şi sorţii desvoltării noastre viitoare. E de cel mai mare preţ să nu luptăm împotriva lor, ci *pentru ele.*

Dinu Buzdugan

COOPERATIVA LEGIONARĂ şi-a început activitatea de o lună, o continuă cu râvnă şi o va continua sub semnul biruinţei. Insemnăm aici această faptă economică pentru marile ei semnificaţii spirituale. Oricât ar părea de curios pentru economiştii de azi, acesta e adevărul. Crearea cooperativei legionare se aşează pe linia aceea de înfăptuiri, a căror unică esenţă e într'un nucleu de densă spiritualitate.

A realiza ceva pe teren economic, acolo unde toţi oamenii de azi sunt prinşi de mâni şi de picioare într'un mecanism mort de legi materialiste şi a o face tocmai cu năzuinţa precisă de a realiza demonstrativ împotriva acestor imense forţe de inerţie care apasă azi lumea, înseamnă o faptă etitoricească de vremi noui. Dar care nu-şi poate avea sprijinul decât într'o teribilă încordare de suflet, de putere omenească, într'o regenerare de forţe omeneşti, pe care oamenii numai atunci o pot îndeplini când sunt în stare să se aplece adânc înăuntrul lor, spre isvoarele primare, când pot adică să intre în zona aceea nucleară a vieţii, numită spiritualitate. Din punctul acela central toate perspectivele sunt deschise. De acolo se poate vedea că economicul e un teren care poate fi străbătut de raze vii, cum pot fi străbătute de raze vii toate domeniile vieţii. De acolo se poate vedea că în negoţul nostru anchilozat se poate aduce iar apa vie a vechilor noastre însuşiri româneşti: încrederea, cântarul drept, mafa cinstită şi, mai ales, omenia aceea care făcea din negoţul vechi românesc o operă vie şi nu un mecanism gol, dur, mortificat, cum e comerţul capitalist de azi.

Şi tot de acolo din nucleul acela central de spiritualitate, reiese şi acest mare relief românesc: pe când, de pildă, actuala mişcare naţională a Germaniei s'a sprijinit pe ajutorul financiar al marei industrii, Legiunea se înalţă fără să datoreze ajutor nimănui. Ci dominând financiarul şi economicul, creându-le.

Puiu Gârcineanu

ŢARĂ ŞI ŢĂRI

BRĂILA ŞI BRĂILENII. Viaţa noastră regională este în deobşte obosită, tristă şi fără năzuinţe. Capitala, acest început de metropolă fără stil, creşte mereu, se desvoltă în dauna tuturor celorlalte aşezări urbane ale ţării. Intre oraşele mari ce tânjesc astăzi, Brăila are o situaţie particulară. Nu Bucureştii i-au răpit din strălucirea de odinioară — aşa cum ar fi cazul Iaşilor, — ci alte cauze din afară, împrejurări istorice şi politice, unele fără putinţă de înlăturat.

Situaţia de astăzi a Brăilei, care, alături de Galaţi, este cel mai mare şi modern port dunărean din ţară, se datoreşte cu deosebire întâmplărilor internaţionale din anii din urmă. Fiind unul din punctele ţării prin care economia noastră căpăta legături cu cea străină, era firesc ca această frumoasă şi activă aşezare românească să se resimtă în urma schimbărilor ce s'au produs în viaţa şi legăturile naţiunilor. Sunt două cauze care au dus pe această cale, la decadenţa economică a Brăilei şi în general la slăbirea exportului nostru. In primul rând, politica economică autarhă a naţiunilor care au tendinţa de a deveni în acest fel tot mai independente şi în al doilea rând, politica sancţiunilor care nu începe cu acelea împotriva Italiei, ci este mai veche. Dacă prima cauză nu putea fi înlăturată, cea de a doua este rezultatul unei conduceri lipsită de inteligenţă şi patriotism. Politica noastră economică faţă de Germania şi Italia, singurile ţări cu cari am fi putut avea strânse legături economice şi comerciale este o politică comandată, care poate folosi altora dar nouă, nu!

In repetate rânduri s'au făcut încercări pentru a readuce viaţa Brăilei la ritmul ei din trecut, încercări fără isbândă, deoarece lucrurile erau privite la suprafaţă iar mijloacele nepotrivite cu situaţia de fapt. Luna Brăilei nu a însemnat acelaş lucru ca luna Bucureştilor. Semnificaţia ei a fost alta pentrucă altele au fost motivele cari au creeat-o. Luna Brăilei nu a fost altceva decât recunoaşterea oficială a decadenţei. Ea trebuit «o lună» specială acestui oraş de înfloritor trecut, pentrucă se simţea uitat. Sforţarea continuă şi organizată, pornită din nevoile unei vieţi care se vrea sporită, ea lipsit în vremea din urmă. Viaţa de astăzi a Brăilei nu mai atrage pe nimeni, ca 'n alte dăţi. «Luna» a fost doar o amăgire; nu a putut schimba nimic din asprimea zilelor prin care trece. Casele de negoţ, stau tot cu uşile închise, fabricile, puţine lucrează, Dunărea nu mai primeşte vase pentru a încărca grâne sau alte bogăţii şi a le trece peste mări, ci numai pentru odihnă. Toate ramurile de activitate ţineau de port. Lipsind această activitate de căpetenie, celelalte au suferit. Meseriaşii, negustorii, industriaşii, armatorii şi chiar profesioniştii liberi cum sunt avocaţii şi medicii, s'au resimţit puternic.

Care este atitudinea brăilenilor în faţa acestor stări de fapt? La prmia vedere s'ar părea că ei îşi părăsesc oraşul care nu-i mai poate hrăni. Dacă însă s'ar face o numărătoare a celor cari au plecat odată cu bogăţia şi pleacă încă astăzi, s'ar putea vedea că aceştia, în cea mai mare parte sunt străini, sau români recent aşezaţi prin partea locului. Rareori pleacă băştinaşii, mai întotdeauna străinii dornici de îmbogăţire uşoară.

Există aci o interesantă şi puternică tradiţie care îi păstrează locul'ui. Brăilenii nu îşi părăsesc oraşul lor decât cu multă greutate. Obişnuit ei pleacă pentru a se reîntoarce acasă, iar atunci când împrejurările îi forţează să nu se mai înapoieze rămân legaţi permanent de aceste locuri. Dar nu numai atât: şi când sunt acasă şi când trăesc răspândiţi brăilenii dovedesc o altă însuşire particulară; ei manifestă o strânsă solidaritate. Acasă se organizează şi se conduc prin ei înşişi; demnitarii brăilei sunt întotdeauna băştinaşi; rarcori pătrunde câte un om din alte locuri — nu mai vorbim de străini — şi atunci este supravegheat şi privit cu neîncredere. In afară, ori unde s'ar întâlni, ei se simt brăileni şi se recunosc ca atare.

Este în adevăr o puternică mândrie şi conştiinţă brăileană. Două lucruri par să fi contribuit cu deosebire la formarea acestui «neam de oameni» cum le-a zis profesorul Nae Ionescu, el însuşi brăilean. Pe deoparte trecutul de luminată viaţă şi mare bogăţie, iar pe de alta frumuseţea oraşului şi cu deosebire aceea a priveliştilor înconjurătoare.

Rolul important economic, «aurul» ce curgea pe cheuri'e Dunării brăilene a făcut ca privirile tuturor să se îndrepte către acest punct al ţării. Această faimă de neîntrecută bogăţie, nu numai că a îndemnat către acest loc, paşii multor oameni, români sau străini, dar a creeat o conţsiinţă şi o mândrie a preţului şi însemnătăţii de a fi băştinaş. Puşi la răscruce de drumuri, prin contactul variat, lupta continuă, li s'a format inteligenţa şi caracterul dârz (notă ce pare să vină din vechea şi puternica vână mocănească a brăileanului).

Cel de al doilea fapt care alimentează fiinţa brăileanului, adică legătura cu pământul, nu este lipsit de însemnătate. Această legătură are un caracter cu totul particular, intră în orizontul vieţii lui, în aşa fel încât îl stăpâneşte. Aşezat la limitele a două privelişti cu caractere deosebite, brăileanul păstrează în formaţiunea sa, puterile şi frumuseţile amândorora. Deoparte câmpia nesfârşită, când verde, când aurie, împodobită cu oaze de salcâmi, copacul trist şi rezistent al vieţii aspre din partea locului şi cu fântâni ca nişte cocostârci împietriţi în orizontul vânăt-roşcat al serilor târzii de toamnă. De ceialtă parte Dunărea, în punctul unde cele două braţe cuprind deplin balta şi pădurea de sălcii bătrâne, pentru a porni laolaltă cu o majestate unică pe întreg cursul său european. Canalurile cu cântecele apelor şi jocurile lumineci ce capătă nenumărate nuanţe peste zi, după răsfrângerile şi încrucişările de raze pornite din atmosferă din ape şi vegetaţie, lacurile cu faţa de sticlă verzue străbătute de peşti şi atinse din sbor de păsări ciudate, bătrânele păduri de sălcii, malurile dobrogene cu zidul de granit al munţilor Măcinului, peste care în serile de primăvară, când vin apele, se întinde o pânză brumată transparentă — dau laolaltă una din cele mai frumoase şi variate privelişti din ţară, în faţa căreia o aşezare de oameni îşi mângâe zilele, astăzi atât de aspre, ca singura bucurie statornică ce o au.

Ca şi câmpia deschisă, lineară, din spre Apus, Dunărea cu întreaga priveliştc ce se deschide către pământul dobrogean, face parte din fiinţa spirituală a brăileanului ,îl stăpâneşte şi îi dă însuşiri proprii. Atât de adânc trăeşte această priveliştc în sufletul său încât o poartă cu nostalgie când e plecat şi ca pe o vatră când e acasă. Se spune bunăoară, despre un poet şi distins critic de origină brăileană, astăzi prins în Capitală, că dacă coboară în gara Brăilei, înainte de a întreba despre părinţi şi rude întreabă: cum mai e Dunărea? Faptul nu e izolat, chiar dacă întrebarea lipseşte.

Aşa arată Brăila, aşa sunt brăilenii adevăraţi. Vor reveni oare vremurile bune când porţile cetăţii se vor deschide din nou spre bucuria lor ,acelora cari rabdă astăzi fără să le părăsească?

Impreună cu aceşti oameni dârji, noi credem că da! Dar numai atunci când vom avea o Ţară nouă. Singură, Brăila nu se mai poate ridica, ci numai odată cu neamul întreg.

Ernest Bernea

OAMENI CARI AU FOST

C. NOTTARA. Cu moartea lui C. Nottara, începutul teatrului românesc intră în câmpul ceţos al istoriei. El nu ne mai poate vorbi prin prezenţa plină de trecut a Maestrului. Curiozitatea noastră trebue s'apuce de-acum calea cercetării.

La 1 Septembrie 1877, *Societatea dramatică*, în frunte cu Prinţul Ioan Ghica îşi începe activitatea sub oblăduirea noii legi care urmărea «apărarea talentului şi a muncii» artiştilor dramatici. Alături de Raluca Stavrescu, Frosa Popescu, Costache Dimitriade, Ioan Pannu şi alţi fondatori ai *Societăţii*, C. Nottara, elev la Conservator, împreună cu alţi 11 colegi, începe reprezentaţia piesclor *Visul Dochiei* şi *Doctorul Satului*, sub regia lui Gatineaux. De atunci viaţa lui e viaţa Teatrului Naţional, păşind dela început şi rămânând până la sfârşit pe primul plan.

A jucat în melodramă: în *Benlei* sau *Fiul nopţii*, bunăoară. In Don Salust din *Ruy Blas* a fost magistral.

Dela şcoala romantică a Sarei Bernard, C. Nottara a trecut la realism, jucând în piesele lui Augier şi Alex. Dumas-fiul.

Această trecere s'a făcut cu durere din partea Maestrului ca orice schimbare totală mai ales că Alex. Davila, care e numit directorul teatrului, îl pune mai în umbră, pentruca să-l scoată din nou la lumină Pompiliu Eliade, montându-i *Viforul*, *Apus de soare* şi *Regele Lear*, marile creaţii ale lui C. Nottara. De unde până atunci amatorii de teatru erau destul de puţini, — se puteau număra spectatorii în sală, — atunci Teatrul Naţional cucereşte tot mai mulţi spectatori. Şi Maestrul joacă mereu: teatru clasic, tragedie, teatru modern, comediile lui Caragiale, pentruca în a 2-a etapă a carierii sale când apare pe scenă ceva mai rar, jocul său să devină mai strâns, mai interiorizat, mai spiritualizat. Fără accente tragice, de efect, a interpretat acum ca nimeni altul până la el, nici pe scenele Apusului, pe Wurm din *Intrigă şi Amor* şi pe Franz Moor din *Briganzii*.

A jucat câteva sute de roluri, tot mai bine, tot mai nou: Hamlet, Horaţiu din *Fântâna Blanduziei*, Temnicierul din *Cocoşul Negru*, Tipătescu din *Scrisoarea pierdută*, în ultima piesă a d-lui Valjean, *Vedenia*, pentruca anul trecut să-şi încheie activitatea cu Eduard al IV-lea din *Richard al III-lea*.

Tot ce juca, juca intelectual, fin. Nottara era de bună credinţă: totdeauna era acela pe care trebuia să-l întruchipeze, realizându-se astfel pe sine. Realizările sale erau bazate pe studii, pe inteligenţă, pe cultură. Nici un gest de prisos; totul măsurat şi simplu; de un firesc care adesea atingea desăvârşirea.

Cu cât juca un rol mai mult sau relua altul mai vechi, cu atât îl lucra şi studia de fiecare dată.

Dela accentele patetice pe cari le avea în rolul hatmanului Arbore, la început, în câteva scene, în 1928 când şi-a reluat creaţia, patetismul a fost transformat într'o adâncă suferinţă neexteriorizată, care făcea exasperantă durerea. La finele actului II, când e adus Cătălin pe năsălie, în faţa tatălui său şi hatmanul, prin glasul cald al Maestrului, spune, rupându-şi încheietorile dela gât: «Adevărat c'a murit?... Şi nu plâng? . . . uitaţi-vă la mine că nu plâng, că nu pot să plâng! . . . Imprumutaţi-mi lacrămile voastre să plâng la capul lui Cătălin al meu!... O lacrimă... numai una! Ah!» şi cade jos, — atunci, după lăsarea cortinei, toată lumea din sală îşi ştergea ochii. . .

Arta lui Nottara era o îmbinare desăvârşită de talent, intuiţiune şi muncă. Jocul de talent se desfăşoară, după însăşi părerea Maestrului, «fără sforţare, în mod precis şi adevărat». Intuiţiunea, care, după el, caracterizează întotdeauna un mare artist, adaugă «priceperea limpede, justă şi imediată a lucrurilor adevărate». Intuiţia e instinctul care conduce pe artist prin toate nuanţele, prin toate tainele unui rol. El descopere direcţia, luminează sensul interpretării; talentul, ajutat de studiu o fixează în amănunte, o desăvârşeşte. Toate elementele artei lui Nottara: ţinuta, gestul, dicţiunea, tonul, toate posedate într'atâta bogăţie de nuanţe, treceau după însăşi concepţia lui, prin acest laborator al muncii îndrumate de «intuiţie» şi împlinite de «talent».

Noblcţea fiinţei şi distincţiunea gesturilor lui Nottara—omul se răsfrângeau din belşug în actor. Aristocrat din fire, Nottara juca aristocrat, mai ales în epoca desăvârşirii sale: — sobru şi maiestos.

Cei cari vor avea să urmărească mai târziu evoluţia artei dramatice la noi, la artişti ca şi la public: adâncimea interpretării, bogăţia mijloacelor folosite şi meşteşugul de a le stăpâni şi întrebuinţa, educaţia artistică a publicului nostru, răspândirea gustului pentru teatru, — se vor opri la C. Nottara ca la un pas hotărîtor.

E. Georgescu

GEORGE VĂLSAN. E greu ca în puţine rânduri să poată fi prinsă caracterizarea personalităţii complexe a profesorului George Vălsan, căci felurite sunt aspectele sub cari poate fi privit.

Ca *om de ştiinţă*, autorul *Câmpiei Române* este primul mare geograf fizic al ţării, mult apreciat în forurile internaţionale geografice;

ca *poet*, cel ce a scris *Povestea unei tinereţi* şi *Grădina părăsită* lasă să picure atâtea accente de un lirism sănătos, cari nu pot decât să însdrăvenească un suflet sensibil;

ca *luptător naţionalist*, de altfel discret ca totdeauna, a servit cauza antirevizionismului românesc cu o desăvârşită vigoare. Ajunge să fie citată *Transilvania în cadrul unitar al pământului românesc* unde se face un aspru rechizitoriu politicei ţanţoşe maghiare.

Dar mai presus de toate, George Vălsan a fost *profund uman*. A fost mai mult de cât un profesor; a fost un desăvârşit *educator*. Cursurile lui la Universitate şi scrierile cu caracter didactic sunt presărate cu nenumărate sfaturi, cari însă prin felul delicat al expunerii nu puteau fi înţelese decât de cei cărora li se poate vorbi dela suflet la suflet. Magistral e în această privinţă primul său curs ţinut la Universitatea din Bucureşti şi în care adresându-se studenţilor, porneşte dela următoarea premisă: Rolul dascălului nu e numai de a servi elevilor săi ultimele rezultate la cari a ajuns

cutare ramură de știință. In primul rând un adevărat dascăl se adresează direct sufletului. Decât savanți și mișei, e de preferat oameni integri, cu mai puțină știință de carte, dar oameni de caracter.

Educatorul George Vâslan cunoștea lacunele tineretului de azi. Știa că fără tămăduirea lipsurilor nu se poate păși spre ceva pozitiv. De aceia primul gând i se îndreaptă către *reeducarea fizică și morală a tineretului*. Scopul final era de a face din tineri elemente utile patriei, spirite constructive și oameni în înțelesul etic, adică dar buni *români* și ducând o viață *creștinească*. Era pentru utilizarea energiilor tinere, creatoare, dar lăsate s'alerge nu ca un torent pustiitor, ci ca un șuvoiu de apă cristalină, viguros dar disciplinat.

Sistemul de educație îl începe prin recomandațiuni strict de domeniul higienei, căci «corpul și spiritul sunt strâns legate: corpul e un instrument al spiritului. Spre a fortifica spiritul trebue să începi cu corpul» (p. 36). Dar «nu numai corpul ne poate aduce neajunsuri, ci și starea sufletească. Neajunsurile sufletești sunt mult mai subtile și nu se localizează organic», de aceea mare grije la prețuirea sănătății nu numai a trupului ci și a spiritului. Indemna apoi tineretul să fie stăruitor în munca întreprinsă, să pună conștiință în toate acțiunile și să lucreze ordonat. Să nu fie neglijent și nici destrăbălat în scris. Toate acestea sunt elemente cari trădează felul omului, «căci nu trebue să faci analize chimice, ca să-ți dai seama dacă un ban e de aur sau de tinichea. Ajunge să asculți clicăitul fin și armonios al unuia sau gălăgia trivială a celuilalt» (p. 16).

Niciodată nu descurajă pe cineva. Cu o răbdare de arhanghel asculta, povățuia și critica lucrarea găsind întotdeauna o parte bună asupra căreia insista.

Vorbindu-le studenților, se gândea la sănătatea lor, la mintea lor, la sufletul lor, chiar mai departe, la viitorul lor, și îi voia pe toți *oameni* în interesul societății și al patriei.

M. N. Popp

GIB. I. MIHĂESCU, romancierul mort de curând, a fost unul din reprezentanții de seamă a generației care astăzi e în plină maturitate artistică. El a debutat la *Luceafărul* în anul 1919 și a continuat să colaboreze la revistele *Scrisul Românesc, Viața Românească, Gândirea* și altele mai nici. Cu toate că a scris la mai multe reviste Gib. Mihăescu, atât prin arta sa cât și prin prieteniile care îl legau, a rămas tot timpul credincios grupării adunate pe lângă *Gândirea*.

In acest timp, începând din 1919 până în 1935 anul morții sale, Gib. Mihăescu a avut o activitate literară neîntreruptă. Intre lucrările sale, un interes deosebit prezintă: *La Grandiflora, Vedenia, Rusoaica* și *Dona Albă*. Cu toate că nu a fost prea fecund, literatura sa este una din cele mai prețuite ale vremii. Atât ca nuvelist cât și ca romancier a dovedit reale însușiri de prozator nu numai în partea de conținut a operei sale dar și în aceea tehnică. Dar despre însușirile deosebite ale acestui om s'a vorbit mult dela moartea sa încoace. Prețul artei sale și caracterul său de adâncă omenie, ne-au fost cu prisosință și pe drept, frumos înfățișate. La cuvintele atât de autorizate a unor scriitori cari l-au cunoscut de-aproape, cu greu am mai putea adăoga ceva. Vom încerca totuși să spunem câteva cuvinte într'o chestiune despre care aceștia au vorbit, dar care nu ni se pare drept judecată și anume în ceeace privește însușirile sale constructive și contribuția psihologică a operii.

Scriitorul nostru, în tot lungul carierei sale artistice a fost stăpânit de probleme morale și anume cu precumpănire din câmpul de cercetare al psihologiei morbide. Influențat în mare măsură de romancierii ruși — fără a uita desigur naturalismul francez care stă la începutul activității sale literare — Gib. Mihăescu a încercat să ne redea o lume în care obișnuit, ordinea morală normală se prăbușește spre a se ridica aceea a instinctelor (cu deosebire cel sexual) și viața primară a omului. In bună parte scriitorul a isbutit. Numai că de această lume cu greu putem lua cunoștință și mai cu greu o putem aduce pe planul artistic. Gib. Mihăescu, ca mulți alți scriitori de talent ai vremii, se pare că nu a observat obiectiv lumea pe care voia să o înfățișeze și care trebuia să-i aducă pe această cale materialul necesar. Liric și meditativ, el compunea mai mult imaginând. Și anume ce? Își imagina problematica, (v. Mircea Eliade). In deobște romancierii noștri, nu încearcă să înfățișeze o lume obiectivă, construită după datele unei realități concrete, așa cum am avea exemple în *Ion, Intunecare, Baltagul, Velerim și veler Doamne*, ci tratează «teme» cu un substrat «intelectual» și ceeace e mai rău chiar, luate deadreptul din cărți cu teorii la modă. (Freudismul la Gib. Mihăescu).

Ce consecință are acest fel de a face literatură? Opere cu un conținut neverosimil, fără legătură cu viața reală. Iată o lipsă pe care o constatăm și la Gib. Mihăescu. Oamenii săi, deseori, nu sunt reali. Actele acestor oameni, sănătoși sau bolnavi, nu sunt îndeajuns îndreptățite. Motivarea psihologică nu este întotdeauna bine realizată. Din punctul de vedere al compoziției și al construcției nuvelistul și romancierul nostru nu a stăpânit bine tocmai ceeace D-l Șerban Cioculescu, prețuitul critic al R. F. R. îi atribue cu prisosință, adică potrivirea dimensiunilor, gradația și pregătirea atmosferii, atât de necesare mai ales unei opere cu caracter patologic. Un lucru ce pare că scapă multora dintre scriitorii noștri contemporani, stăpâniți de aceste subiecte, este faptul că de lege nici în această lume nu scăpăm. Stările anormale au și ele norma lor, au legea lor. Nu se pot întâmpla oricum. Acela care voește să le înfățișeze pe calea literaturii, nu este cu nimic scutit de a le cerceta obiectiv ca și omul de știință. In acest fel opera capătă un temei și un preț sigur.

Aceste critici aduse artei lui Gib. Mihăescu care sunt totodată și ale romanului românesc, nu scad cu nimic din prețul pe care îl are opera scriitorului nostru și nici din recunoștința pe care i-o datorăm. Mai ales că ne-a fost răpit înainte de vreme, când așteptam, prin sforțările ce le făcea continuu, să ne dăruiască o operă pe adevărata sa măsură.

Ernest Bernea

CĂRȚI ȘI REVISTE

CHEORGHE RACOVEANU, *Viața și neoințele fericitului Paisie*,... dată acum pe slovă nouă și graiu îndreptat. Coperta de Mac Constantinescu. Tip. «Episcopul Vartolomeiu», Râmnicul Vâlcii, 1935, 115 pag.

PETRE PANDREA, *Filosofia politico-juridică a lui Simion Bărnuțiu*. Buc. Fundația p. Lit. și Artă «Regele Carol II», 1935; 167 pag.
In anexă (171—232): Discursul la 1848.

Dr. jud. PETRE PANDREA, *Beiträge zu Montesquieus deutschen Rechtsquellen*. Eine Untersuchung der hinterlassenen Manuskripte, Cultura Românească, Bukarest, f. an.

ALEXANDRU BUDIȘ, *Conducerea coaliților*, Studiu politico-militar, cu o prefață de Prof. Nae Ionescu, Socec, Buc. 1922, 78 pag. Autorul acestei lucrări este militar. Acest fapt ne-ar îndemna să credem că avem de-a face cu o carte de tehnică militară. Preocupările d-lui Maior Budiș sunt însă mai mult din domeniul moral și politic și anume în punctele de atingere cu instituția armatei. Pe această cale d-sa se ridică de la o problemă specială la alta de interes general, așa cum spune Profesorul Nae Ionescu în prefața cărții: «...problema desbătută nu e de ordin tehnic militar, ci depășind limitele meșteșugului armelor se înfige în inima chiar a artei conducerii statului».

GEORGE C. BONTILĂ, *Tehnica testelor psihologice*, cu o prefață de C. Rădulescu-Motru. Cartea Rom. Buc. 1935, 110 pag.

ION BREAZU, *Michelet și Românii*, Studiu de literatură comparată. Bibl. Dacoromaniei No. 9. Cartea Românească, Cluj. 1935. 162. pag. Interesantă lucrare asupra unui moment istoric românesc, despre care se vorbește mult și se știe puțin. O operă utilă deci. Am fi dorit însă autorului, mai multă adâncire istorică și sociologică a legăturilor noastre cu Apusul. Alăturarea de texte, oricât de mare preț ar avea în ele însile, nu poate rezolva problema ce pare că autorul și-a pus-o și credem, trebuia să și-o pună.

ION BREAZU, *Viața literară românească în Ardealul de după unire*. Conferință, Minerva, Cluj, 1934, 24 pag. «Dacă românismul este scopul, mijlocul esențial prin care putem ajunge la el este aprofundarea realităților locale, cultivarea virtuților noastre ardelenești». «Un scriitor mare trebuie să aibă întotdeauna rădăcinile înfipte adânc în solul care ia dat naștere».

CONSTANTIN GEORGIADE, *Maglavitul în lumina Psihologiei științifice*, Tip. Bucovina, Buc. 193,, 15 pag.

«Obiectiv și științific... fenomenele de apariție atestate de cioban, n'au nimic divin, nimic extraordinar, pentrucă isvorăsc din legile aceleiaș fenomenologii psihologice care guvernează orice act de credință».

ILIE SULEA-FIRU, *Funcțiunea biologică a educațiunei*, Cartea Românească, Buc. 1935. 16 pag.

GR. MLADENATZ, *Istoria gândirii cooperative*. București, 1933, 252 pag.

RADU GYR, *Studențimea și idealul spiritual*. Tip. Copuzeanu, Buc. 1935. Pag. 31.

ION BANEA, *Rânduri către generația noastră*, cu un cuvânt introductiv de Ion Moța. Tip. Chili, Cluj, 1935. 19 pag.

ALEXANDRU CANTACUZINO, *Intre lumea legionară și lumea comunistă*. Tip. Copuzeanu, Buc. 1925. 40 pag.

C. A. STOIDE și C. TURCU, Documente și regeste din ținutul Neamțului, secolele XVI. XVII. XVIII, urmate de un indice-comentar al numelor proprii, două planșe text chirilic și patru planșe în facsimil. Lucrarea d-lor Stoide și Turcu este un model de prezentare științifică a materialului istoric.

*

CONGRESUL GENERAL STUDENȚESC, de la Craiova din Aprilie 1935, București 1935. Volumul acesta de 120 pag. este un adevărat testament politic și spiritual al studenț lor dela 1935, al celor căzuți pentru cauza dureros de dreaptă a neamului românesc, ca și al celor ce vor continua să lupte pentru biruința ei, testamentul acesta care nu e altul decât al lui Horia și Avram Iancu, al lui Tudor Vladimirescu, Nicolae Bălcescu și Mihai Eminescu, — se găsește cuprins în lucrările publicate de vor continua să lupte pentru biruința ei. Tescurând, ale acestui congres.

Subt formă de moțiuni, revendicări și deziderate, rapoartele cărora nu le lipsește uneori nici documentarea științifică, vin să atragă desigur și luarea aminte a conducătorilor de azi asupra marilor probleme ale neamului românesc, dar țin mai ales să însemne pe răbojul istoriei o stare de lucruri pe care politica vremii, bâjbâind atât de departe în urma celei dintâi, n'a putut s'o vadă.

Și studenții de azi își scriu tesamentul pe care-l vor îndeplini mâine ca oameni politici. Căci nu poate fi numit altfel scrisul politic al unei generații care a fost în stare să-și sfințească cu sângele ei crezul pentru care luptă

Și să nu se uite: crezul pentru care credincioșii își dau bucuros viața, nu e sortit să moară ci să cuprindă lumea.

Cartea cuprinde rapoarte privitoare la următoarele probleme: Românii rămași în afara hotarelor; Cauza Moților; Românii Maramureșeni; Românii din Valea Timocului; Problema jidănească; Curentele sociale destructive și sectele religioase; Românizarea Industriei și Comerțului; Orientarea politică a studențimii; Partidele politice și problema jidovească; Românul de mâine; Trădarea; Congresul studențesc și modificarea Constituției; Problema sănătății poporului român; Problema elementului românesc în profesiunea medicală, etc., etc. Volumul se încheie cu părerile privitoare la Congres ale P. S. S. Episcopul Vartolomeu, Pr. Gr. Cristescu, Prof. M. Manoilescu, etc.

ION MOLEA, *Funigei*, versuri. Ramuri, Craiova 1935. Poesii cu caracter tradiționalist. Resonanțe din Coșbuc și mai ales din Goga. Pentruca tânărul poet să progreseze, i se impune o mai adâncă prelucrare a materialului întrebuințat.

MARIA S. PALADE, *Pentru tine*, roman, Cartea Românească, Buc. 1935. Roman de observație justă și de ales simț al proporțiilor; Operă ce merită să fie cetită.

IULIAN VESPER, *Echinox în odăjdii*, Iconar, Cernăuți 1933.

TRAIAN CHELARIU, *Exod*, versuri, Iconar, Cernăuți 1933.

AL. V. VOITONOVICI, *Beton-armat*, versuri, Iconar, Cernăuți 1924.

REVUE DE TRANSYLVANIE: tom. II, no. 1 și 2 cu același material prețios privitor la problemele Ardealului românesc în fața pretențiilor revizioniste.

REVISTA DE FILOSOFIE, Iulie Septembrie 1935. Nr. închinat memoriei lui Ștefan Zeletin. *Ștefan Zeletin, viața și opera lui* de Cezar Papacostea; *Sociologia lui Ștefan Zeletin* de Al. Claudian. *Fragmente inedite* din Ștefan Zeletin.

RAZE DE LUMINĂ, revista studenților în teologie din București, Ian.-Iunie 1935, cu material de specialitate. E singura revistă de specialitate de sub conducerea studenților. Nrul se deschide cu un articol al Părintelui Cristescu: *Generația nouă împotriva haosului.*

ȚARA BÂRSEI, Sept.-Oct. 1935, cu prețioase studii de istorie ardeleană.

ARHIVELE OLTENIEI, Ian.-April. 1925, cu studii regionale. Vom reveni.

CONVORBIRI LITERARE, Iunie-August 1935. Colaborează I. Petrovici, Radu Gyr, Mircea Florian, Nic. Roșu, C. Stelian, etc.

GÂND ROMÂNESC, Iulie-August, Octombrie 1935, pe care nu-l primim regulat.

FAMILIA pe Iunie, Iulie-August, Octombrie, cu obișnuitul material felurit și interesant și ca studii și ca literatură.

INDEPENDENȚA ECONOMICĂ, Noembrie 1935.

BULETINUL AGIR nr. 10 (Octombrie) cu material de specialitate. Atragem atenția cetitorilor noștri asupra articolului *Cele două generații* semnat de d. Ing. Em. Anastasiu.

INSEMNĂRI SOCIOLOGICE, n-rele 2—9, 1935.

ICONAR, 4 n-re din anul I.

REVISTA MEA, I, 11—12. *Insemnări sociologice* dela Cernăuți; *Orientări* dela Moinești-Bacău, *Iconor* (Cernăuți) și *Revista mea* (Cluj)

sunt cele mai însemnate publicații legionare din țară. Asupra lor vom reveni mai pe larg în n-rul viitor al *Rânduelii*, când vom avea colecțiile complete. De data aceasta subliniem numai ținuta serioasă, mergând din ce în ce mai conștient și mai sigur spre studiul temeinic și părăsind afirmația pură și simplă sau lauda pe față a ideilor și mișcării legionare. (Căci legionar este să lucrezi, nu să vorbești; să dovedești nu să afirmi; să crezi și să te porți potrivit crezului tău, nu să faci caz de el. Legea muncii în tăcere — pretinde această atitudine.

In ce privește *Revista mea* suntem bucuroși să constatăm un mare spor, în toate privințele. Reținem din n-rul de față articolul d-lui Moța: *Artă-luptă*, al d-nei Marta Rădulescu: *Domnul Toma nu e de acord* (cu câți nenea Toma nu avem de luptat la fiecare pas!) și acel *Răspuns la o întrebare* iscălit Phorkiadele, care nu poate fi altul decât acela. Din partea literară, notăm îndeosebi *Rugăciune de vară* de Marta Rădulescu, a cărei simplitate atinge adevărata artă.

Dinu Buzdugan

ERRATA. In n-rul 2 al *Rânduelii* s'au strecurat unele greșeli de tipar cari schimbă înțelesul. La pag. 124, rândul 4 să se citească: *importat* în loc de: *important*. La pag. 143 rândurile 19—20 să se citească: *..să-și clădească o viață a lor — departe de... astăzi — în corespondență cu realitățile.*, în loc de: *a lor, departe... astăzi în corespondență*... La pag. 222, rândul 13 de jos coloana I, să se citească: *matematismul* în loc de: *materialismul*. Pag. 225, rândul 7 de jos, col. I: *cadrul cosmic* în loc de: *cadrul comic*. Pag. 246, col. II, rândul 6 de jos: *salutăm* în loc de: *să dăm*.

DIN CUPRINSUL NUMERELOR VIITOARE

Îndrumare şi îndrumător.

Gând şi cuvânt (continuare).

Idealurile «generaţiei tinere».

Civilisaţie.

Începutul sforţării proprii.

Filosofia ca obiect de cercetare ştiinţifică.

Filosofia la Universitate.

Cetăţile dace din Ţara Haţegului.

Capitalul străin în viaţa noastră economică.

Agricultura şi economia naţională.

Problema ridicării culturale a satelor.

Poezia română contemporană.

Romanul românesc contemporan.

Teatrul românesc contemporan.

Avram Iancu.

Pentru *Însemnări*, autorii şi editorii sunt rugaţi a trimite cărţile pe adresa redacţiei.

PREŢUL LEI 50.